XXIX. ročenka

KRUHU MODERNÍCH FILOLOGŮ, Z. S.

Kruh moderních filologů, z. s.

Praha 2025

ISBN 978-80-11-06671-0

XXIX. ročenka Kruhu moderních filologů, z. s., obnovená edice – 2010

doc. PhDr. Marie Vachková, Ph.D. (ed.)

Ročenka vychází díky dotaci Akademie věd České republiky a laskavé podpoře Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a Rady vědeckých společností, z. s.

© Kruh moderních filologů, z. s.

ISSN 0577-3768 (platné pro všechna vydaná čísla Ročenek KMF)

ISBN 978-80-11-06671-0

Praha, FF UK: Kruh moderních filologů, 2025

OBSAH

Úvodem……5

I. LINGVISTIKA

Michaela Lišková: K lexikografickému zpracování výrazů z oblasti gastronomie……..8

Jarmila Petrlíková: Comparison of the Approach to the *-ing* Form of the English Verb in Selected Academic Grammars ……22

Martin Šemelík: Lexikografické války? Uživatelské hledisko v *Akademickém slovníku současné češtiny*……...43

Marie Vachková: Ke gramatikalizaci z hlediska korpusové lexikografie: nová částice a spojka *hauptsache* ……...62

II. ZPRÁVY A RECENZE

Petra Hanáková – Lucie Zachrdlová: Zpráva ze čtrnáctého ročníku studentské germanistické konference PRAGESTT 2025 ……83

Magdaléna Lapúniková: Sborník k životnímu jubileu Jiřího Zemana ……88

III. ČINNOST KMF

Semináře a přednášky KMF v roce 2024 …….94

XXIX. číslo ročenky KMF je symbolickým dárkem pro letošní oslavenkyni, paní prof. Dr. Libuši Duškovou, DrSc., která se v lednu 2025 dožila požehnaných 95 let, a to ve svěžesti a soběstačnosti, kterou by jí leckdo z mladších mohl závidět. Reaguje rovněž na jubilantčinu celoživotní podporu lingvistů mladších generací, která daleko přesahuje rámec anglistiky.

Vážená a milá paní profesorko,
do dalších let Vám přejeme vše myslitelně dobré a jsme vděčni za vše, co jste udělala nejen pro anglistiku a bohemistiku, ale i pro nás, kolegy z jiných oborů. Ad multos annos!

Úvodem

Nová ročenka, která je Vám, milí přátelé KMF, k dispozici od dubna 2025 na naší webové stránce, je věnována jen synchronním lingvistickým tématům, z nichž hned tři se vztahují k lexikografii a lexikologii a jeden k anglické gramatice. Dostává se nám do ruky nejen přehled o aktuální práci přispěvatelů, kteří uvažují i o aplikaci svých poznatků, ale snad i řada podnětů pro naše jazykovědné bádání.

Příspěvek **Michaely Liškové** názorně ukazuje, před jaké otázky je stavěn tvůrce slovníku v případě zpracovávání nových položek v české slovní zásobě z oblasti gastronomie. Článek je zajímavý i pro ty z nás, kdo vyučují cizí jazyky, z nichž nové termíny pocházejí, ale postrádají v současných českých slovnících patřičnou oporu.

Článek **Jarmily Petrlíkové** si rádi přečtou učitelé přednášející anglickou gramatiku. Zabývá se tvarem anglického slovesa na *-ing* a jeho prezentací ve čtyřech vybraných akademických gramatikách angličtiny. Pro výuku je cenné porovnat různé přístupy z morfologického i syntaktického hlediska.

Text **Martina Šemelíka** se dotýká brizantního tématu v metalexikografické debatě naší i evropské: jde o roli uživatele, který by měl být pro autory slovníku stěžejním kritériem, protože cílem je vhodně ztvárnit informace jak po stránce vědecké, tak komunikační. Autor se přiklání k tomu, aby byl zahájen empirický výzkum, který by poskytl empirický základ pro vytváření uživatelsky vstřícných děl na všech úrovních informační nabídky slovníkového díla.

Marie Vachková si v posledním příspěvku klade otázku, jak zachytit dynamiku gramatikalizace ve slovníku, a to na příkladu substantiva *Hauptsache*, které se v posledních dekádách stává spojkou i částicí, o čemž svědčí i pomalu se prosazující změna grafematická. Předpoklady pro zapracování takových změn do slovníkového textu jsou dány: korpusy a nové analytické metody usnadní takové změny uchopit jak z hlediska syntaxe, tak paradigmatiky (synonymie), a to i v různých doménách užití.

V tomto čísle najdeme čerstvou zprávu o pražské mezinárodní studentské konferenci PRAGESTT, jejíž již 14. ročník se stal fórem pro mladé germanisty. Tematický záběr byl velmi široký, jak je ze stručných anotací proslovených referátů vidět. Bylo velkou radostí sledovat domácí i zahraniční talenty, z nichž mnozí aspirují na doktorské studium.

Ročenku uzavírá recenze na sborník vydaný k předloňským sedmdesátinám lingvisty Jiřího Zemana a přehled činnosti KMF za rok 2024. Proběhly dva semináře a celkem bylo prosloveno 23 přednášek.

Jako v každém čísle se na své čtenářky a čtenáře obrací předsednictvo KMF s velkou prosbou: poohlédněte se po autorkách a autorech, kteří by do další ročenky mohli přispět. Podíváme-li se na sledovanost našeho webu, je namístě radost. Přístupnost rozmanitých lingvistických i literárněvědných textů je z dnešního hlediska primární hodnotou.

Máme proto zájem o resumé, popřípadě oddíly kvalitních kvalifikačních prací, ale i o původní články, které se dotýkají cizích jazyků i češtiny a jejího porovnávání s jazyky vyučovanými na všech typech škol. Příspěvky jsou revidovány. Ročenky KMF totiž nejsou fórem jen pro příspěvky doktorandů a mladých vědeckých a akademických pracovníků, ale i zkušených autorů. K úvaze dáváme rovněž možnost zpracování příspěvků již dříve publikovaných na YouTube (youtube@kruhmodernichfilologu6514) a uvítáme i informace o připravovaných nebo již konaných akcích.

Na nové příspěvky se těší

editorka a vedení KMF

I.

LINGVISTIKA

K LEXIKOGRAFICKÉMU ZPRACOVÁNÍ VÝRAZŮ Z OBLASTI GASTRONOMIE[1]

MICHAELA LIŠKOVÁ

Abstrakt

V návaznosti na rostoucí společenský zájem o gastronomii se článek zabývá lexikografickým zpracováním výrazů z této věcné oblasti. Autorka analyzuje metajazyk i věcnou správnost vybraných definic v českých výkladových slovnících a jednotlivé aspekty srovnává se zahraničními lexikony: upozorňuje např. na problematičnost volby opěrného slova ve výkladu lexému *vafle* nebo na příliš úzký výklad významu lexému *pilaf*. Pozornost je věnována také relativně novým gastronomickým výrazům v češtině, jako je *pho*, *koláček štěstí*, *kultivované maso*, *flexitarián* nebo *foodporno*. Text podtrhuje potřebu zkvalitnění lexikografického zpracování výrazů z oblasti gastronomie s cílem reflektovat dynamiku současné české slovní zásoby.

Klíčová slova: lexikografie, výkladový slovník, výklad významu, neologismus, výpůjčka, gastronomie

On the Lexicographic Processing of Terms from the Field of Gastronomy

Abstract

In connection with the growing social interest in gastronomy, the article deals with lexicographic processing of expressions from this subject area. The author analyses the metalanguage and the factual accuracy of selected definitions in Czech explanatory dictionaries and compares individual aspects with foreign lexicons: she draws attention, for example, to the problematic choice of a genus proximum in the interpretation of the lexeme *waffle* or to the too narrow interpretation of the meaning of the lexeme *pilaf*. Attention is also paid to relatively new gastronomic expressions in Czech, such as *pho*, *fortune cookie*, *cultivated meat*, *flexitarian* or *foodporn*. The text underlines the need to improve the lexicographic processing of expressions from the field of gastronomy in order to reflect the dynamics of contemporary Czech vocabulary.

Key words: lexicography, monolingual dictionary, semantic definition, neologism, loanword, gastronomy

[1] Tento text vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

1. Úvod

Roku 2016 publikovala novinářka Iva Roze fejeton, v němž popsala proměnu kulinárního ovzduší v Česku a v němž s využitím okazionalismu *jídloismus* přirovnává novou fascinaci Čechů jídlem k náboženství:

> Byly časy, kdy jsem si stěžovala na to, že Česko je kulinární pustina, kde nikomu nezáleží na tom, co jí. (…) Od té doby se z jídla stalo náboženství. Nikdy bych nevěřila, že se to může stát i tady, v ateistickém Česku, ale kulinářské evangelium, bratři a sestry, doputovalo i k nám a nehodlá se hnout. (…) Vlastně už si vůbec nemůžu vzpomenout, o čem se bavili při večeřích lidi tenkrát, v době kulinární pustiny, předtím, než věděli, co to je demiglas a kde mají nejlepší pastrami. (…) Po té večeři určitě zas nejmíň dva další lidi konvertovali k jídloismu. (Roze, 2016)

V tomto článku bychom chtěli reagovat na přetrvávající zvýšený společenský zájem o gastronomii, resp. o výrazy z tohoto lexikálního okruhu. Cílem textu je jednak analýza vybraných aspektů lexikografického zpracování hesel z hlediska metajazyka a věcné správnosti definic, jednak popis neosémantismů a dalších neologismů z oblasti gastronomie. V obou případech se zaměřujeme především na výklad významu, ale pozornost je věnována také formální podobě lexémů, jejich etymologii nebo variantním překladovým ekvivalentům výpůjček.

Výklad významu v jednojazyčném slovníku je náročnou disciplínou, jak o tom svědčí mj. příspěvky publikované ve sbornících Euralexu (*EURALEX Proceedings* 1983–2022) nebo metalexikografická literatura české provenience (Blatná, 1995; Filipec, 1995; Kochová – Opavská, 2016; Novotná, 2017). A teoretické požadavky pochopitelně ještě procházejí zkouškou, když jsou aplikovány v praxi. V tomto článku vycházíme z vlastních zkušeností se zpracováním *Akademického slovníku současné češtiny* (slovnikcestiny.cz, dále ASSČ). Tento výkladový slovník vzniká od roku 2012, plánovaný rozsah hesláře je až 150 tisíc jednotek (Šemelík – Lišková – Křivan, 2023) a hesla jsou publikována převážně v abecedním pořadí (roku 2024 byla zveřejněna hesla s náslovím *h-*, *ch-*, *i-* a *j-*). Doplňkově jsou zveřejňovány tzv. balíčky hesel z rozmanitých tematických okruhů jako covid-19, kávy, koření nebo válka. Lexikografické zpracování analyzovaných lexémů srovnáváme s jejich podáním v předcházejících českých slovnících a s podáním jejich cizojazyčných ekvivalentů v anglickojazyčných nebo německojazyčných slovnících i ve slovníku slovenském. Nevýhodou české lexikografické situace je chybějící aktuální neologický slovník. V této souvislosti bychom rádi vyzdvihli kvalitní německý neologický slovník *Neologismenwörterbuch* (dále NW) na platformě *OWID*, která umožňuje evidované lexikální novinky třídit podle desetiletí,

v nichž se daný výraz začal používat, či podle tematických okruhů, jako je *Sport, Politik, Mode* – nebo právě *Ernährung*.[2]

Domníváme se, že v minulosti byla oblast gastronomie v českých slovnících poněkud podceňována, např. ve *Slovnících neologizmů 1, 2* (1998, 2004, dále SN1, 2) bychom očekávali významně více názvů potravin a pokrmů.[3] Při budování hesláře výkladových slovníků by se neměla klást přísnější kritéria na zařazování lexikální jednotek z oblasti gastronomie než na hesla z jiných tematických okruhů. Lze předpokládat, že uživatelé potřebují ověřovat nejen někdy značně rozkolísanou grafickou či výslovnostní podobu přejímek (srov. např. dále komentovaných 14 různých výslovností slova *smoothie*), ale také význam lexémů z gastronomického okruhu, který se vyznačuje jistou specifičností. Množství pokrmů totiž neexistuje v jedné, kanonické variantě (vezměme jen, kolik známe variant bramborového salátu). Nejde nám tedy o malicherné kritizování výkladových perifrází (které by mohlo vést k nežádoucímu informačnímu přetížení definic), nýbrž o metalexikografické úsilí směřující ke zkvalitnění slovníkových hesel, a to jak v jejich věcné adekvátnosti, spolehlivosti, tak ve snadné srozumitelnosti i představitelnosti popisovaných entit.[4]

Následující oddíly věnují pozornost: volbě opěrného slova výkladové perifráze hesla *vafle* (2), věcné rozkolísanosti definic sousloví *kokosové mléko* a *kokosová voda* (3), specifičnosti/generalizaci významu výrazů *pilaf* a *biftek* (4), metaforickému a synekdochickému tvoření nových významů *nuget, čili* a *kari* (5) a novým výrazům, které předcházející výkladové slovníky češtiny neregistrují, např. *hummus, flexitarián, vegevečeře, laboratorní maso* (6). Stručné shrnutí poznatků nabízí závěr (7).

2. *Vafle*: metajazyk – vhodnost opěrného slova

Slovo *vafle* pochází z německého *Waffel* a z nizozemského *wafel* s významem ‚plást(ev)' (Rejzek, 2015). Vizuální podobnost voskových buněk včelí plástve a vytlačených kostiček v moučné pochoutce je zjevná. Zaměřme se nyní ale na jiný aspekt, a sice na opěrné slovo ve výkladové perifrázi lexému *vafle*. Tento výraz je polysémní, avšak textilní význam ‚vazba

[2] Z 90. let 20. století jsou ve skupině *Ernährung* zastoupeny např. neologismy *Ciabatta, Fingerfood, umami, Take-away, vegan*; z prvního desetiletí 21. století *Churro, Cupcake, Hüftgold, Smoothie, Wrap*; z druhého desetiletí pak *Laborfleisch, rohvegan, Skyr, Tofutier* nebo *Zwittersnack*.

[3] S výjimkou slovotvorných řad počínajících např. na *dia-, bio-* nebo *gastro-*, kam byly zařazovány i příležitostně (jednorázově) užité výrazy představující jisté vývojové tendence (srov. Martincová, 2004, s. 16).

[4] Návrhy definic pro ASSČ, které se dále v textu uvádějí, mohou doznat změn při redakční přípravě.

tvořící plastické kostičky‘ dále opomíjíme a uvádíme pouze význam potravinářský, resp. zbožíznalecký. Ve sledovaných českých slovnících je definice shodná, srov.:

- ASCS: potr. ‚oplatka s plastickými čtverečky na povrchu‘;
- SSJČ: zbož. ‚oplatka s plastickými čtverečky na povrchu‘;
- Lingea: potrav. ‚oplatka s plastickými čtverečky na povrchu‘.

Opěrné slovo *oplatka* hodnotíme v této souvislosti jako problematické – ASCS jej definuje jako ‚křehké tenké cukrářské pečivo z nekynutého těsta‘. Vafle však křehké nejsou a pečou se jak z kynutého, tak z nekynutého těsta. Podobně jako omelety či palačinky se mohou i vafle připravovat vedle obvyklejší sladké varianty (např. s ovocem, marmeládou, šlehačkou) také naslano (např. se šunkou, sýrem, špenátem). Srovnejme tedy, jak je v ASSČ vyloženo slovo *omeleta*/*amoleta* v jeho prvním významu: ‚tenká placka z litého těsta, osmažená po obou stranách, podávaná se sladkou nebo slanou náplní, syn. palačinka‘.
Anglickojazyčné slovníky Collins, Cambridge, Longman (dále LDOCE) i Merriam-Webster (dále M-W) užívají jako opěrné slovo *cake*. To se do češtiny překládá pomocí výrazů *koláč*, *buchta*, *dort*, *zákusek*, *moučník* apod., leč žádný z těchto ekvivalentů se do definice slova *vafle* nehodí. Slovník Duden definuje heslo *Waffel* jako ‚süßes, flaches Gebäck, das auf beiden Seiten mit einem wabenförmigen Muster versehen ist‘. Bohužel ani slovo *pečivo* pro náš účel nevyhovuje, Lingea jej definuje jako ‚pokrm vyrobený z mouky a pečený v troubě, často podávaný jako příloha‘. Při volbě opěrného slova proto navrhujeme postoupit na vyšší úroveň abstrakce a využít výrazu *pokrm*. Dále vyvstává ještě potřeba úpravy definice ohledně vzorů vytlačovaných do těsta: vaflovače totiž sice zpravidla vytvářejí čtverečky, ale může jít i o jiné tvary, nejčastěji o kosočtverce, eventuálně i o další, jako jsou (polo)koule (tzv. bublinkové vafle) nebo třeba srdce. Navrhovaná definice pro ASSČ proto zní: ‚pokrm z litého těsta ows vytlačeným, zprav. čtverečkovým vzorem, podávaný ve sladké i slané variantě‘.
U podobných hesel jsou velmi cenné doplňující obrázky, jak je nabízí např. Cambridge, Collins, LDOCE nebo Duden. Z českých výkladových slovníků začalo s publikováním ilustrativních fotografií nakladatelství Lingea.[5]

[5] Ke koncepci obrázků ve výkladových slovnících srov. Biesaga, 2016.

3. *Kokosové mléko* a *kokosová voda*: věcná rozkolísanost definic

Problematiky věcné adekvátnosti výkladu jsme se dotkli již dříve v souvislosti s heslem *meskal* (Lišková 2022, s. 42). ASCS význam slova *meskal* definuje jako ‚středoamerický silný halucinogen vykvašený z listů agáve'. Z kvašené mízy agáve se však destilováním připravuje alkoholický nápoj *meskal* (*mezcal*), který žádný halucinogen neobsahuje. Halucinogen meskalin je naopak přítomen v pletivu kaktusu *meskal* nazývaného též *peyotl*. Případ sousloví *kokosové mléko* a *kokosová voda* je ale trochu jiný.

V návaznosti na globální trendy ve zdravé výživě, mezi něž patří pití kokosové vody, i na české trendy v gastronomii, v níž se ve zvýšené míře oproti předrevolučnímu období užívá kokosového mléka, vyvstává potřeba přesnějších definic těchto sousloví i ve výkladových slovnících. Nejprve se o jejich významu poučme na Wikipedii, kde se zdá být vše jasné: „**Kokosové mléko** je hustá tekutina, která se vyrábí z namleté dužiny kokosového ořechu smíchané s horkou vodou. Díky louhování se z dužiny dostane kokosový olej, kvůli kterému je kokosové mléko tučné. (…) Kokosové mléko se někdy plete s **kokosovou vodou**, tekutinou uvnitř mladých kokosových ořechů."[6] Soudobé lexikografické podání těchto sousloví je však poněkud nepřehledné, jako *kokosové mléko* se dříve označovala i tekutina, kterou dnes podle výkladu ve Wikipedii nazýváme *kokosovou vodou*. Slovníky výjimečně vykládají obě tato spojení (viz Cambridge a M-W), častěji obsahují pouze sousloví *kokosové mléko*, srov.:

kokosové mléko

- ASCS: *kokosový*: **kokosové mléko** ‚sladká bělavá tekutina v dutině nezralého kokosového ořechu';
- SSSJ předkládá dvě různé definice stejného sousloví bez dalšího komentáře, vzájemného propojení apod.:
  - *kokosový*: **kokosové mlieko** ‚sladkastá tekutina nachádzajúca sa v dutine plodu pred dozretím';
  - *mlieko*: **kokosové mlieko** ‚získavané z dužiny zrelých hnedých kokosových orechov, používané pri príprave jedál východnej kuchyne';
- Duden: **Kokosmilch** ‚trinkbare wässrige Flüssigkeit im Innern der Kokosnuss';
- Cambridge: **coconut milk** ‚a white liquid that comes from the inside part of a coconut (= a large fruit like a nut with a thick, hard brown shell covered in fibre)';
- Collins uvádí základní definici: ‚**Coconut milk** is the milky juice inside coconuts' a dále nabízí alternativní, podrobné sémantické členění na tři samostatné významy:
  - 1. ‚the clear, potable liquid contained within the young hollow seed of the coconut palm';
  - 2. ‚the milky, potable but highly perishable liquid contained within the mature hollow coconut';

[6] Srov. Wikipedia, heslo *kokosové mléko*, <https://cs.wikipedia.org/wiki/Kokosov%C3%A9_ml%C3%A9ko>.

    - 3. ‚the milky, potable liquid extracted from grated coconut meat by infusion with boiling water‘;
- LDOCE: **coconut milk** ‚the liquid inside a coconut‘;
- M-W: **coconut milk** ‚a thick, white, milky liquid extracted from grated coconut after it has been soaked in boiling water‘;

kokosová voda

- Cambridge: **coconut water / coconut juice** ‚a clear liquid that comes from the inside of a young, fresh coconut (= a large fruit like a nut with a thick, hard, brown shell covered in fibre)‘;
- M-W: **coconut water** ‚the clear liquid within a young, fresh coconut‘.

Na základě analýzy korpusového materiálu navrhujeme pro ASSČ následující definice: *kokosová voda* ‚čirá tekutina, která se nachází uvnitř mladého, čerstvého kokosu‘ a *kokosové mléko* 1. ‚mléko připravované z dužiny kokosového ořechu‘, 2. zastarale ‚čirá tekutina, která se nachází uvnitř mladého, čerstvého kokosu, syn. kokosová voda‘.

Závěrem tohoto oddílu uveďme drobnou poznámku ke kolokabilitě: nově se objevuje dříve nepředstavitelné – vážně míněné – spojení *sušená voda*, srov. *mrazem sušená kokosová voda v práškové podobě* (doloženo na internetu (Google), v korpusu zatím nikoli).

4. *Pilaf* a *biftek*: příliš úzký výklad významu

V tomto oddílu se budeme věnovat dvěma výrazům, *pilaf* a *biftek*. U obou z nich podávají některé výkladové slovníky příliš úzce vymezenou definici, ale zatímco u slova *pilaf* může být na vině spíše menší známost tohoto orientálního pokrmu v našem prostředí, u přejímky *biftek* došlo k posunu původního anglického významu.

Význam lexému *pilaf* definují české slovníky dosti úzce, jako nedílnou součást tohoto pokrmu uvádějí (skopové) maso, srov.:

- ASCS: **pilaf** ‚vařená rýže s dušeným skopovým masem, cibulí, rajčaty, šafránem a jiným kořením, rozinkami, orientální jídlo‘;
- SSJČ: **pilaf**, **pilav** ‚dušené maso (zprav. skopové) s rýží‘;
- Lingea: **pilaf** ‚orientální jídlo z rýže a skopového masa‘.

Vlastní povědomí, že dané výklady nepostihují význam slova v jeho úplnosti, potvrzují nejen kolokace jako *zeleninový pilaf*, *vepřový/kuřecí/krůtí pilaf*, ale i anglickojazyčné výkladové slovníky, srov.:

- Cambridge: **pilaf**, **pilau** ‚rice cooked in spicy liquid, often with vegetables or meat added‘;
- Collins: ‚**Pilau** or **pilau rice** is rice flavoured with spices, often mixed with pieces of meat or fish.‘ (Pilaf is the same as pilau.);

- LDOCE: **pilau**, **pilaf**, **pilaff** ‚a dish made of rice, vegetables, and sometimes meat';
- M-W: **pilaf**, **pilaff**, **pilau**, **pilaw** ‚a dish made of seasoned rice and often meat'.

Při přípravě pilafu se někdy rýže nahrazuje bulgurem. Podle korpusu syn v11 jsou ale kolokace se slovem *bulgur* nebo *bulgurový* zanedbatelné (pozitivní filtr v rozsahu od -5 do 5 od klíčového slova: 6×, resp. 0×). Navrhovaná definice pro ASSČ zní: ‚pokrm z rýže vařené s kořením, často s masem, zeleninou ap.'.

Co se týče formální podoby výrazu, vidíme, že v anglickojazyčných slovnících se objevují dvě až čtyři varianty ekvivalentu slova *pilaf*: *pilau, pilaf, pilaff, pilaw*. Internetová jazyková příručka (dále IJP), ASCS i Lingea uvádějí pouze jednu podobu lexému: *pilaf,* v SSČ nalézáme ještě variantu *pilav*. Ověřením v korpusu syn v11 zjišťujeme, že podoba *pilaf* v současné češtině skutečně drtivě převládá (395×), řídce se vyskytují varianty *pilav* (20×) a *pilau* (3×). Varianta *pilav* by měla být zmíněna v poznámce hesla, podobně jako je např. u hesla *bujabéza* komentována méně častá, neadaptovaná podoba bouillabaisse [bujabes].

Přejděme k druhému výrazu tohoto oddílu. Pojmenování *biftek* pochází z anglického *beefsteak* neboli hovězí steak. P. Karlík (2017) hodnotí spojení *biftek z hovězího masa* v současné češtině jako typ pleonasmu, jedná se podle něj o atribuci vlastnosti, která je obsažena ve významu substantiva. Se zařazením daného jevu mezi jazykové chyby se podle nás nelze ztotožnit. Pro české mluvčí zřejmě není etymologie slova *biftek* dostatečně průhledná, a proto cítí potřebu jej specifikovat, zpřesňovat adjektivem: kolokace *hovězí biftek* je v synu v11 obsažena 137×, byť jde o korpus obsahující korigované texty.[7] Adekvátněji podle nás tento fenomén hodnotí Bozděchová a Klégr (2022):

> [O]becně s rostoucí mírou formální deanglicizace anglické přejímky (ztrátou vazby s výchozím anglickým slovem) bývá spojen i sémantický posun, neosémantizace. Proto dnes v češtině můžeme např. slyšet výrazy jako *kuřecí biftek* nebo *krůtí biftek*. Složka *beef* (hovězí) v původním *beefsteak* se v češtině zatemnila, slovo *biftek* prošlo generalizací, získalo obecnější význam ‚tlustý plátek masa' (odpovídající anglickému *steak*), a změnilo se tak na pseudoanglicismus. Podobný trend vidíme u slova *rostbíf* (angl. *roast beef*), které se objevuje ve spojení *rostbíf z vepřového*. (Bozděchová – Klégr, 2022, s. 16)

V názoru na podání významu slova *biftek* se podobně jako odborná lingvistická literatura různí i české slovníky a slovník slovenský, srov.:

[7] Spojení s názvy jiných druhů masa v synu v11 příliš časté není, srov. *vepřový biftek* 4×; *kuřecí biftek* 2×; *jehněčí biftek* 1×. 1× je doložen také *zeleninový biftek*. Na Googlu je doloženost těchto spojení výrazně vyšší a objevují se i další, jako je *biftek z králičího masa* nebo *biftek z krůtího masa* (v korpusu nedoloženo).

- SSSJ: **biftek** ‚rez mäsa zo sviečkovice prudko opečený na obidvoch stranách tak, aby vnútrajšok ostal šťavnatý‘;
- ASCS: **biftek** ‚řez masa ze svíčkové zprudka opečený na obou stranách tak, aby vnitřek zůstal šťavnatý‘;
- SSČ: **biftek** ‚rychle pečený, zprav. hovězí řízek‘;
- Lingea: **biftek** ‚plátek (hovězího) masa, zprudka opečený po obou stranách tak, aby vnitřek zůstal šťavnatý‘;
- SSJČ: **biftek** (dř. ps. též **bifstek**, **beefsteak**) ‚rychle pečený hovězí řízek‘.

Jiné než hovězí maso v definici *bifteku* tedy připouští SSČ a Lingea. A právě k nim se přiřazuje ASSČ s již publikovaným heslem *biftek*: 1. ‚silný plátek masa (zprav. hovězí svíčkové)‘, 2. ‚plátek z mletého, zprav. hovězího masa‘. Vedle zohlednění širšího významu prvního významu byl přidán ještě význam druhý, který předcházející slovníky dosud neregistrovaly. Sémantická struktura významu slova *biftek* by se alternativně dala rozčlenit na úzký kuchařský význam ‚hovězí steak‘ a následně na neterminologický význam ‚silný plátek jiného než hovězího masa nebo mletá masová placka připomínající biftek 1‘. V každém případě by v aktuálním výkladovém slovníku češtiny neměl být obecnější význam slova *biftek* opomenut.

5. *Nuget*; *čili, kari*: nový význam na základě vnější podobnosti nebo vnitřní souvislosti

Lexémy *nuget*/*nugget*, *čili*/*chilli*/*chili* a *kari*/*karí* se užívají v současné češtině ve významech, které dřívější výkladové slovníky neregistrují, a to ani slovníky neologické (SN1, 2). Dané neosémantismy vznikly buď jako metafora, nebo jako synekdocha.

Výraz *nuget*, *nugget* [nuget], [nagit][8] traktují české slovníky jako monosémní lexém s významem ‚valoun zlata‘ (ASCS, SSJČ, Lingea). V současné češtině jej však známe i v gastronomickém významu, který vznikl jako metafora na základě vnější podobnosti: ‚malý kousek kuřete nebo ryby smažený v obalu ze strouhanky‘. Zlatý nugget svou žlutohnědou barvou, nepravidelným povrchem i celkovým tvarem malé smažené kousky jídla skutečně dosti připomíná (předpokládáme, že všeobecně známější jsou dnes potravinářské nugety než nugety zlaté). Vzhledem ke své frekventovanosti by tento význam při zpracování výrazu *nugget*, *nuget* v ASSČ tedy neměl chybět.

Hesla *čili*/*chilli*/*chili* a *kari*/*karí* dřívější slovníky pojímají jen jako pojmenování koření. Těmto významům však neodpovídají příklady jako *uvařit chilli*; *Miluji ostrá jídla a zvláště chili.*; *K večeři jsme měli čili.*; resp. *kuřecí kari*; *kokosové karí*; *kari z mořských plodů* nebo *připravit / servírovat kari.* V ASSČ proto byly doplněny významy *čili* 2. ‚pokrm z dušeného masa,

[8] Výslovnost přebrána z IJP, patrně si lze představit i variantu [naget].

zeleniny ap. s hustou pikantní omáčkou, jejíž hlavní přísadou je chilli I/1‘ a *kari* 2. ‚pokrm z dušeného masa, zeleniny ap. s hustou pikantní omáčkou, jejíž hlavní přísadou je kari I/1‘. Z hlediska slovotvorného vznikly nové významy jakožto partikularizační synekdocha (pars pro toto) (srov. Jelínek – Vepřek, 2017), při níž se pojmenování části užívá pro označení celku. V našem případě tedy: koření užívané při přípravě pokrmu (část) – výsledný pokrm (celek).

6. *Cupcake, latte, pho, uklidňující jídlo* ad.: výrazy v předchozích slovnících neregistrované

V současné češtině se objevuje řada nových, zpravidla cizích výrazů, které předchozí slovníky nezaznamenávají. **Přejímky** se vyznačují různou měrou známosti a pocházejí z rozmanitých jazyků: z angličtiny (*brownies*), arabštiny (*hummus*), islandštiny (*skyr*), italštiny (*gnocchi*), japonštiny (*gomasio*), jidiš (*bagel*), francouzštiny (*creme fraiche*), kečuánštiny (*jerky*), korejštiny (*kimči*), španělštiny (*tacos*), thajštiny (*sriracha*), vietnamštiny (*pho*), z vlastního jména (*curaçao* – Podle ostrova Curaçao u pobřeží Venezuely.) ad.

Dále uvádíme vybrané výrazy, které byly nově zařazeny do ASSČ nebo zatím ve všeobecných výkladových slovnících vůbec podchyceny nejsou.[9] Jde o pojmenování **menších jídel** jako *guacamole* ‚pokrm z rozmačkaného avokáda, nakrájených rajčat, cibule a koření‘, *hummus* ‚studený pokrm z mleté vařené cizrny, olivového oleje, citronové šťávy a dalších přísad, původem ze Středního východu‘, *jerky* [džerkɪ] ‚plátky sušeného masa‘, *kimči/kimčchi* ‚pikantní salát z kvašené zeleniny, čili, česneku a dalších přísad‘, *skyr* ‚zakysaný mléčný výrobek s hustou konzistencí a jemnou chutí podobnou jogurtu‘ nebo tempura ‚pokrm z malých kousků ryb, zeleniny ap. osmažených v těstíčku‘.

Z **hlavních jídel** jmenujme např.: *cannelloni* [kanelonɪ], [kanelo:nɪ] ‚větší těstoviny ve tvaru krátkých dutých trubiček plněné různými náplněmi‘, *gnocchi* [ňokɪ] ‚malé noky z mouky, často i z vařených brambor a dalších přísad, podávané zprav. s omáčkou‘, *korma* ‚jemně kořeněný indický pokrm z dušeného masa nebo zeleniny v omáčce s jogurtem, smetanou nebo kokosovým mlékem‘, *pho* [fo] ‚vietnamský vývar s masem, zeleninou, nudlemi, bylinkami a dalšími přísadami podávaný jako hlavní jídlo‘, tacos ‚(původně mexický) pokrm z přeložených tortill naplněných směsí mletého masa, fazolí, cibule, sýra a dalších přísad‘ či zoodles ‚cuketové nudle‘.

Z **pečiva** zmiňme *bagel* [bejgl] ‚pečivo ve tvaru prstence, připravené ze slaného kynutého těsta‘ nebo *donut* [do͡unat] ‚smažené pečivo ve tvaru prstence, připravené ze sladkého kynutého těsta

[9] Definice jsou přejímány z ASSČ nebo vytvářeny autorkou článku.

a zprav. podávané s polevou, americká kobliha‘. Ze skupiny **dezertů** pak jmenujme např.: *baklava* ‚orientální zákusek z tenkých vrstev těsta, plněný směsí ořechů a medu‘, *brownies* [braʊ̯ni:s] ‚čokoládový moučník pečený na plechu a pak krájený na díly‘, *cupcake* [kapkejk] ‚malý dortík z křehkého nadýchaného těsta, pečený ve formičce tvaru košíčku a zdobený máslovým krémem‘,[10] *dortové lízátko* ‚dezert z dortového těsta ve tvaru koule a podávaný na tyčince‘ nebo *muffin* ‚malé okrouhlé sladké pečivo z litého těsta s různými přísadami (např. čokoládou, oříšky, ovocem), pečené zprav. v papírových nebo silikonových košíčcích vkládaných do plechové formy s otvory‘.

Z **ochucovadel** uveďme výrazy: *gomasio* ‚ochucovadlo z mletého sezamu, soli a příp. dalších přísad‘, *harissa* ‚ochucovadlo v podobě pálivé pasty z chilli, česneku, soli, oleje a dalších přísad‘, *sriracha* ‚pálivá omáčka z chilli pasty, česneku, octa, cukru a soli, používaná jako dip nebo ochucovadlo‘ nebo *wasabi* ‚ochucovadlo ostře pálivé chuti vyráběné z oddenku japonského zeleného křenu a dalších přísad‘.

Skupina **nápojů** obsahuje nové výrazy jako *bombardino* ‚nápoj z vaječného likéru, whisky a mléka, původem z Itálie, servírovaný s kopečkem šlehačky‘, *bubble tea* ‚studený ochucený čaj s tapiokovými kuličkami podávaný zprav. v plastovém kelímku s brčkem, bublinkový čaj‘, *curaçao, curacao* ‚likér vyrobený ze sušené kůry speciální odrůdy hořkých pomerančů‘, *fresh* ‚nápoj z rozmixovaného ovoce, zeleniny a dalších přísad‘, *matcha, mačča* [mača] ‚zelený čaj pěstovaný zejm. v Japonsku, který má jasně zelenou barvu a je prodáván v podobě prášku; takový nápoj‘, *smoothie* [smu:ti:] ‚hustý nápoj z rozmixovaného ovoce nebo zeleniny, mléka nebo mléčných výrobků a dalších přísad, koktej‘,[11] *zlaté mléko* ‚mléko ochucené kurkumou a dalšími přísadami‘ a také pojmenování různých druhů káv.

U nich se chvíli zastavme, neboť na označeních dvou **káv** lze dobře ilustrovat jazykový vývoj slov na základě ne/akceptované původní chyby. J. Radimský (2017) se zabývá italianismy v českém lexiku, mj. slovy z oblasti gastronomie, konkrétně názvy káv *piccolo* a *latte*. Uvádí, že výraz *piccolo* pro označení malé kávy je v češtině z hlediska sémantiky falešnou výpůjčkou, neboť v italštině se slovo *piccolo* v souvislosti s kávou nepoužívá (menší káva než *espresso* se nazývá *ristretto*). Radimský se roku 2017 domnívá, že výraz *piccolo* se „navzdory osvětě z řad profesionálních baristů“ ve významu ‚malá káva‘ již lexikalizoval. O šest let později se zdá, že se situace změnila – že osvěta spojená někdy až s výsměchem mluvčím, kteří tento výraz

[10] Cupcaky jsou výjimečně označovány i počeštěnou (až komickou) formou *čupčáky*, srov. <www.cakeland.cz/produkty/cupcakes.>

[11] Výslovností slova *smoothie* se zabývala L. Jílková (2018). Respondenti jejího výzkumu vyslovili slovo *smoothie* 14 různými způsoby, mj. i [smu:si:], [smu:θi:],[smouti:], [smu:fi:], [smusi:], [smu:dsi:], [smu:ci:], [smu:ki:] nebo [smu:zi:].

užívali, přece jen výraz *piccolo* z kávového světa vyřadila. Když autoři ASSČ roku 2023 mimo abecední pořadí zpracovali tzv. kávový balíček (srov. Procházková, 2024) a v jeho rámci doplnili do slovníku současné názvy káv – např. *americano, flat white* / *flatwhite, frappé*/*frapé, latte*/*latté, lungo, macchiato* [makɪja:to], [makja:to] nebo *ristretto* – heslo *piccolo* mezi nimi zahrnuto nebylo.

Jak je patrno z výčtu výše, výraz *latte* [late:], [late] s variantou *latté* [late:] do kávového balíčku jakožto frekventovaný pojem naopak včleněn byl. Radimský upozorňuje na to, že slovo *latte* „vzniklo v češtině zkrácením italského *caffèlatte* nebo *latte macchiato* (první označuje kávu s mlékem podávanou obvykle k snídani, druhý pak mléko s nepatrným množstvím kávy)“. Původně jde tedy o nedopatření, italské slovo *latte* znamená pouze ‚mléko‘ a v Itálii si kávu *latte* neobjednáme. Dnes jde však již o běžné označení ‚kávy připravené z espressa a horkého mléka, podávané zprav. ve vysokých sklenicích‘ nejen v češtině, ale také třeba v angličtině (srov. Cambridge, Collins, LDOCE) nebo němčině (NW).

Do věcného okruhu gastronomie patří také výrazy reflektující způsob **přípravy pokrmů**, např. *carving* ‚dekorativní vyřezávání zejména ovoce a zeleniny‘ či *molekulární gastronomie* ‚gastronomie využívající fyzikální a chemické procesy k přípravě netradičních pokrmů z běžných surovin‘ a dále **typ diety**, např. *flexitarián* ‚člověk stravující se převážně rostlinnou stravou s pouze příležitostnou konzumací masa‘ (srov. příbuzná slova *flexitariánka*, *flexitariánský*, *flexitariánsky*, *flexitariánství*) a *krabičková dieta* ‚stravování z předem připravených krabiček s výživově hodnotnými pokrmy, které člověk dostane na objednávku nebo si připraví sám; takto připravený pokrm‘ (srov. příležitostná pojmenování osob *krabičkář*, *krabičkářka*).

Aktuální **společenský zápal** pro jídlo ilustrují také neologismy *foodie* ‚vášnivý příznivce dobrého stravování‘ nebo *foodporn*/*foodporno* s protichůdnými významy 1. ‚skvělé, vynikající, pozitivně mimořádné jídlo‘ a 2. ‚nekvalitní, odpudivé, prefabrikované jídlo‘, příp. s významem ‚pořad, video, článek, fotografie apod., poutavé zejména pro lidi s výrazným až voyeurským zájmem o téma gastronomie; takový žánr‘. Společenská pozornost je věnována kvalitní potravě připravované *domácím*, *babičkovským* způsobem, nebo v malém množství, nikoli průmyslově, srov. *řemeslný chléb*, *řemeslné pivo* či *řemeslná zmrzlina*. Zřetel je kladen také na zajímavá, vizuálně atraktivní jídla, jejichž fotografie bývají sdíleny na sociálních sítích. Trendem je tak *hybridní jídlo,* jehož principem je kreativní zkřížení, propojení různých pokrmů a způsobů jejich přípravy, např. *sushi burrito* nebo *ramen burger*. Případně se ve *fusion* (*smíšené/syntetizující*) *kuchyni* propojují postupy typické pro jednotlivé etnické nebo regionální

kuchyně, jde pak např. o česko-francouzskou nebo indicko-čínskou fúzi. Zájem je i o nové zdroje potravy, srov. *hmyzí protein* nebo *kultivované*/*laboratorní*/*umělé maso*.

V SN1, 2 bylo v této souvislosti zastoupeno několik **slovotvorných řad**, zahrnujících výrazy počínající na část *dia-* ‚diabetický', *bio-* ‚biologicky čistý, vyrobený, získaný s použitím přírodních, organických látek (nikoli chemických, umělých)' a *gastro-* ‚gastronomický'. K prefixoidům *bio-* a *gastro-*, které jsou produktivní i v současnosti, se přidává komponent *vege-* s významem ‚vegetariánský', např. *vegegrilovačka*, *vegegyros*, *vegemaso*, *vegeobčerstvení*, *vegepiknik*, *vegepochoutka*, *vegeřízek* nebo *vegevečeře*. V těchto výrazech se zrcadlí zvýšená společenská poptávka po vegetariánském stravování.

Až budoucnost ukáže, který **překladový ekvivalent** zvítězí v překladu anglického *fortune cookie* s významem ‚oplatka podávaná po jídle zejména v čínských restauracích, obsahující proužek papíru s proroctvím, aforismem ap.' Nejčastější variantou podle synu v11 je *koláček štěstí* (60×), dále *sušenka štěstí* (8×), *oplatka štěstí* (2×) a *sušenka osudu* (2×). Rozkolísané jsou také překladové alternativy anglického sousloví *comfort food* ‚jídlo konzumované proto, aby se člověk cítil šťastnější, i když nemusí jít o zdraví prospěšnou stravu', např. *uklidňující jídlo* (2×), *jídlo na nervy* (2×) nebo *konejšivé jídlo* (1×), příp. *cheat day* ‚den, v němž se nedodržuje dieta určená ke snížení nebo udržení tělesné hmotnosti (obvykle jeden den v týdnu)' – *prasečí den* (15×), *prasící den* (2×).

7. Závěr

Tímto textem bychom rádi přispěli k reflexi dynamiky české slovní zásoby a zkvalitnění jejího lexikografického podání. Zabývali jsme se metajazykem slovníkových definic, konkrétně nesnadnou volbou opěrného slova u hesla *vafle*, rozkolísaným lexikografickým podáním věcného obsahu sousloví *kokosové mléko* a *kokosová voda*, specifičností významu výrazů *pilaf* a *biftek*, novými významy lexémů *nuget, čili* a *kari*. Nejdelší, závěrečný oddíl patřil novým slovům z oblasti gastronomie, které předcházející slovníky dosud neregistrují, a to se zaměřením na přejímky (např. *bubble tea, kimči* nebo *gnocchi*). Domníváme se, že by se slova z gastronomického tematického okruhu neměla při sestavování slovníkových heslářů hodnotit přísněji než slova z jiných oblastí. Naopak by se mělo zkvalitňovat jejich podání, mj. i doplněním obrázků, které při promyšlené koncepci smysluplně obohacují slovní výklad.

Literatura a zdroje

Akademický slovník současné češtiny (2012–2024). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. <slovnikcestiny.cz> (ASSČ)

Biesaga, M. (2016): Pictorial Illustration in Dictionaries The State of Theoretical Art. In: Margalitadze, Tinatin – Meladze, George (eds.), *Proceedings of the XVII EURALEX International Congress: Lexicography and Linguistic Diversity.* Tbilisi: Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, s. 99–108. <https://euralex.org/wp-content/themes/euralex/proceedings/Euralex%202016/euralex_2016_007_p99.pdf >.

Blatná, R. (1995): Metajazyk v lexikografii. In: František Čermák – Renata Blatná (eds.), *Manuál lexikografie*. Jinočany, H&H, s. 72–89.

Bozděchová, I. – Klégr, A. (2022): Pseudoanglicismy. *Slovo a slovesnost*, roč. 83, č. 1, s. 16.

Cambridge Dictionary. <dictionary.cambridge.org> (Cambridge)

Collins Dictionary. <https://www.collinsdictionary.com.> (Collins)

Databáze excerpčního materiálu Neomat (2015–2023). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. <neologismy.cz>.

Duden Omlinewörterbuch. < https://www.duden.de/woerterbuch>. (Duden)

EURALEX Proceedings (1983–2022). <https://euralex.org/publications>.

Filipec, J. (1995): Výklad lexikálního významu, sémému jako jevu metajazyka obsahu. In: František Čermák – Renata Blatná (eds.), *Manuál lexikografie*. Jinočany, H&H, s. 26–30.

Internetová jazyková příručka (2008–2024). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. <prirucka.ujc.cas.cz>. (IJP)

Jelínek, M. – Vepřek, J. (2017): SYNEKDOCHA. In: Petr Karlík – Marek Nekula – Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. <https://www.czechency.org/slovnik/SYNEKDOCHA>.

Jílková, L. (2018): K výslovnosti th ve slově smoothie, *Naše řeč*, roč. 101, č. 2, s. 112–115.

Karlík, P. (2017): PLEONASMUS. In: Petr Karlík – Marek Nekula – Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. <https://www.czechency.org/slovnik/PLEONASMUS>.

Kochová, P. – Opavská, Z. (eds., 2016): *Kapitoly z koncepce ASSČ*. Praha: Ústav pro jazyk český.

Křen, M. – Cvrček, V. – Hnátková, M. – Jelínek, T. – Kocek, J. – Kováříková, D. – Křivan, J. – Milička, J. – Petkevič, V. – Procházka, P. – Skoumalová, H. – Šindlerová, J. – Škrabal, M.: Korpus SYN, verze 11 ze 14. 12. 2022. Praha: Ústav Českého národního korpusu. <www.korpus.cz>.

Longman Dictionary. <https://www.ldoceonline.com>. (LDOCE)

Lišková, M. (2022): Tmavě modrozelená je nová černá aneb Neologismy v popiscích pořadů na streamovací platformě Netflix. *Bohemistyka*, č. 1, s. 35–55.

Martincová, O. a kol. (1998, 2004): *Nová slova v češtině: Slovník neologizmů 1* a *2*. Praha: Academia. (SN1, 2)

Merriam-Webster Dictionary. <https://www.merriam-webster.com/dictionary>. (M-W)

Neologismenwörterbuch. Mannheim: Leibniz-Institut für Deutsche Sprache. <https://www.owid.de/docs/neo/start.jsp>. (NW)

Novotná, R. (2017): SLOVNÍKOVÁ DEFINICE. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. <https://www.czechency.org/slovnik/SLOVNÍKOVÁ DEFINICE>.

Nový akademický slovník cizích slov (2005). Praha: Ústav pro jazy český AV ČR. <slovnikcestiny.cz>. (ASCS)

Procházková, B. (2024): Je libo americano, nebo raději flat white? In: Lišková, M. – Šemelík, M. (eds.), *Slova a jejich příběhy #neologismus #archaismus*. Praha: Academia.

Radimský, J. (2017): ITALIANISMY V ČESKÉM LEXIKU. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. <https://www.czechency.org/slovnik/ITALIANISMY V ČESKÉM LEXIKU>.

Rejzek, J. (2015): *Český etymologický slovník*. Voznice: LEDA.

Roze, I. (2016): Pro změnu zase jídlo. *Ego!*, 26. 8. 2016, s. 31. Cit. dle *Neomat*.

Slovník současné češtiny (2018). Brno: Lingea. <nechybujte.cz>. (Lingea)

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (2000). Praha: Academia. (SSČ)

Slovník spisovného jazyka českého (1989). Praha: Academia. (SSJČ)

Slovník súčasného slovenského jazyka (2006–2021). Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. <https://slovnik.juls.savba.sk>. (SSSJ)

Šemelík, M. – Lišková, M. – Křivan, J. (2023): K modifikované koncepci Akademického slovníku současné češtiny. *Bohemistyka*, s. 275–296.

Všechny internetové odkazy byly zkontrolovány ke dni 17. 1. 2025.

Mgr. Michaela Lišková, Ph.D.
oddělení současné lexikologie a lexikografie
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
liskova@ujc.cas.cz

COMPARISON OF THE APPROACH TO THE *-ING* FORM OF THE ENGLISH VERB IN SELECTED ACADEMIC GRAMMARS

JARMILA PETRLÍKOVÁ

Abstract

The article provides an overview of the descriptions of the -ing form of the English verb in four selected academic grammars of English, from both morphological and syntactic perspectives. It focuses on the terminology used to describe constructions with the -ing form as the head of a non-finite verb phrase. The conclusions highlight the need for students using these grammars to be able to navigate the different approaches to describing this phenomenon, as well as to justify the choice of a particular approach.

Key words: complement, gerund, implied subject, *-ing* form, non-finite clause, overt subject, present participle, supplementive clause, unexpressed subject

Srovnání přístupu k *-ing* tvaru anglického slovesa ve vybraných akademických gramatikách

Abstrakt

Článek podává přehled popisů *-ing* formy anglického slovesa ve čtyřech vybraných akademických mluvnicích angličtiny z hlediska morfologického i syntaktického. Pozornost věnuje terminologii používané k popisu konstrukcí s *-ing* formu jako řídícím členem nefinitní slovesné fráze. Závěry zdůrazňují potřebu schopnosti studentů, kteří dané gramatiky používají, orientovat se v různých přístupech k popisu daného jevu, a zároveň schopností obhájit volbu zvoleného přístupu.

Klíčová slova: doplněk, doplňková věta, gerundium, implikovaný podmět, *-ing* forma, nefinitní věta, polovětná konstrukce, přítomné příčestí, nevyjádřený podmět

1. Introduction

Non-finite verb phrases are among the core means of linguistic expression in English. Though limited in their morphological features, expressing only voice and aspect, non-finite verb phrases play a significant role in sentence structure. Since they retain their verbal essence, they combine with other words and thus create formations that correspond in structure to a clause, from which they differ only in that the subject is mostly unexpressed and the verb[12] is realized by a non-finite verb phrase. Due to these properties formations of this type are generally labelled "non-finite clauses". They realize a whole range of clause elements both obligatory as well as optional. In this manner they enable the creation of sentences with a hierarchically organized

[12] The term "verb" is used to mark one of the two constituent clause elements of a sentence, the other being subject.

internal structure, expressing "entire complexes of content" (Mathesius, 1975, p. 146). As such, non-finite clauses represent a well established means of expression and a significant "tool" of sentence condensation[13]. Some research even confirms increasing tendencies in their use during the period of the last hundred years (Malá, 2013). But still, as Šimůnková (2018, p. 68) states, "it is difficult to find a resource which would provide a complete picture of the system of non-finite verb phrases in English, the functions and grammar of each individual element in the system and the relations and differences between them". In order to obtain such a picture, it is necessary to search for the information in numerous sections throughout grammar books. And, despite quite a lot of work, the result can be somewhat unsatisfactory because the information obtained may appear ambiguous or disparate, especially in the sense that there is no consensus among experts in distinguishing individual non-finite verb phrases and in recognizing their status in sentence structure, mainly the gerund and present participle. That is why this paper attempts to compare the information about *-ing* verb phrases in selected grammars and organize it into a comprehensive picture from the morphological and especially the syntactic point of view, i.e. with regard to their functions in sentence structure. The comparison of the selected grammars also makes it possible to show some points of similarity as well as differences in their approach to non-finite *-ing* clauses.

2. The status of the *-ing* form within the system of non-finite verb forms

Whereas the infinitive and the past participle are clearly identifiable, the present participle and the gerund are identical in form, both ending in *-ing* (not to mention a verbal and deverbal nouns and verbal adjectives ending in *-ing*[14]). Their identical form is one of the factors which seems to underlie some linguist's tendencies to eliminate the distinction between these two forms and replace them with just one, albeit referred to under different names. Alongside this approach, however, there are fundamental opinions that support the distinction between the gerund and the present participle, and substantiate this with relevant arguments, e.g. on the basis of her research Šimůnková (2018, p. 83) talks about "the functional difference of the two forms even in the area where they theoretically share a common function" (the function of adverbials).

[13] The term "syntactic compression" is also often used.
[14] CGEL distinguishes between an abstract verbal noun, expressing an activity in process or the mood of an activity on one hand and, on the other, an abstract or concrete deverbal noun, denoting completed activity or the result of an activity (p. 1290–1291).

A comparison of various grammar books reveals differing views on importance or non-importance of distinguishing these two verb forms and related constructions. The current paper focuses on this issue based on the following influential grammars of the English language:

- *A Comprehensive Grammar of the English Language* (CGEL)
- *Longman Grammar of Spoken and Written English* (LGSWE)
- *The Cambridge Grammar of the English Language* (CaGEL)
- *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny* (MSAPČ)

These grammars were selected because they are all materials with which university students of English are expected to be familiar. The goal is to describe the approaches to the *-ing* form and its constructions as presented in the chosen grammars and to draw conclusions that help students understand and navigate this topic, regardless of their personal preferences among the opinions discussed.

The comparison will focus on how the various forms are viewed in terms of their morphological and syntactic qualities, and function in sentence structure.

3. Concept of the *-ing* form in the respective academic grammars

3.1. *A Comprehensive Grammar of the English Language* (CGEL)

Upon its initial publication in 1985, the publisher described it as a comprehensive grammar of modern English and highlighted it as the result of twenty years of collaborative work by Professors Quirk, Greenbaum, Leech, and Svartvik. The grammar includes numerous clarifying examples, noted as particularly useful for both students and teachers of language, especially those whose first language is not English (Quirk et al., 1985, book cover).

3.1.1. In this grammar the non-finite *-ing* form is systematically referred to as "*-ing* participle", and is one of the three non-finite verb forms, the other two being the infinitive, and the *-ed* participle. If any of them is the first or only word in a verb phrase[15], such a phrase is a non-finite verb phrase: "Unlike finite verb phrases, non-finite verb phrases have no tense or mood distinction [….] and cannot occur in construction with a subject of a main clause" (p. 153). This means that a non-finite verb phrase cannot function as the verb in a finite clause. Nevertheless, non-finite verb phrases express voice and aspect.

[15] Non-finite verb forms, namely bare infinitive, *-ed* participle and *-ing* participle in non-initial position occur also as parts of finite verb phrases.

3.1.2. CGEL uses the term "non-finite clause" for constructions with a non-finite verb phrase in the function of the verb, and explains that the term "clause" is fully justified owing to the fact that it is possible to identify corresponding functional elements in its internal structure as in a finite clause (with usually an implied subject, and typically a non-finite verb phrase in the function of the Verb). Beside the *-ing* participle clause, CGEL distinguishes three more non-finite clauses, the *to*-infinitive, bare infinitive, and *-ed* participle, which is in concord with the distinction of individual non-finite verb phrases (the infinitive creating two structures, *to*- and bare infinitive).

3.1.3. From the structural point of view, CGEL distinguishes non-finite "*-ing* participle clauses":

- with subject and without subject:

(ex 1) *Leaving the room, he tripped over the mat.* (p. 993)

(ex 2) *With the audience turning restive, the chairman curtailed his long introduction.* (p. 993)

- in the active or passive form:

(ex 3) *Watching television keeps them out of mischief.* (p. 1063)

(ex 4) *The damaged window having been paid for by the parents, the police were not called* (p. 994)

- in the progressive and perfective form:

(ex 5) *We could hear the rain splashing on the roof.* (p. 1207)

(ex 6) *The parents having paid for the damaged window, the police were not called.* (p. 994)

As subordinate constructions, *-ing* clauses may occur in a wide variety of syntactic functions within a sentence. On the basis of their potential functions, CGEL distinguishes the following categories of subordinate clauses: nominal, adverbial, relative and comparative.

The *-ing* clauses represent a structural type of nominal, relative, and adverbial clauses (p. 1047).

"Nominal *-ing* participle clauses may function as:

- subject: (ex 7) *Watching television keeps them out of mischief.*
- object: (ex 8) *He enjoys playing practical jokes*.
- subject complement: (ex 9) *His first job had been selling computers*.
- appositive: (ex 10) *His current research, investigating attitudes to racial stereotypes, takes up most of his time.*
- adjectival complementation: (ex 11) *He is busy preparing a barbecue*.

- prepositional complement: (ex 12) *I'm responsible for drawing up the budget.*" (p. 1063)

In all the above-mentioned structures, the subject is implied. If the *-ing* clause contains an explicit subject, CGEL mentions three possibilities of its realization:

- the genitive case, which is preferred with pronouns, noun phrases having personal reference, with the initial position of the *-ing* clause, in formal style;
- the objective case, which can be used for pronouns having a distinctive objective case;
- the common case, which can be used with all other noun phrases, especially if the noun phrase is lengthy and requires a group genitive.

The preference for the common case is illustrated by the following example, where the subject is realized by a non-personal noun phrase and the style is considered informal:

(ex 13) "*I didn't know about the weather being so awful in this area.*" (p. 1064)

CGEL admits both the nominal character (the use of the genitive form, which is a common determiner of noun phrases) and the verbal character (the *-ing* form is followed by a direct object, thus preserving the verb rection) of the *-ing* form, which is demonstrated by the following example:

(ex 14) *I intend to voice my objections to their receiving an invitation to our meeting.*

CGEL mentions that "nominal *-ing* clauses are sometimes called 'gerundive' or 'gerundival clauses'. Their verb is commonly called a 'gerund'" (p. 1064).

The *-ing* participle clauses are further discussed in the section of CGEL dealing with complementation of verbs and adjectives. Complementation is defined as "the function of a part of a phrase or clause which follows a word and completes the specification of a meaning relationship which that word implies." (p. 65)

The *-ing* clauses may occur:

- in monotransitive complementation in the pattern SVO: direct object

(ex 15) *I love listening to music.* (p. 1189)

- in complex transitive pattern SVOC: object + *-ing* participle

as complementation after verbs of perception, encounter and coercive meaning:

(ex 16) *We could hear the rain splashing on the roof.* (1207)

As evidence that the *-ing* structure is a separate clause element, CGEL mentions the possibility of forming the passive construction with the active sentence object in the function of subject of the main verb in the passive:

(ex 17) *The rain could be heard splashing on the roof.* (p. 1207)

- in adjective complementation (with an optional or obligatory preposition between the adjective and *-ing* participle):

(ex 18) *I am hopeless at keeping the garden tidy.* (p. 1231)

CGEL also mentions the occurrence of *-ing* clauses in catenative constructions, which are described as constructions having a meaning related to aspect or modality:

(ex 19) *The girl started / kept on / went on working.*

At the same time the authors of CGEL emphasize the difference between such catenative constructions and similar looking constructions in which a main verb is followed by a nominal *-ing* participle clause (p. 147).

(ex 20) *The girl liked working.*

CGEL presents the *-ing* participle clause as one realization form of the noun phrase modifiers, functioning as:

- postmodification (an *-ing* clause is a structural type of a subordinate relative clause)

(ex 21) *The person writing reports is my colleague.* (*The person who will write/will be writing/ writes /is writing/ wrote/was writing reports is my colleague.* (p.1263)

CGEL points out that the main prerequisite for an *-ing* participle in the function of postmodifier is the correspondence between *-ing* clause and relative clause in which the relative pronoun is the subject. It also emphasizes that *-ing* forms in postmodifying clauses cannot be considered ellipses of progressive forms of the verb. As (ex 21) clearly shows, the postmodifying *-ing* participle neutralizes the differences in individual grammatical tenses.

- appositive postmodification:

In this function an *-ing* participle clause is typically a complement of a preposition:

(ex 22) *the job of driving cars*, *the problem of learning English* (p. 1272)

- premodification:

Here the grammar points out that a premodifying *-ing* participle mostly suggests "a permanent or characteristic feature" (p. 1325).

(ex 23) *a working man* (p. 1326)

As a structural subcategory within adverbial clauses, *-ing* participle clauses are described as relevant means of realization of an adverbial (obligatory or optional). They may be introduced by various subordinators indicating corresponding semantic roles of the adverbials, or they occur without a subordinator, thus forming a specific type of adverbial clauses, called "supplementive clauses", significantly indeterminate or vague in terms of their semantic relation to the matrix clause. Nevertheless, this vagueness enables them to suggest a wide range of possible semantic relations within a sentence. If they have an overt subject, they are labelled "absolute clauses" and are considered "formal and infrequent" (p. 1120).

(ex 24) *He died before leaving a will.* (p. 1081) – time

(ex 25) *Driving at high speed, one may well miss direction signs.* (p. 1086) – supplementive clause, suggesting conditional or causal relationship

(ex 26) *No further discussion arising, the meeting was brought to a close.* – "absolute clause", suggesting temporal or causal relationship

There is another type of *-ing* clause mentioned in CGEL ranked among non-finite adverbial clauses. This is a subject-less construction whose implied subject cannot be identified with the subject of the matrix clause. Constructions of this type are considered incorrect; nevertheless, they appear in formal scientific style and are accepted on condition that the implied subject can be interpreted as *I, we,* or *you* as the writer or reader. These "unattached clauses" are typically *-ing* participle clauses, and CGEL mentions other traditional terms for this "error": "unattached", "unrelated", "pendant", and "dangling" participle (p. 1123).

(ex 27) *Considering its cost, the machine is not worth buying.* (p. 1123)

3.2. *Longman Grammar of Spoken and Written English* (LGSWE)

This grammar, first published in 1999, is a result of a six-year research project of an international author team of British and American acknowledged experts in the field of corpus linguistics and grammar. It is based on an analysis of a 40-million-word corpus of texts representing different registers of the English language (conversation, fiction writing, news writing, academic prose). Though organized partly traditionally, it contains numerous sections reflecting the results of the analysis of such a huge corpus. More than 350 tables and graphs containing information about the frequency of constructions across the registers represent an indispensable part of the linguistic description of the language, which this grammar brings.

3.2.1. LGSWE uses the term "verb" rather than "verb form", and distinguishes finite and non-finite verb phrases, providing six major distinctions in which finite verb phrases vary:

- tense: present or past (e.g. *see(s)* v. *saw*)
- aspect: unmarked/simple, perfect, progressive, or perfect progressive (e.g. *sees, has seen, is seeing, has been seeing*)
- voice: active or passive (e.g. *sees* v. *is seen*)
- modality: unmarked (tensed) v. modal (*sees* v. *will/can/might see*)
- negation: positive v. negative (e.g. *sees, does not see*)
- clause structure type: declarative v. interrogative (*you saw* v. *did you see?*) (p. 452)

A non-finite verb phrase, containing only non-finite verbs, cannot be specified for tense or modality, but can be marked for aspect and voice (p. 99).

3.2.2. LGSWE makes a distinction between finite and non-finite clauses, describing the latter as regularly dependent, i.e. "embedded in a larger structure, either as a clause element or as part of a phrase which realizes a clause element" (p. 192). They are "more compact and less explicit than finite clauses", not marked for tense and modality, and frequently lack an explicit subject or subordinator" (p. 198).

LGSWE distinguishes infinitive clauses, -*ing* clauses, -*ed* clauses, verbless clauses (explicitly included among non-finite clauses), and supplementive clauses[16], the first three being considered the main types (p. 198).

3.2.3. LGSWE considers -*ing* clauses most versatile grammatically and demonstrates this with a whole range of their possible syntactic functions:

- Subject:

(ex 28) *Having a fever is pleasant, vacant.* (p. 199)

- Extraposed subject:

(ex 29) "…. *it's very difficult getting supplies into Sarajevo."* (p. 199)

- Subject predicative[17]:

(ex 30) *The real problem is getting something done about the cheap imports.* (p. 199)

- Direct object:

(ex 31) *I started thinking about Christmas.* (p. 200)

- Prepositional object:

(ex 32) *No one could rely on his going to bed early last night.* (p.200)

- Adverbial:

(ex 33) *Having established the direction of the line, we now wish to find some point of the line.* (p. 200)

- Part of noun phrase:

(ex 34) *The man making the bogus collections was described as middle aged.* (p. 200)

(called a postmodifying –*ing* clause)

- Part of adjective phrase:

(ex 35) *It might be worth giving him a bell to let him know what's happening.* (p. 200)

- Complement of preposition:

[16] From the authors' point of view, supplementive clauses do not represent a structural type of non-finite clauses, but a functional type, emphasizing a loose semantic and syntactic relationship to the superordinate structure. They may be -*ed* clauses, -*ing* clauses or verbless clauses.

[17] In other grammars this function is often called "subject complement" (e.g. CGEL).

(ex 36) *The art of expanding limited recall by asking leading, open-ended questions is a subtle one.* (p. 200)

Subject, subject predicative, direct object, prepositional object and adverbial are considered major clause elements.

In the description of a complex noun phrase, LGSWE presents *-ing* participle clauses as one of the means of premodification and postmodification:

(ex 37) *exhausting task*

(ex 38) *rebels advancing rapidly southwards* (p. 604) (a restrictive *–ing* clause)

(ex 39) *Both writing and reading are enormously complex skills, involving the coordination of sensory and cognitive processes.* (p. 605) (a non-restrictive *–ing* clause)

LGSWE provides relevant information about the occurrence and frequency of postmodifying *-ing* clauses. They are most frequent in academic prose, but only a few verbs are particularly common in these constructions. LGSWE presents a list of these: *being*, *containing*, *using*, *concerning*, *having*, *involving*, many of them being stative.

In the description of the structure of a noun phrase, LGSWE introduces the term "noun complement clause"[18], which "presents the complete content of the head noun" (p. 645). One of the structural types of the noun complement clauses is "*of* + *-ing* clause", most common in academic prose and news writing, though outnumbered by *to*- and *that*-clauses.

(ex 40) *The exchanged protons have about the same chance of having the same or opposite spin orientation.* (p. 645)

The *-ing* clause is also described as one of the structural means of "a complement clause"[19], which is "a type of dependent clause used to complete the meaning relationship of an associated verb or adjective in a higher clause" (p. 658). Complement *-ing* clauses occur in pre-predicate position (subject):

(ex 41) *Walking the back nine confirms what all the fuss is about.* (p. 659)

Nevertheless, they are most common in post-predicate position (e.g. direct object).

In this part of the description LGSWE provides a semantic classification of verbs complemented by *-ing* clauses in post-predicate position, such as verbs of aspect or manner (e.g. *begin, keep*), communication/speech-act verbs (eg. *suggest, talk*), cognition verbs (e.g.

[18] As regards function and structure, the term "noun complement clause" corresponds to "appositive postmodification" realized by finite as well as non-finite clauses. In LGSWE "appositive" is restricted to "appositive noun phrase", where the appositive modification is realized by a noun phrase.

[19] CGEL calls this type of dependent clauses "nominal content" clauses.

consider, decide about), perception verbs (eg. *see, imagine*), and presents two major grammatical patterns in which -*ing* complement clauses in post-predicate position occur:

Pattern 1: verb + -*ing* clause

(ex 42) *He began paging through old newspapers*. (p.740)

Pattern 2: verb + NP + -*ing* clause

(ex 43) *Don't be surprised to find me sitting on the tee in the lotus position.* (p. 740)

The post-verbal NP functions as the subject of the -*ing* clause and, at the same time, as the direct object of the main clause.[20]

In the commentary on this pattern LGSWE mentions that "alternatively, the entire -*ing* clause can be considered the direct object of these structures…. And the post-verbal NP is in the possessive or genitive form" (p. 740).

(ex 44) *I won't report on your wearing a non-reg shirt here.* (p. 740)

Complement -*ing* clauses in post-predicate position may be controlled by an adjective in the function of subject predicative[21]:

(ex 45) *These people were not afraid of signing papers.* (p. 749)

LGSWE also mentions that a complement -*ing* clause itself may function as subject predicative:

(ex 46) *Publicity is communicating.* (p. 659)

In the discussion about the frequency of -*ing* clauses in post-predicate position LGSWE presents findings showing that they are most common in written registers (mainly fiction) and least common in conversation, -*ing* clauses following adjectival predicates are most common in academic prose (p. 749).

The last syntactic function of -*ing* clauses presented in LGSWE is that of adverbial. The -*ing* clauses are among other subclasses of non-finite clauses, which represent just one of a whole variety of the structural means of adverbial.

In LGSWE adverbials are divided into three major categories according to their functions, namely circumstance adverbials (the most integrated into the clause structure), stance adverbials (expressing speakers' comments on the content or the style of what is being said), and linking adverbials (having rather peripheral relationship to the rest of the clause, and typically, a connective function).

LGSWE states that -*ing* clauses represent the third most common structural type of adverbial clauses realizing circumstance adverbials. They are quite common in fiction, but very rare in

[20] In the other grammars the -*ing* participle clause is considered complementation of object.

[21] An -*ing* clause controlled by an adjective in the function of subject predicative is called an "adjectival complement in other grammars (e.g. CGEL).

conversation (p. 826). If used without a subordinator, they are rather vague from the semantic point of view and cannot be clearly classified, implying a variety of shades of the semantic relationship, such as manner, time, reason or other circumstance of the action or state of the superordinate clause. They represent a specific type of non-finite adverbial clauses, called "supplementive clauses" (p. 820).

As part of the discussion about circumstance adverbials, mention is made of another structural form called "dangling or unattached participle", whose use is considered unacceptable according to the rules of the prescriptive approach. The structure in question is described as "a non-finite circumstantial *-ing* clause with an understood subject that differs from that of the main clause" (p. 829).

(ex 47) *Leaving the road, the deep resin-scented darkness of the trees surrounded them.* (p.829)

LGSWE also describes non-finite *-ing* clauses as a possible means of expression of stance adverbials, especially style adverbials, conveying the speaker's or writer's opinion on the topic under discussion:

(ex 48) *Generally speaking, you get what you pay for in a kitchen.* (p. 866)

3.3. *The Cambridge Grammar of the English Language* (CaGEL)

This grammar was first published in 2002. The authors' analysis of English grammar deviates considerably from traditional accounts and generally accepted views on the given phenomena. Their aim is, as they state it, "to take account of the progress that has been made by linguists in our understanding of English grammar" (p. xv).

The authors partially use traditional, well-established terminology, but with a different approach to the description and analysis of language material they also introduce completely new terms of their own.

3.3.1. In their description of the *-ing* form of the verb, the authors introduce the term "gerund-participle", which includes both the traditional gerund and the present participle. This verb form is classified among so called "secondary forms" beside the plain form and the past participle ("primary forms" include the preterit, the 3rd sg present tense and the plain present tense).

The authors' explanation for their retreat from the distinction between the gerund and the participle is that they consider these two verb forms of traditional grammar identical in modern English (despite their having historically different sources), and see no relevance in an analysis of the current inflectional system in terms of historical difference; nor do they consider the

distinction between the gerund and the present participle relevant from the point of view of syntax. They regard the generally accepted term "*-ing* form" as having "mnemonic value, but unsuitable as a general term" (pp. 82-3).

CaGEL distinguishes three classes of words with a verb base and the *-ing* suffix:

- gerundial noun:

(ex 49) *She had witnessed the breaking of the seal.*

- gerund-participle form of verb:

(ex 50) *There's no point in breaking the seal.*

(ex 51) *They were entertaining the troops.*

- participial adjective:

(ex 52) *the show was entertaining* (p. 83), *an entertaining show* (p. 1187)

CaGEL notes that traditional grammar distinguishes between *breaking* in (ex 50) a gerund, and *entertaining* in (ex 51) a present participle. Nevertheless, the authors take a different view. They claim that "since no verb lexeme has distinct forms in these constructions, there is no basis for saying that they involve different inflectional forms" (p. 1188), and introduce the term "gerund-participle", which covers both the gerund and present participle of traditional grammar, "insofar as these terms are applied to verbs rather than nouns or adjectives" (p. 1188).

3.3.2. In the concept of CaGEL the terms "finite" and "non-finite" refer to clauses and VPs, not verb forms (they are labelled "primary" and "secondary").

The gerund-participle may function as head of a non-finite clause, which is labelled "gerund-participial clause" (the other non-finite clauses being *to*-infinitival, bare infinitival, past participial and verbless):

(ex 53) *Calling the police was a serious mistake.* (p. 65)

Beside these, CaGEL introduces the term "hollow clause", which refers to a type of a non-finite clause lacking not only an overt subject, but also a "non-subject NP":

(ex 54) *Your idea is certainly worth* [*giving some further thought to*] (p. 65)

In order to understand the syntactic functions of non-finite clauses (in the current case mainly non-finite gerund-participial clauses) as they are presented in this grammar, it is necessary to clarify the terminology used for the description of clause structure. The head of a clause, the "predicate"[22], is realized by a VP; the head of a VP (the "predicator") is realized by a verb. The

[22] In some other grammars (e.g. CGEL), the term "predicate" refers to one of the two major parts of a clause (Subject and Predicate). In this conception the predicate is realized by an operator + predication, which includes the rest of the VP + other clause elements, such as object, adverbial …

dependents of the verb in clause structure are either complements or modifiers. Complements are related more closely to the verb than modifiers. CaGEL distinguishes core complements (realized by NPs) and non-core complement (realized by PPs). Individual types of complements are subject (S), object (O), predicative complement[23] (PC_S, PC_O). In CaGEL modifiers of the verb are regarded as adjuncts (p. 612). Expressions or constructions that are not integrated into the syntactic structure of the sentence are considered supplements.

Non-finite clauses, including gerund-participials, occur in a wide range of functions, as complements, modifiers, and supplements. CaGEL highlights their function of "catenative complement in clause structure" (p. 65). The term "catenative" reflects the quality of a verb to be followed by another verb within the same clause and thus form chains in catenative constructions. The same term is also applied to the verb that governs the non-finite complement (typically an infinitival or gerund-participial), to the non-finite complement itself, and to the construction consisting of the verb and its complement (p. 65).

Catenative constructions are classified according to the form-type (*to*-infinitival, bare infinitival, gerund-participial, past-participial), and according to whether they lack or contain an intervening NP, which is placed between the matrix and subordinate verb and functions as complement of one or the other of them (simple or complex catenative constructions) (p. 1177):

(ex 55) *Kim enjoyed heckling him*. (simple catenative complement) (p. 1198)

(ex 56) *I caught Kim mistreating my cat.* (complex catenative complement) (p. 1205)

3.3.3. CaGEL distinguishes primarily between the complement (subject, object, predicative, catenative complement) and non-complement functions (modifiers or supplements) of gerund-participials[24]:

(ex 57) *Telling her father was a mistake.* (complement)

(ex 58) *He stopped seeing her.* (complement)

(ex 59) *Being a foreigner himself, he understood their resentment.* (non-complement) (p. 1188)

CaGEL emphasizes the distributional similarity of gerund-participial complements to NPs. They can occur as a complement to a preposition as well as in subject-auxiliary inversion:

(ex 60) *It's a matter of breaking the seal.*

(ex 61) *Is breaking the seal wise?* (p. 1188)

[23] In some other grammars this function is called "subject/object complement".

[24] The authors of CaGEL pay systematic attention to the traditional approach, according to which the complement functions involve gerunds as well as participles, and the non-complement functions involve participles.

In connection with this, the grammar points to "hybrid constructions", where the *-ing* form is preceded by a determiner (characteristic of NP structures), and at the same time followed by a direct object (characteristic of VP structures):

(ex 62) *This constant telling tales has got to stop.*

(ex 63) *Let's have no more of this bringing food into the computer room.* (p.1189)

While considering constructions of this type marginally acceptable, the authors fully accept existential structures with the negative determiner *no* preceding the *-ing* form:

(ex 64) *There'll be no stopping her.* (p. 1189)

According to the authors of CaGEL "this kind of hybrid constructions can arise when a historical change has not been fully carried through to completion" (p. 1189).

CaGEL also pays attention to the issue of the subject in non-finite clauses. Most non-finite clauses, including gerund-participials, lack subject. In that case CaGEL distinguishes three ways of interpretation of an "understood subject":

(ex 65) *Pat persuaded Kim to travel by bus.* – controlled interpretation (*Kim* is associated with two semantic roles: patient of *persuade* and agent of *travel*)

(ex 66) *Pat intended Kim to travel by bus.* – raised interpretation (*Kim* is associated only with the agent of *travel*)

(ex 67) *It was necessary to travel by bus.* – non-syntactic interpretation (the agent of *travel* cannot be identified from the syntactic structure, it has to be identified from the context) (p. 1193).

If non-complement gerund-participials have their own subject, it may be realized by a NP in "plain case", or by a pronoun usually in the nominative, the accusative being considered a relatively marginal informal variant, but constructions of this type mainly occur in formal style, so the accusative form is unlikely (p. 1191–2):

(ex 68) *His mother being ill, Max had to withdraw from the expedition.*

(ex 69) *They appointed Max, he/him being the only one who spoke Greek.*

In complement gerund-participials the subject can have both genitive and accusative/plain case. The choice between the forms takes into account the following aspects:

- style: the genitive is more likely in formal style, especially with pronouns and singular personal NPs having no more than one or two words in pre-head position:

(ex 70) *I have no objection to their/them taking notes.* (p. 1191)

- type of NP: with NPs of a significant length or complexity and plural NPs the genitive is awkward:

(ex 71) *It involved the Minister of transport /the Minister of transport's losing face.* (p. 1192), the genitive is not excluded, but the plain form is preferred.

- matrix construction: in gerund-participials functioning as a subject the genitive is more likely to occur:

(ex 72) *Your being a shareholder is important.* (p. 1190)

3.4. *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny* (MSAPČ)

As the title suggests, this grammar is written in Czech and intended primarily for undergraduate students of the English language, though it can equally well serve English teachers and language guide writers mainly because it abounds in a large sample apparatus. This book provides a systematic functional description of contemporary English from the point of view of Czech and uses Czech terminology. The chapters relevant for the purposes of this paper were authored by Libuše Dušková.

3.4.1. MSAPČ describes the verb as a part of speech which is clearly determined by its morphological categories and syntactic function. Depending on whether the verb forms express all the categories (person, number, tense, mood and voice), or only some of them, they are divided into finite, expressing the grammatical concord with the subject in person and number, and non-finite (infinitive, gerund and participles), distinguishing only voice and partly tense (relative temporal relations: simultaneity, posteriority and anteriority). From the syntactic point of view, finite verb forms have only one function – that of the predicate. On the other hand, non-finite verb forms can occur in a number of syntactic functions (p. 165).

In the description of the inflectional system of the English verb the author mentions the *-ing* form as representing the gerund and the present participle, and classifies them (together with the infinitive and past participle) as non-finite (nominal) forms of the verb.

The author's view of the gerund and the present participle as individual, separate, full-fledged members of the system of non-finite verb forms is clearly stated throughout the whole description. She maintains the distinction between them based on their syntactic behaviour, according to which the gerund ranks with the noun and the present participle with the adjective (p. 268). She emphasizes the possible formal distinction of the two forms if they happen to appear in the same syntactic function, such as different intonation, combination with a preposition (gerund), or a conjunction (present participle).

(ex 73) *'melting ,point* = the point of melting X '*melting 'snow = snow that is melting*

(ex 74) *on reading his letter* X *while reading his letter* (p. 269)

Nevertheless, the author explicitly admits that in certain cases the border line is quite thin (especially when the syntagmatic context of the gerund and the present participle is not clearly identified, or when the syntactic function allows either of them) and the difference between them blurs:

(ex 75) *I can't understand Mary/her behaving so foolishly.* (p. 269)

Besides its nominal function, the gerund shows clear verbal qualities, such as the distinction of the tense (though to a limited extent, i.e. only relative temporal relations) and verbal voice, the preservation of the verb rection, and modification by an adverb. Both the nominal as well as the verbal features can freely combine:

(ex 76) *Our having little spending money made things rather difficult for us.*

Nominal features: possessive determination, the function of the subject

Verbal features: the verb rection is retained (p. 269)

3.4.2. In the description of possible realizations of individual clause elements MSAPČ avoids the term "non-finite clause" (nefinitní věta), using instead "semi-clausal construction" (polovětná konstrukce), such as infinitive, gerund, and participle constructions. These are described as constructions containing "a secondary predication", whose predicate[25] is realized by one of the non-finite verb forms. It is pointed out that these constructions may often take the form of a finite clause, which then functions as an alternative means of expression. The tendency of English to express secondary predications through semi-clausal constructions, with the predicate realized by a non-finite (nominal) form of a verb, leads to the condensation of sentence structure. As a result, the nominal forms of verbs function as sentence condensers (p. 542).

3.4.3. MSAPČ treats the gerund a substantive by origin, which is reflected in its syntactic use. Thus, it occurs in the function of a subject, object (a complement of the verb or adjective), nominal part of the predicate[26], modifier of a nominal head[27], and adverbial of various semantic roles (p. 569).

(ex 77) *Sailing on the lake is great fun*. (p. 571) – subject

(ex 78) *He denies knowing anything about it.* (p. 573) – object

(ex 79) *This is carrying coals to Newcastle.* (p. 413) – nominal part of the predicate

[25] What is referred to as "predicate" in MAPČ is called the VP or Verb in other grammars.
[26] This is usually referred to as subject complement or subject predicative in other grammars.
[27] Premodifying gerund suggests the semantic category of purpose.

(ex 80) *drinking water* (p. 577) – premodifier

(ex 81) *There are certain advantages in living alone.* (p. 578) – postmodifier

(ex 82) *Do you often go swimming?* (p. 578) – adverbial of goal

(ex 83) *It serves you right for not heeding my warning.* (p. 579) – adverbial of cause

The gerund is differentiated from a deverbal noun, with emphasis on the fact that there is a smooth transition and a very fine borderline between them:

(ex 84) *His drawing fascinated me.*

1. a result of the action – a deverbal noun (a concrete noun characterized by all substantive features: plural, adjectival modification, determination by articles, followed by an "*of*" construction);
2. an act or mode of a verb action – non-count verbal noun, plural impossible;
3. a fact or process of a verb action – usually realized by a gerundial construction.

Further on, MSAPČ shows that verbal nouns can only be derived from dynamic verbs; on the other hand, the gerund is a verb form of all verbs (dynamic as well as stative) (p. 570).

A distinction is drawn between a general agent (conveyed by the implied subject of the gerund) and a concrete agent (identified by the context). The overt subject usually takes a possessive form or a non-possessive form (typically personal nouns). It is noted that this non-possessive form is often considered non-standard, since it behaves partly as a gerund and partly as a participial modifier. Such a construction is called a "fused participle" (p. 572).

(ex 85) *Women saying things like that revolts me.* (p. 572)

Since MSAPČ distinguishes between the two non-finite verb forms, the gerund and the present participle, it is necessary to show how the latter is treated. The present participle occurs in the function of modifier (both, pre- and postmodifier) of a nominal head. In its postmodifying function it corresponds to a postmodifying relative clause, nevertheless the distinction between progressive and non-progressive meaning is blurred.

(ex 86) *a leaking pot – a pot that leaks; the shivering boy – the boy who is shivering.* (p. 581)

(ex 87) *The children going to school – the children who go to school / the children who are going to school* (p. 581)

Another function of the present participle mentioned in MSAPČ is that of a transgressive, which corresponds to what other grammars label "a supplementive clause". MSAPČ considers these constructions quite common especially in written, but occurring also in spoken language.

(ex 88) *I lay on my bed, tossing restlessly.* (p. 583)

Constructions of this type with a covert subject different from the subject of the superordinate verb may express general agent. Such constructions are limited more or less to set expressions, otherwise they are considered non-standard and are called "dangling", "unattached" or "wrongly attached" participles. The author points out that despite this fact they are acceptable mainly in written professional language (p. 585):

(ex 89) *It will be useful therefore hereafter to refer to errors in performance as mistakes, reserving the term error to refer to the systematic errors of the learner.* (p. 586)

Present participle constructions also occur after some conjunctions (e.g. *although*, *as if*, *if*, *unless*, *when*, *whether*, *while…*). It is noted that they are often interpreted as ellipses of a subject and finite verb; Dušková however, demonstrates that in some cases the present participle construction is used with a stative verb, or cannot be used at all (p. 585):

(ex 90) *While deeply respecting her I can't help seeing her faults.* (p. 585)

Mention is made of a specific structure called "absolute participle construction", which has an overt subject different from the subject of the superordinate verb. Constructions of this kind are limited to written, usually professional language:

(ex 91) *In those days young children dropped dead like chickens, their diseases not well understood.* (p. 581)

The present participle also occurs in the function of complement of object in constructions with complex-transitive verb (S – V – O – C_O). The complement of object (unlike a modifier of a noun) is marked by its connection to the superordinate verb. The author of MSAPČ points out that such a participle complement typically occurs after verbs of perception, such as *hear, feel, smell…* (p. 587):

(ex 92) *He heard the rain beating against the window.* (p. 587)

4. Summary

All four grammar books employ different labels for the *-ing* form of the verb. CGEL uses the term "*-ing* participle" and the related "*-ing* participle clause"; LGSWE uses only the label "*-ing* clause"; CaGEL uses the terms "gerund-participle" and "gerund-participial clause"; MSAPČ uses the labels "gerund", "present participle" and related "gerund construction" and "present participle construction".

The use of different terminology is based on a different understanding of the *-ing* form itself. While LGSWE does not use the term "gerund" at all, CGEL and CaGEL pay attention to the traditional distinction between the gerund and the present participle; however, they both agree

that this distinction has lost its validity in the description of the inflectional system of the verb in modern English. They do not recognize historical, morphological or syntactic reasons for this distinction. Nevertheless, CaGEL seems to use the term "gerund-participle" in an attempt to maintain some continuity in approach to the issue and respect for previous linguistic endeavours. On the other hand, MSAPČ takes a functional approach consistently and clearly distinguishes between these two verb forms, at the morphological and syntactic level. The author points out the combination of nominal and verbal qualities in the gerund, treating it as a syntactic noun and clearly fulfilling its corresponding syntactic functions. MSAPČ also clearly defines the qualities of the present participle and presents its syntactic functions in accordance with the functional approach. However, instances are offered where the borderline between the gerund and the present participle is very thin and the difference between them becomes fuzzy.

In their description of the status of the *-ing* form within the inflectional system of the English verb, CGEL, LGWSE and MSAPČ consider the *-ing* form a non-finite verb form. CaGEL adopts a different approach and includes this verb form among "secondary forms" of a verb.

Despite differences in terminology, all the grammar books in question agree on the clausal character of a construction with a non-finite *-ing* verb phrase as the head, and regard it a non-finite clause (gerund construction and present participle construction) that can perform a whole range of syntactic functions, most of which are of a nominal nature (subject, object, complement, modifier of a nominal head). The terminology again differs in individual grammars, particularly so in CaGEL.

All the grammars consider an *-ing* clause a useful means of expression of an adverbial integrated into the sentence structure (typically in the form of complement of a preposition). They also agree on a specific subcategory of adverbials realized by *-ing* clauses (besides other structural means), called supplementive clauses (CaGEL uses the term "supplements"), which are not integrated into the syntactic structure of a sentence. MSAPČ attributes the corresponding function of "transgressive" to present participle constructions and regards it as a special type of optional adverbial (doplněk podmětu).

All the grammars approach the issue of the subject of the *-ing* clause uniformly. Most often the subject is implied (it either refers to a general agent or can be identified from the context of the superordinate clause, depending on the situation). If the *-ing* clause contains an overt subject, the grammars agree on the principles influencing the choice of the case of the subject (genitive/possessive case, accusative case, common/plain case). The grammars also take into consideration special cases of *-ing* clauses either with a covert subject which cannot be identified with the subject of the main verb ("unattached" / "unrelated" / "pendant" / "dangling"

participles), or with an overt subject different from the subject of the main verb ("absolute construction" / "absolute participle").

5. Conclusion

In an effort to reach the most objective conclusions possible, several aspects must be taken into consideration, such as the common background knowledge developed in traditional linguistic thinking, efforts for integrating a new insight into the language system, constant development of the language and associated changes in its synchronistic description as well as various theoretical approaches, directions and trends of different linguistic schools. At the same time, however, it is vital to keep in mind that language is a living organism, unified in its various forms and realizations.

Applying this perspective to the topic of the current article leads to the conclusion that rather than adopting a definitive opinion, it is important to be aware of the existence of various theories and possibilities of interpretation. Emphasis needs to be placed on the necessity of students of English at tertiary level developing an open-minded approach, and it is the task of university teachers to guide and help them in this direction. Ultimately it is a matter for the students themselves to determine which opinion or position they prefer, but it is essential that their chosen stance be supported by clear and scientifically sound arguments and sufficient knowledge, and that they be able to defend their position in this same spirit. At the same time, it is equally important they be aware of alternative viewpoints, take account of these and, rather than underestimate them, afford them appropriate attention.

References

Biber, D. et al. (1999): *Longman Grammar of Spoken and Written English.* London: Longman.

Dušková, L. et al. (1988): *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny.* Praha: Academia.

Huddleston, R. – Pullum, G. K. (2002): *Cambridge Grammar of the English Language.* Cambridge: University Press.

Malá, M. (2013): 'Notes on norms and usage of finite/non-finite predication in written English.' *Brno Studies in English 39*(1), pp. 27–40.

Mathesius V. (1975): *A Functional Analysis of Present Day English on a General Linguistic Basis* (edited by Vachek, J. – Dušková, L.). Praha: Academia.

Quirk, R. et al. (1985): *Comprehensive Grammar of the English Language.* London: Longman.

Šimůnková, R. (2018): 'English Present Participles and Gerunds Functioning as Adverbials and their Translations into Czech.' *Discource and Interaction 11/1/2018*, pp. 67–85.

Sources

Biber, D. et al. (1999): *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.

Dušková, L. et al. (1988): *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny*. Praha: Academia.

Huddleston, R. and Pullum, G. K. (2002): *Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: University Press.

Quirk, R. et al. (1985): *Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.

PhDr. Jamila Petrlíková, Ph.D.
Západočeská Univerzita v Plzni
Fakulta pedagogická
Katedra anglického jazyka
jpetrlik@kan.zcu.cz

LEXIKOGRAFICKÉ VÁLKY? UŽIVATELSKÉ HLEDISKO V *AKADEMICKÉM SLOVNÍKU SOUČASNÉ ČEŠTINY*[28]

MARTIN ŠEMELÍK

Abstrakt

Předkládaný příspěvek je věnován diskusi k roli uživatele v lexikografickém procesu, a to obecně s důrazem na české lexikografické prostředí a specificky na vznikající *Akademický slovník současné češtiny.* Text si neklade za cíl ospravedlnit skutečnost, že výzkum uživatelského chování je v českém prostředí zanedbaný. Na druhou stranu však ani nechce propagovat poněkud zjednodušený pohled, podle kterého bez tohoto výzkumu nelze psát kvalitní slovník. Příspěvek usiluje o zasazení výše zmíněných skutečností do kontextu a především na příkladech webového rozhraní, parafráze významu, exemplifikace a uživatelských poznámek ukazuje, že i bez moderního empirického výzkumu uživatelského chování lze dospět, byť s omezeními, k určitým závěrům ohledně uživatelské vstřícnosti jednotlivých lexikografických řešení.

Klíčová slova: lexikografie, slovník, uživatel, čeština

Lexicographic Wars? The User Aspect in *The Academic Dictionary of Contemporary Czech*

Abstract

This contribution examines the role of the user in the lexicographic process, focusing on the Czech lexicographic environment in general and the emerging *Academic Dictionary of Contemporary Czech* in particular. The objective of the text is not to justify the lack of research on user behavior within the Czech context, nor does it seek to assert that creating a good dictionary is impossible without such research. Instead, the contribution aims to contextualize these issues and demonstrate, through examples such as web interface design, paraphrase meaning, exemplification, and user notes, that it is possible to derive certain conclusions about the user-friendliness of specific lexicographic solutions, even in the absence of modern empirical research on user behavior, albeit with certain limitations.

Key words: lexicography, dictionary, user, Czech

1. Úvodem

Před více než třiceti lety vydalo nakladatelství Oxford University Press knihu z pera Randyho Allena Harrise s názvem *The Linguistics Wars*. Kniha mapuje spor generativních lingvistů[29]

[28] Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092. Vychází z podkladu pro interní přednášku proslovenou dne 26. 9. 2023 v oddělení současné lexikologie a lexikografie ÚJČ AV ČR, v. v. i., jehož zaměstnancům děkuji za poznámky k původnímu podkladu k přednášce. Za cenné komentáře k předkládanému textu děkuji Mgr. Michaele Liškové, Ph.D. (ÚJČ AV ČR), a doc. PhDr. Marii Vachkové, Ph.D. (ÚGS FF UK, v abecedním pořadí).

[29] V textu používám generické maskulinum, jež se zde vztahuje na jedince všech pohlaví.

ohledně vztahu sémantiky a syntaxe, který probíhal především v 60. a 70. letech 20. století. Nad řádky této knihy většinu praktikujících i teoretizujících lexikografů patrně napadne, zda ve světě a u nás nezuřily a dosud nezuří též války lexikografické. Pozitivní odpověď se vysloveně nabízí, uvážíme-li, jak rozdílná jsou jednotlivá pojetí lexikografické práce a přístupu k uživatelům a s jakou razancí a nereflektovanou jednoznačností jsou mnohdy prezentovány a prosazovány, a to včetně pozic, které lze vnímat jako extrémní, byť mnohdy zůstávají jen v ústní podobě:

(a) „Mě nezajímá uživatel, mě zajímá systém.“ (vědecký zaměstnanec Ústavu pro jazyk český AV ČR, ústní komunikace)[30]

(b) „…jednojazyčný slovník výkladový je exponentem lingvistiky jako celku, nejen lexikologie a lexikografie: přijímá nejen údaje o pravopisu a spisovné výslovnosti, morfologii, syntaxi, ale dodává speciálním úsekům i další materiál, podněty a data.“ (Filipec, 1995, s. 16)

vs.

(c) „A dictionary is an artefact, like a dam or hospital: built to serve a purpose.“ (Whitcut, 1989, s. 342)[31]

(d) „Nevím, proč řešíte terminologii metajazyka, když ta uživatele vůbec nezajímá.“ (vědecký zaměstnanec IF, Université de Lorraine, ústní komunikace)[32]

Samozřejmě, že ne vždy jde nutně o zcela neslučitelné perspektivy (pohledy (b) a (c) lze nepochybně kombinovat), nicméně můžeme konstatovat, že společná řeč se povětšinou hledá jen těžko. Podobně konturovaná problematika, zde pro svou komplexnost však již dále explicitně nezohledněná, je otázka velmi odlišného pojetí samotné lexikografie jako disciplíny.[33]

Předkládaný text si klade za cíl diskusi k roli uživatele v lexikografickém procesu, a to s důrazem na české prostředí. Jako takový je součástí kontinuálních koncepčních rozvah nad vznikajícím *Akademickým slovníkem současné češtiny* (dále jen ASSČ, <https://slovnikcestiny.cz>). Text si naopak neklade za cíl přesvědčit čtenáře, že zanedbaný výzkum uživatelského chování v českém prostředí není problém, ale, na druhou stranu, ani že bez tohoto výzkumu nelze psát kvalitní slovník.

[30] V diskusi šlo o ztvárnění frazeologie v ASSČ.

[31] K tomu viz též teorie slovníkových funkcí (Tarp, 1995; Bergenholtz – Tarp, 2003; Tarp, 2013, inter alia).

[32] V diskusi šlo o vhodnost užívání termínu *afixoid,* resp. *prefixoid* a *sufixoid* v metajazyce německo-českého slovníku.

[33] Aplikovaná lexikologie, resp. aplikovaná lingvistika vs. samostatná disciplína s četnými přesahy do mimolingvistických oblastí, tj. v zásadě specifický typ kulturní praxe.

Následující řádky mají tuto strukturu: Odd. 2 je věnovaný uživateli v české lexikografii. Odd. 3 tematizuje uživatelské hledisko v ASSČ, a to jednak na obecné rovině, jednak konkrétně s ohledem na vybrané aspekty zpracování slovníku, především na webové rozhraní, parafrázi významu, exemplifikaci a uživatelské poznámky. Odd. 4 má charakter shrnutí a výhledu.

2. Uživatel v české lexikografii

V české lexikografii byl uživatel delší dobu méně v centru zájmu než v některých jiných zemích. V době, kdy se – především na Západě – rozpracovávaly teorie slovníkových funkcí vycházející z uživatelských aspektů[34], v Československu a později v České republice stále převládala strukturalistická lexikografie, pro kterou byl slovník především – v horším případě dokonce pouze – „exponent lingvistiky jako celku“ (srov. citát výše). Josef Filipec, patrně největší autorita české lexikografie minulých desetiletí, si byl uživatelské perspektivy nepochybně vědom, do popředí však stavěl jiné aspekty. Slovník v jeho pojetí byl v prvé řadě jakýmsi zrcadlem, jež odráží postuláty lingvistických teorií. Filipcova autorita přitom působí v podstatě až do dnešních dnů; jistě není náhodou, že si lexikografický tým, který v roce 2012 začal budovat ASSČ, jako motto koncepce vznikajícího slovníku zvolil právě tento citát (viz Kochová – Opavská, 2016, s. 9).

Tvrzení, že uživatelská perspektiva u nás nehrála vůbec žádnou roli, by však bylo nepravdivé. Jednak se jí dotýkal samotný Josef Filipec (srov. např. Filipec, 1995, s. 18), jednak byla dílčím způsobem přítomna i v díle dalších velikánů oboru. Na tomto místě nelze nevzpomenout *Desatero slovníkářovo* Františka Čermáka, zvláště pak položky (8) a (9), ve kterých se uvádí: „(8) Heslo a jeho informace má vyhovět potřebě uživatele a povaze sledovaného jazyka, (…). (9) Slovník je přítel, a ne učeně odpudivý povýšenec či podvodník: přes velkou sumu vloženého umu a znalostí musí vycházet vstříc, a ne mást či jen rozmarně napovídat, nakusovat.“ (Čermák, 1995, s. 246n.)[35] Uživatelská perspektiva byla též tematizována ve specializovaných statích, byť nečetných a vzniklých relativně pozdě (Rangelova – Tichá – Opavská, 1998, Boková, 2008).

[34] Viz Hausmann (1970), Wiegand (1985), (1987), (1998), Tarp (1994), (1995) aj.

[35] Zde jen poznámka na okraj: Desatero je nepochybně inspirativní a dodnes neztratilo nic ze své aktuálnosti. Lexikografická praxe je však mnohem složitější, než by se na základě těchto bonmotů mohlo zdát. Tam, kde Čermákovo desatero mnohdy sugeruje jednoduchá řešení, tam se často jedná o fenomény velmi složité a se značnou subjektivní komponentou. Mezi matením či jen rozmarným napovídáním, nakusováním na straně jedné a nutností mimořádně složitou materii jazyka zjednodušit pro běžného uživatele a vměstnat ji do slovníkové koncepce na straně druhé vede jen tenká linie. Pro posouzení vhodnosti jednoho či jiného řešení neexistuje matematicky přesný algoritmus.

Příčina nižšího zájmu o uživatele v českém prostředí však, domnívám se, není dána pouze tradicí. V úvahu zde přicházejí ještě minimálně další dva faktory: Ten první je dán skutečností, že čeština není velký světový jazyk. Tak např. anglickojazyčná lexikografie, výrazněji orientovaná na praktické otázky a vnímající uživatelskou perspektivu jako esenciální součást lexikografického procesu,[36] v minulosti dostávala a stále dostává četné impulzy v kontextu slovníků pro studenty angličtiny jako cizího jazyka, v nichž má uživatelské hledisko pochopitelně výsadní postavení. Česká lexikografie se v tomto ohledu neměla a nemá o co opřít. Druhý faktor je ekonomického rázu: Sofistikovaný výzkum uživatelského chování je náročný z hlediska časového, infrastrukturního i teoretického a metodologického; první svazek díla *Wörterbuchforschung* (Wiegand, 1998) má celkově přes 1100 stran. Že se lexikografický tým odvádějící vysoce kvalifikovanou práci a přitom pracující za výrazně podprůměrnou mzdu a zároveň pod tlakem na co nejrychlejší finalizaci co největšího množství hesel necítí k náročnému výzkumu příliš motivovaný, není nijak zvlášť překvapivé, zvláště, když vyhlídky na grantovou podporu lexikografické práce a lexikografického výzkumu nejsou nijak růžové.[37] Od komerční lexikografie, zaměřené v první řadě na zisk, pak v tomto ohledu též nelze příliš očekávat.

Přesto se zdá, že i v České republice v posledních letech dochází k postupné změně paradigmatu, kterou dokládá rostoucí počet prací věnovaných uživatelské perspektivě, srov. Mžourková (2018), Mžourková – Křivan (2019), Šemelík – Škrabal (2019), Štěpánková – Vodrážková et al. (2019), Vachková (2007 a 2011) aj. Platí ale, že to, co nám před lety uteklo, se dosud nepodařilo zcela dohnat.

Z hlediska současné situace neztrácejme ze zřetele, že v jazykovém společenství roste počet příslušníků generace, která od narození vyrůstá obklopena digitálními technologiemi, a to v každodenním životě. Typické je pro ni rychlé vstřebávání informací a preference grafické percepce před textovou (srov. Bouzková, 2015). V době prudkého rozvoje nových informačních technologií (obrázky Google ap.), jejichž vztah ke slovníku (i elektronickému, resp. webovému) lze označit jako konkurenční, nepřekvapí, že se mnohým slovníkářům výzkum uživatelského chování ve změněném sociokulturním prostředí jeví jako conditio sine qua non.

[36] K tomu viz rozhovor s dánským lexikografem Henningem Bergenholtzem (srov. Šemelík, 2016).
[37] K postavení lexikografie v současném systému vědy s důrazem na Českou republiku viz Šemelík – Vachková – Michalec (2018).

3. Uživatelské hledisko v *Akademickém slovníku současné češtiny*

3.1. Obecně

Hlavní koncepční materiál ASSČ k cílovému uživateli neuvádí mnoho. Vyplývá z něj, že se jedná o středoškolsky vzdělané rodilé mluvčí, profesní uživatele jazyka, učitele, studenty, nejširší veřejnost a nerodilé mluvčí (srov. Kochová – Opavská et al., 2016, s. 14). Cílem ASSČ je popis slovní zásoby současné češtiny, užívané ve veřejné oficiální a poloficiální komunikaci i komunikaci běžné (tj. neveřejné, neoficiální), resp. popis současné jazykové normy tak, jak jsme schopni ji poznat (ibid.). Na výše uvedené navazuje koncepční modifikace (viz Šemelík – Lišková – Křivan, 2023, s. 276nn.), a to určitými upřesněními a doplněními:

(a) Nerodilí mluvčí jsou cílovými uživateli ASSČ jen sekundárně, a to na velmi pokročilé úrovni znalosti jazyka. ASSČ není studijní slovník; měl-li by bez dalšího omezení sloužit i nerodilým mluvčím češtiny, musela by jeho koncepce být v některých ohledech výrazně upravena.

(b) Na uživatelské hledisko se v ASSČ klade obecně větší důraz než dříve.[38] Na slovník se pohlíží nejen jako na zrcadlovou plochu odrážející teoretické lingvistické postuláty, ale výrazněji také jako na praktický nástroj k řešení jazykových problémů. Dochází zde tedy k prolnutí přístupů (b) a (c) zmíněných v odd. 1.

(c) ASSČ vzniká primárně jako online slovník. Ten je vnímán jako svébytné médium se svými specifiky (k webdesignu podrobněji odd. 3.2.).

(d) Hlavní funkcí ASSČ je funkce textová dekódovací[39] a kódovací[40], přičemž v popředí zájmu je vzhledem k typu slovníku (všeobecný výkladový)[41] popis významu (podrobněji k (a) – (d) ibid.).

Práce na ASSČ od začátku probíhaly a i nyní probíhají (léto 2024) bez systematického a soustředěného výzkumu uživatelského chování v pravém smyslu slova; důvody jsou pochopitelné a byly nastíněny výše.[42] Neznamená to však, že by uživatelská perspektiva

[38] Ty, kteří se domnívají, že vyšší důraz na uživatelské hledisko je v ASSČ ve srovnání s minulostí „pouze programový“ (ústní komunikace), odkazuji na Šemelík – Lišková – Křivan (2023). Též jim doporučuji srovnání původního webového rozhraní z roku 2017 s jeho aktuální verzí. Ti, kteří zpochybňují uživatelskou vstřícnost přednostního zpracování frekvenční špičky slovní zásoby, naleznou poučení např. v publikaci Koplenig – Meyer – Müller-Spitzer (2014).

[39] Uživatel např. slyší slovo, jehož významu nerozumí, a hledá jej ve slovníku.

[40] Uživatel např. píše text a ujišťuje se, že se slovo, které chce použít, významově hodí do jeho textu.

[41] K některým z možných typologií slovníku viz Engelberg – Lemnitzer (2009, s. 18nn.).

[42] Námitku, že „ty důvody nás ale nemůžou omlouvat věčně“ (ústní komunikace), je samozřejmě nutné brát vážně. Na druhou stranu nelze realisticky očekávat, že manka minulých desetiletí budou vykompenzována okamžitě.

v lexikografickém procesu zcela chyběla nebo že by proto principiálně v nějaké podobě vůbec přítomna být nemohla. Podobně, jako jsou pro výzkum jazyka k dispozici i jiné zdroje poznání než elektronické jazykové korpusy, existují i v oblasti uživatelského chování náhradní, popř. nepřímé zdroje informací o tom, jak uživatelé se slovníky zachází, co od nich očekávají ap. Mezi tyto zdroje dat patří především:

(a) Zahraniční metalexikografická literatura věnovaná výzkumu uživatelského chování: Např. elektronický archiv časopisu *International Journal of Lexicography* na dotaz user* nabídne celkem 827 výsledků (13. 9. 2023).[43] V této souvislosti se samozřejmě nabízí otázka přenositelnosti těchto dat na české poměry, resp. na ASSČ. Na jedné straně patrně není důvod se domnívat, že třeba angličtí rodilí mluvčí používají výkladový slovník národního jazyka jinak než rodilí mluvčí češtiny; na straně druhé je pravděpodobné až jisté, že studenti angličtiny jako cizího jazyka mají na slovník částečně jiné nároky než cíloví uživatelé ASSČ, který není studijním slovníkem. V podstatě jakákoli studie ale může nabídnout cenné impulzy.

(b) Vnitroústavní oponentury: Před uveřejněním jednotlivých heslářových úseků na webu je naprostá většina hesel ASSČ předkládána k tzv. vnitřním oponenturám. V rámci nich mají akademičtí pracovníci ÚJČ AV ČR, členové Redakčního kruhu ASSČ (viz dále) a Rady ÚJČ AV ČR možnost pomocí speciálního oponentského modulu směrovat redaktorům slovníku komentáře k jednotlivým heslům. Redakce tak získává zpětnou vazbu od uživatelů s vyšším vzděláním než středoškolským, navíc, v naprosté většině případů, od uživatelů s lingvistickým vzděláním. Jakkoli tak mezi oponenty a cílové uživatele ASSČ nelze klást rovnítko – lingvisté zprav. nejsou prototypickými mluvčími (srov. Dąbrowska, 2010) – není ani možné tuto zpětnou vazbu paušálně odmítnout jako bezcennou, tím spíše, že přes různé odlišnosti v přístupu obou skupin jistě existují i aspekty, které jsou vlastní oběma.[44] Analogický závěr lze konstatovat také v případě následujících bodů.

(c) Dokument *Připomínky a náměty k Akademickému slovníku současné češtiny (ASSČ)*: Dokument, který vznikl v roce 2017 jako reakce na uveřejnění hesel s náslovím *a-* a jehož autory jsou akademičtí zaměstnanci ÚJČ AV ČR, je dostupný pouze interně. Představuje jakýsi pendant k vnitroústavním openturám v době, kdy ještě nebyl k dispozici oponentský modul zmíněný v bodě (b).

Zvláště v situaci, kdy část odborné komunity v České republice o zásadním významu uživatelského hlediska ani není přesvědčená (viz citát (a) v odd. 1).

[43] K metodám výzkumu uživatelského chování přehledově viz Welker (2013b), k bibliografii a charakteristice nejnovějších prací k tématu srov. Welker (2013a).

[44] V podobném smyslu srov. i Welker (2013a, s. 531).

(d) Konzultace v rámci Redakčního kruhu ASSČ: Redakční kruh ASSČ, složený z odborníků z ÚJČ AV ČR i mimo něj, byl ustaven v roce 2018. „Jeho posláním je konzultovat s redaktory slovníku úpravy koncepčních zásad i řešení obtížných otázek při zpracovávání konkrétních hesel, inspirovat k novým lexikografickým řešením a celkově přispívat ke kvalitě zpracování Akademického slovníku současné češtiny“ (<https://ujc.cas.cz/cs/elektronicke-slovniky-a-zdroje/ akademicky-slovnik-soucasne-cestiny/>). Jak vyplývá ze zápisů z jednání, uživatelské aspekty dosud byly jedním z páteřních témat jednotlivých schůzí.[45]

(e) Zkušenosti z vysokoškolské výuky a popularizace: Značné procento redaktorů ASSČ vyučuje na vysoké škole. Jsou tak v intenzivním kontaktu s cílovou skupinou uživatelů (nejvyšší dokončené vzdělání – střední). Část redakce slovníku má i bohaté zkušenosti s popularizací. Obrázek, který autoři ASSČ o uživatelích a jejich přístupu ke slovníku tímto způsobem získávají, je nutně individuální, subjektivní a fragmentární. I takový ale může být cenný.

(f) „Zdravý selský rozum“: Některá řešení jsou evidentně uživatelsky vstřícnější než jiná, což je mnohdy závěr, ke kterému lze dojít i bez validace prostřednictvím empirického výzkumu uživatelského chování; lze se zde opřít o tzv. „dobrou praxi“. Takto se postupuje i v rámci prací na *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, ústní komunikace s redakcí slovníku).

(g) Introspekce: Každý z redaktorů ASSČ má bezpochyby vlastní zkušenosti s užíváním slovníků, ze kterých při úvahách o uživatelských aspektech zpracování hesla může vyjít. I tyto zkušenosti jsou samozřejmě individuální a subjektivní, neznamená to ovšem, že nám o uživatelském chování nemohou říct vůbec nic.

(h) Kontaktní formulář na webu: Online slovník může mít na svých webových stránkách kontaktní formulář, jehož prostřednictvím mohou uživatelé autorům hesel poskytnout zpětnou vazbu. Ta pro redakci poslouží jako jeden z podkladů při promýšlení koncepce slovníku a zohlednění uživatelské perspektivy. Takový formulář měl od roku 2017 do roku 2019/2020 i ASSČ. Formulář byl po zralé úvaze zrušen, neboť zprávy od uživatelů byly z hlediska uživatelské vstřícnosti slovníku a podobných aspektů takřka bez výjimky irelevantní.[46]

(i) Drobnější dílčí výzkumy: V roce 2023 proběhl jednoduchý výzkum k percepci uživatelských poznámek v ASSČ (podrobněji viz odd. 3.5.). Nijak sofistikované výzkumy tohoto druhu samozřejmě nemohou nahradit analýzy pomocí modernějších metod (uživatelské protokoly,

[45] Autor tohoto příspěvku je jedním z členů Redakčního kruhu.
[46] Téměř výlučně se týkaly, zjednodušeně řečeno, rychlosti prací a nákladů na vznik slovníku.

log-file a think-aloud protokoly či eye-tracking aj.), domnívám se ale, že i dotazníkový průzkum může ohledně uživatelského chování leccos napovědět.

Na tomto místě proto zdůrazněme dvojí: Chybějící či nedostatečná opora v moderním empirickém výzkumu uživatelského chování je z hlediska zpracování slovníku – jakéhokoli, nejen ASSČ – nepochybně problém, a to mj. proto, že argumentační síla uživatelského hlediska je pak v diskusi nad koncepčními rozhodnutími do určité míry omezená. Též můžeme konstatovat, že mnohé problémy let minulých jsou důsledkem nedostatečného zohlednění uživatele.[47] Naším deziderátem by tak mělo být rychlé zacelení této mezery; ne-li zacelení úplné, pak alespoň částečné. Zároveň to však neznamená, že v rámci současného statu quo uživatelskou perspektivou nelze vůbec argumentovat. Kombinace výše uvedených zdrojů informací, tj. (a) – (i) výše, představuje akceptovatelný základ pro solidní závěry týkající se uživatelského chování a potřeb uživatelů ASSČ. Tento pohled bych rád podpořil další analogií z oblasti korpusové lingvistiky: Shodneme-li se, že i nevyvážený a nereprezentativní korpus je užitečným zdrojem informací a inspirace a že podstatné je, abychom si omezení takového korpusu byli vědomi (srov. Atkins – Clear – Ostler, 1992, s. 6), pak se nabízí s podobným nadhledem analogicky přistoupit i k posouzení zdrojů informací o uživatelském chování, které zde byly tematizovány v bodech (a) – (i).

V oddílech 3.2.–3.6. se věnuji uživatelské perspektivě v ASSČ na konkrétních příkladech z vybraných oblastí zpracování slovníku. Výběr vychází z mých odborných zájmů, a proto je do značné míry subjektivní.

3.2. Webové rozhraní

Online slovník je nutné chápat jako svébytnou existenční formu lexikografického díla v tom smyslu, že nemá jít jen o tištěný slovník daný na web, neboť na online slovník jsou ze strany jeho uživatelů kladeny jiné nároky než na slovník tištěný. Vyplývá to nejen z dostupné literatury k tomuto tématu (přehled viz Engelberg – Lemnitzer, 2009, s. 220), ale i z výše zmíněného

[47] Definuje-li DO heslo *Abänderbarkeit* pouze pomocí konstruovaného slovotvorného synonyma *Abänderbarsein* (https://www.duden.de/rechtschreibung/Abaenderbarkeit), nepostupuje v souladu s uživatelskou vstřícností slovníku. Pokud uživatel slovníku neví, co znamená (existující) *Abänderbarkeit*, není rozumné se domnívat, že ví, co znamená (neexistující, popř. skoro neexistující) *Abänderbarsein*, které navíc – logicky – není do slovníku zařazené. Neoprávněně se zde spoléhá na to, že uživatel z *Abänderbarsein* automaticky odvodí existenci adjektiva *abänderbar* a nahlédne do adjektivního hesla. Protože DO nevylučuje užívání nerodilými mluvčími němčiny, domnívám se, že tu dochází k výraznému přecenění kompetencí některých skupin uživatelů (k slovotvorným synonymům v definičním aparátu slovníků německého jazyka viz Vachková, 2007, s. 107). Podobně nevstřícný je postup SSJČ a SSČ v souvislosti s hnízdováním velkého množství adverbií a s jejich chybějící definicí, jako by významová struktura adjektiva a souvztažného adverbia byla vždy nutně symetrická.

dokumentu *Připomínky a náměty* […] (2017). Mezi podstatné aspekty uživatelsky vstřícného ztvárnění online slovníku patří výraznější horizontální orientace dat, eliminace prostředků textové kondenzace (rozepsání zkratek), využití různých typografických prostředků či možnosti barevného schématu (viz Luna, 2004, Almind, 2005a,b, Almind – Bergenholtz, 2000).

V případě ASSČ byla navázanost webového rozhraní na tradiční tištěnou předlohu původně vysoká[48], následně došlo k určité „emancipaci" online formy slovníku, a to s přechodem na výrazně modernizované rozhraní v roce 2019. Současná podoba webového rozhraní se vyznačuje designem charakteristickým pro nejmodernější online slovníky (výraznější horizontální orientace dat, rozepsání mnoha zkratek v metajazyku, bohaté prostředky typografie a barevného schématu, prokliky na další zdroje aj.), jeho podoba však ještě v některých aspektech reflektuje skutečnost, že se původně počítalo i s verzí tištěnou (ztvárnění gramatických údajů pomocí opěrné hlásky, některé typy zkratek zůstaly nerozepsané).

3.3. Parafráze významu

Základní pravidla parafráze významu v ASSČ lze z uživatelské perspektivy formulovat tímto způsobem:

(a) V definici nemá nic podstatného chybět, ani v ní nemá být nic navíc. Chybějící sémantický rys zkresluje význam, redundantní informace mohou znesnadnit percepci.

(b) Definice musí být srozumitelná cílovému uživateli i za cenu zjednodušení, popř. menší přesnosti. ASSČ není encyklopedie, ani odborný slovník té které disciplíny.

(c) Obtížnější je nutné vysvětlovat jednodušším, v definici nemají být zbytečně složitá nebo řídká slova. To samozřejmě ne vždy lze dodržet, je ale nutné o to v rámci možností usilovat (k tomu srov. Škrabal – Lišková – Šemelík, 2022).

(d) Výklad významu musí být v souladu s exemplifikací, neboť ta je v podstatě jeho součástí (Prinsloo, 2013, s. 509), jinými slovy: „Good examples supplement the paraphrase of meaning (definition) […] in a natural way, i. e. almost as the hand is the extension of the arm in the human body" (ibid., s. 510). Je-li mezi výkladem významu a exemplifikací diskrepance, je to pro uživatele pochopitelně matoucí.

(e) K otázce jednotnosti definic napříč heslářem je možné konstatovat, že se od ní v odůvodněných případech lze sice odchýlit, obecně je ale nutné se o ni snažit, neboť

[48] Takto je to i v jiných online slovnících, srov. např. ÖWB, SSSJ či VČRS.

nejednotnost může být ze strany uživatelů chybně interpretována jako rozdílný sémantický rys jednotlivých slov.

Následující ukázky představují příklady uživatelsky nevhodných, popř. méně vhodných definic. Jedná se o původní definice z ASSČ, které byly v rámci revizí hesel před jejich uveřejněním či později upraveny:

(a) *brukev: rostlina (odrůda brukve zelné) s listy na dlouhých řapících a ztlustlým stonkem, pěstovaná jako zelenina* – Jakkoli je slovo *ztlustlý* slovotvorně průhledné, jeho frekvence v korpusových zdrojích je velmi nízká.

(b) *fotografie: obrazový záznam vzniklý působením světla na citlivou vrstvu filmu nebo desky nebo na senzor ve fotoaparátu a přenesený fotochemicky z negativu nebo tiskem z digitálních údajů na papír, (fotografický) snímek* – Jde o encyklopedicky rozvleklou definici, nehodící se pro slovník typu ASSČ. Též je až příliš nepřesná, neboť sugeruje, že fotografie je nutně tištěná. To je v rozporu se skutečností, jazykově reflektovanou spojeními typu *fotografie v mobilu*. Při úpravě podobných definic je však pochopitelně třeba dbát na to, aby zjednodušení nebylo přílišné a nevedlo k definicím kruhem.

(c) *hypotalamus: spodní část mezimozku s nervovou a endokrinní funkcí* – V definici není dodržené pravidlo, že se má složitější vysvětlovat jednodušším. Když uživatel neví, co je *hypotalamus*, ví, co znamená *endokrinní funkce*? Je zcela zřejmé, co přesně je *nervová funkce*?[49]

Za účelem dalšího zvýšení uživatelské vstřícnosti ASSČ se v souvislosti s parafrází významu zvažují úpravy webového rozhraní, které by uživatelům vedle plné informační nabídky odpovídající současnému stavu volitelně nabídlo i redukovanou verzi heslových statí, v níž by se zobrazovalo pouze lemma a parafráze významu, a to s ohledem na typ slovníku ASSČ (jednojazyčný výkladový) a na ty uživatele, které primárně zajímá pouze výklad významu. Též se zvažuje výraznější proodkazování daného hesla s hesly slov konstituujících parafrázi, a to nad rámec současné koncepce, která proodkazování pomocí prokliků předepisuje jen u slovotvorně souvisejících položek (typ *biolog: odborník v biologii* – proklik na *biologie*).

3.4. Exemplifikace

Definují-li se dobré slovníkové příklady odkazem k jejich srozumitelnosti, ilustrativnosti, výstižnosti, modelovosti ap. (srov. Lišková – Procházková, 2016, s. 154nn., Prinsloo, 2013,

[49] Aktuální definice jsou k dispozici na <https://slovnikcestiny.cz/>.

s. 510), pak lze konstatovat, že se v případě těchto aspektů bez výjimky jedná zároveň o parametry uživatelské vstřícnosti slovníku.

Ačkoli jsou příklady nedílnou součástí moderních lexikografických děl včetně ASSČ[50], neplatí, že čím víc příkladů, tím automaticky lépe. Též neplatí, že čím je příklad zajímavější, popř. složitější, tím spíše by měl přijít do slovníku typu ASSČ. Naopak platí, že slovník má zachytit typický úzus a že uživatel nemá být přehlcen přehnaným množstvím informací, srov. koncepty *information overload* a *data overload* (viz Gouws – Tarp, 2016). Též mějme na paměti, že ASSČ sice musí pomocí exemplifikace podchytit základní kookurenční profil heslového slova, ale zároveň není specializovaným kolokačním slovníkem. Aktuální koncepce stanovuje, že lexie[51] je defaultně exemplifikována pěti příklady, od tohoto počtu se však lze při splnění stanovených podmínek odchýlit jak směrem nahoru, tak dolů.

Vybrané víceslovné jednotky byly v ASSČ v posledních letech propojeny s korpusovými doklady. V současné době (léto 2024) probíhají interní diskuse o propojení s korpusy i v případě dalších hesel, včetně jednoslovných. To by umožnilo uživatelům, kteří počet příkladů v ASSČ vnímají jako příliš nízký[52], přímý přístup k dalšímu materiálu. Zároveň by zobrazení korpusových dokladů mělo být pouze opcionální, aby nedocházelo k výše zmíněnému přehlcení informacemi a znepřehlednění heslové statě.

Následující příklady uživatelsky nevhodné, popř. méně vhodné exemplifikace se v určité fázi zpracovatelského procesu vyskytly v exemplifikační zóně jednotlivých hesel ASSČ. V případě hesla *irelevantní* byl příklad před zveřejněním upraven, v případě hesel s náslovím *k-* zatím nebyly dokončeny revizní práce (stav: léto 2024):

(a) *irelevantní: České právo v mnoha případech nevymezuje, kde se porušení zákona musí stát, je tedy zcela irelevantní, zda k porušení došlo na ulici, v televizi nebo na internetu.* – Jde sice o autentický, ale též o syntakticky zbytečně složitý, rozvleklý příklad s velkým množstvím balastu, o němž lze předpokládat, že uživateli k ničemu nebude. Podstatné je exemplifikovat strukturu *je irelevantní, zda*. Pro tento účel by stačil upravený příklad typu *Je irelevantní, zda k porušení zákona došlo na ulici nebo jinde*.[53]

---

[50] Srov. Prinsloo (2013, s. 509), k exemplifikaci v ASSČ viz Lišková (2017).

[51] Pod pojmem lexie (též monosémní lexém) se zde rozumí monosémní složka abstrahované polysémní lexikální jednotky, hyperlexému (srov. především Čermák – Filipec, 1985).

[52] Zde však pro úplnost doplňme, že k takovému pohledu není důvod. ASSČ ve srovnání s předchozími akademickými slovníky češtiny nabízí výrazně větší množství exemplifikačního materiálu.

[53] Finální podoba exemplifikace je k nahlédnutí na <https://slovnikcestiny.cz/heslo/irelevantn%C3%AD/0/40102>. K diskusi o autentických vs. konstruovaných příkladech viz Prisloo – Gouws (2000). Moderní lexikografická praxe většinově vychází z kombinace zcela autentických dokladů (splňují-li podmínky vhodného příkladu) a příkladů v různé míře modifikovaných. Využití zcela konstruovaných příkladů je v éře korpusových nástrojů již zcela okrajové. Výše zmíněné se týká i prací na ASSČ.

(b) *kataklyzma: Ukázkou promítání společenských jevů do přírody je Cuvierovo chápání geologických kataklyzmat jako „převratů" zemské kůry.* – Též tento příklad je zbytečně dlouhý. Navíc obsahuje méně známé vlastní jméno a uvozovky, které jsou potenciálně dvojznačné: Může jít buď o Cuvierův citát, nebo o vyjádření ironie, distance ap. ze strany autora textu, ze kterého příklad pochází.
(c) *katapultovat: Fenylethylamin („droga zamilovaných") vás katapultuje na vlnu blaha a radosti.* – Je dobrou lexikografickou praxí dodržovat zásadu, že v exemplifikaci daného slova na sebe nemá strhávat pozornost slovo jiné.[54] Tato zásada má, domnívám se, svůj význam i z hlediska uživatelského. Uživatele zcela jistě zajímá slovo *katapultovat*, když prochází heslo *katapultovat*, ne *fenylethylamin*.

3.5. Uživatelská poznámka

Uživatelské poznámky jsou samy o sobě prominentním prostředkem ke zvýšení uživatelské vstřícnosti slovníku. Poznámka je v ASSČ téměř výlučně pojata deskriptivně[55], tj. obvykle v ní nenajdeme obraty jako *lze doporučit*, *je chybný/nepřípustný/nenáležitý*, *dáváme přednost* ap.; ty lze dle koncepce aplikovat pouze odkazem na Internetovou jazykovou příručku a pravopisnou kodifikaci, tj. *IJP dává přednost/doporučuje*.[56] Autorský kolektiv nepoužívá formulace v 1. os. pl. (tj. nikoli *můžeme najít*, *používáme* ap.)[57], místo toho se poznámka formuluje jako *je doložen*, *používá se*, *vyskytuje se* aj. Poznámka má být ztvárněna obsahově co nejpřesněji, zároveň by ale neměla být příliš dlouhá. K tomu autoři využívají – pokud možno – jednodušší, srozumitelné formulace, a to v závislosti na charakteru popisovaného jevu. Koncepční zásadou je, že ztvárnění poznámky má harmonizovat s potřebami a schopnostmi zamýšlených uživatelů slovníku.
V roce 2023 k vybraným uživatelským poznámkám proběhlo jednoduché dotazníkové šetření, jehož cílem bylo zjistit, zda, popř. jak potenciální uživatelé ASSČ rozumí vybraným

[54] Posouzení míry, ve které na sebe jiné než heslové slovo v exemplifikaci nevhodně poutá pozornost, je pochopitelně subjektivní. Nelze očekávat naprostou shodu, a to nejen v rámci jazykového společenství, ale ani v rámci jednotlivých členů autorského kolektivu slovníku. To však zároveň neznamená, že je tato subjektivita zcela bezbřehá. Prostor k optimalizaci a diskusi nad konkrétními případy nabízí jednotlivé fáze revizí, kterými hesla ASSČ procházejí.
[55] Ke konceptům deskripce, proskripce a preskripce srov. Bergenholtz (2003).
[56] Specifikem ASSČ je jeho koexistence s *Internetovou jazykovou příručkou*. Obě díla jsou z obsahového hlediska usoulaďována tak, aby z nich uživatelé nezískávali odporující si informace. Za tímto účelem byl v roce 2020 k vnitroústavní diskusi předložen podklad s názvem *Poznámka v heslové stati* (viz Šemelík – Lišková – Kloudová, 2020).
[57] Mnohoznačnost (nevyjádřeného) podmětu *my* (‚mluvčí češtiny' vs. ‚jazykovědci' vs. ‚autoři slovníku' vs. ‚odborní zaměstnanci Ústavu pro jazyk český AV ČR' aj.) působí rušivě.

poznámkám v heslech slovníku. Na základě vyhodnocení dat z dotazníku došlo např. k následujícím úpravám:

(a) *arzenid*

- původně: „Používá se také pravopisná podoba *arsenid*, která je podle obecného výkladu v *Internetové jazykové příručce* též považována za náležitou, ale stylově příznakovou variantu. V odborných textech může být tato varianta považována za základní."
- aktuálně: „V odborných chemických textech může převládat pravopisná podoba *arsenid*, která je v tomto užití rovněž považována za náležitou."
- Spojení *náležitá, ale stylově příznaková varianta* bylo odstraněno. Bylo upřesněno, že varianta *arsenid* je typická nikoli pro kterékoli odborné texty, ale pro texty z oboru chemie.

(b) *bůh/Bůh*

- původně: „Ve významu 1 se píše zpravidla velké písmeno. V příkladech uvedených u tohoto významu uvádíme pořadí pravopisných podob „velké, malé" písmeno (*Bůh*, *bůh*) s ohledem na jazykovou praxi u jednotlivých slovních spojení. Podle stejného principu uvádíme pořadí „velké / malé" písmeno (*Bůh* / *bůh*) také v záhlaví uvedených frazémů. V citoslovečných výrazech uvádíme z důvodu sémantické vyprázdněnosti pouze malé písmeno."
- aktuálně: „Ve významu 1 se píše zpravidla velké písmeno. V příkladech uvedených u tohoto významu uvádíme pořadí pravopisných podob „velké, malé" písmeno (*Bůh*, *bůh*) s ohledem na jazykovou praxi u jednotlivých slovních spojení. Podle stejného principu uvádíme pořadí „velké / malé" písmeno (*Bůh* / *bůh*) také v záhlaví uvedených frazémů. V citoslovečných výrazech uvádíme pouze malé písmeno, protože v nich slovo *bůh* již neodráží svůj původní význam."
- Málo srozumitelné spojení *z důvodu sémantické vyprázdněnosti* bylo nahrazeno explicitnější formulací.

(c) *e-learning*

- původně: „Méně často se vyskytuje také pravopisná podoba *elearning*. Její užití je částí uživatelů češtiny považováno za přijatelné. Internetová jazyková příručka ze systémových důvodů uvádí a doporučuje pouze podobu *e-learning*."
- aktuálně: „Méně často se vyskytuje také pravopisná podoba *elearning*. Její užití je částí uživatelů češtiny považováno za přijatelné. Internetová jazyková příručka uvádí a doporučuje pouze podobu *e-learning*, aby bylo zachováno jednotné psaní podobně utvořených slov (*e-cigareta*, *e-mail* ap.)."
- Málo srozumitelné spojení *ze systémových důvodů* bylo nahrazeno explicitnější formulací. Byly doplněny analogické příklady (viz Šemelík – Procházková, 2024, podrobněji ibid.).

3.6. Různé

Jen okrajově zmiňme ještě alespoň další modifikace koncepce, které v posledních letech zvýšily uživatelskou vstřícnost ASSČ.

Nově ztvárněná je výslovnost. Uvádí se výslovnost celých slov, nikoli jen jejich částí. Uživatelé ji navíc najdou bez výjimky u všech hlavních hesel, nikoli pouze u výslovnostně problematických slov jako doposud. Přepis výslovnosti postupně doplňují nahrávky. Byl tak učiněn alespoň nejzákladnější krok k určitému zrovnoprávnění psaného a mluveného jazyka ve slovníku.[58]

Též byl podstatně zpřehledněn zápis valence, srov. např. *bádat* ve významu ‚vědeckými metodami, výzkumem získávat poznatky':

- původně (stav 2014): kdo || v čem; o čem; nad čím; (nad tím,) Vspoj; (nad tím,) Vvzt; (o tom,) Vspoj; (o tom,) Vvzt; kde; ~,
- po koncepčních modifikacích: kdo bádá v čem; o čem; nad čím; na čem; ~.[59]

4. Závěrem

Lexikografické války jsou, domnívám se, (nejen českou) realitou. Jedním z bodů sporu jsou různé aspekty uživatelské perspektivy v lexikografickém procesu. Ta je v ASSČ zohledněna výrazněji než v předchozích akademických slovnících češtiny. Tento rozdíl obzvlášť vynikne, srovnáme-li heslové odstavce v předcházejícím akademickém slovníku, SSČ, a v elektronickém ASSČ (grafická přehlednost, míra autonomie hesel, rozepisování zkratek, nezkracování heslového slova v exemplifikaci aj.). Je zřejmé, že v rámci lexikografického procesu by uživatelské hledisko mělo být přítomné na každé rovině zpracování slovníku (makrostruktura, mikrostruktura, mediostruktura[60]). I bez detailního výzkumu uživatelského chování lze přitom postulovat určité závěry týkající se uživatelské vstřícnosti slovníku, a to, v případě ASSČ, na základě vnitroústavních oponentur, dílčích dotazníkových šetření aj. Na tomto místě též zdůrazněme, že orientace na uživatele neznamená, že je slovník méně vědecký, méně hodnotný. A vice versa: Složitost, přetíženost informacemi ap. slovník nečiní akademickým. Jedním z deziderátů naší lexikografie tak zůstává objektivnější pohled na

[58] K diskusi pojetí výslovnosti ve slovnících češtiny viz Štěpánová (2013).
[59] Nahrazení původního dvojsvislítka slovesným tvarem v modifikované koncepci bylo inspirováno obdobnou praxí v LGWDaF.
[60] Pod pojmem mediostruktura se zde rozumí, zjednodušeně řečeno, systém odkazů ve slovníku (srov. Wiegand 1996).

uživatelskou vstřícnost slovníku, jež by měla být podepřena sofistikovanějším empirickým výzkumem, aby se mohla stát spolehlivějším kritériem pro zpracování hesla.

Literatura

Všechny internetové odkazy byly zkontrolovány k 29. 7. 2024.

(a) Slovníky

ASSČ – kol. autorů. *Akademický slovník současné češtiny*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2017–dosud, [on-line], <https://slovnikcestiny.cz/uvod.php>.

DO – kol. autorů. *Duden Online*. Berlin: Cornelsen Verlag GmbH, 2024, [on-line], <https://www.duden.de/>.

SSČ – kol. autorů: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 1978.

SSJČ – kol. autorů: *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Nakladatelství ČSAV.

SSSJ – kol. autorů. *Slovník súčasného slovenského jazyka.* Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., 2006–dosud, <https://slovnik.juls.savba.sk/>.

LGWDaF – kol. autorů. *Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache.* Langenscheidt, 1999, [CD-ROM].

ÖWB – kol. autorů. *Österreichisches Wörterbuch*. Vídeň: Österreichischer Bundesverlag Schulbuch GmbH Co. KG, 2018, <https://www.oewb.at/index.htm>.

VČRS – kol. autorů. *Velký česko-ruský slovník*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2019–2023, <https://slovnik.slu.cas.cz/slovnik/main/index_crs.html>.

(b) Ostatní

Almind, R. (2005a): Dictionaries through Databases. In: Mogensen, J. E. – Gottlieb, H. – Zettersten, A. (eds.): *Proceedings of the Eleventh International Symposium on Lexicography.* Fischer Taschenbuch – Forum Wissenschaft Hochschule [= Lexicographica, Series Maior], s. 101–110.

Almind, R. (2005b): First Impressions Last: Layout in Dictionaries. In: Barz, I. – Bergenholtz, H. – Korhonen, J. (eds.): *Schreiben, Verstehen, Übersetzen und Lernen: Zu ein- und zweisprachigen Wörterbüchern mit Deutsch* [= Finnische Beiträge zur Germanistik]. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 93–102.

Almind, R. – Bergenholtz, H. (2000): Die ästhetische Dimension der Lexikographie. In: Fix, U. – Wellmann, H. (eds.): *Bild im Text – Text und Bild* [= Sprache, Literatur und Geschichte: Studien zur Linguistik/Germanistik]. Heidelberg: Winter, s. 259–288.

Atkins, S. – Clear, J. – Ostler, N. (1992): Corpus Design Criteria. *Literary and Linguistic Computing* 7, s. 1–16.

Bergenholtz, H. (2003): User-oriented Understanding of Descriptive, Proscriptive and Prescriptive Lexicography. *Lexikos* 13, s. 65–80.

Bergenholtz, H. – Tarp, S. (2003): Two Opposing Theories: On H. W. Wiegands Recent Discovery of Lexicographic Functions. *Hermes* 31, s. 1762–1832.

Boková, E. (2008): Benutzung von Wörterbüchern und anderen Hilfsmitteln bei der Herübersetzung ins Tschechische. In: Vachková, M. (ed.): *Beiträge zur bilibgualen Lexikographie*. Praha: Karolinum, s. 117–140.

Bouzková, T. (2015): *Mobilní vzdělávání (m-learning) v České republice*. [diplomová práce] Praha: Univerzita Karlova v Praze.

Čermák, F. – Filipec, J. (1985): *Česká lexikologie*. Praha: Academia.

Čermák, F. (1995): Překladová lexikografie. In: Čermák, F. – Blatná, R. (eds.): *Manuál lexikografie*. Jinočany: H a H, s. 230–248.

Dąbrowska, E. (2010): Naive vs. Expert Intuitions: An Empirical Study of Acceptability Judgments. *The Linguistic Review* 27, s. 1–23.

Engelberg, S. – Lemnitzer, L. (2009): *Lexikographie und Wörterbuchbenutzung*. 4. vyd. Tübingen: Stauffenburg.

Filipec, J. (1995): Teorie a praxe jednojazyčného slovníku výkladového. In: Čermák, F. – Blatná, R. (eds.): *Manuál lexikografie*. Jinočany: H a H, s. 14–49.

Gouws, R. H. – Tarp, S. (2016): Information Overload and Data Overload in Lexicography. *International Journal of Lexicography* 4/30, s. 389–415.

Harris, R. A. (1993): *The Linguistics Wars*. New York – Oxford: Oxford University Press.

Hausmann, F. J. (1977): *Einführung in die Benutzung der neufranzösischen Wörterbücher.* Tübingen: Niemeyer.

Koplenig, A. – Meyer, P. – Müller-Spitzer, C. (2014): Dictionary Users Do Look up Frequent Words. A Log File Analysis. In: Müller-Spitzer, C. (ed.): *Using Online Dictionaries*, Berlin – Boston: De Gruyter, s. 229–250.

Lew, R. et al. (2017): Competion of Definition and Pictorial Illustarion for Dictionary Users' Attention: An Eye-Tracking Study. *International Journal of Lexicography* 1/31, s. 53–77.

Lišková, M. – Procházková, B. (2016). Exemplifikace. In: Kochová, P. – Opavská, Z. et al.: *Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny.* Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, s. 154–160.

Lišková, M. (2017). *Výměna stárnoucí manželky za hezkou mladou kočku* aneb K exemplifikaci v Akademickém slovníku současné češtiny. *Naše řeč* 1/100, s. 28–36.

Luna, P. (2004): Not Just a Pretty Face: The Contribution of Typography to Lexicography. In: Williams, G. – Vessier, S. (eds.): *Proceedings of the Eleventh Euralex International Congress: EURALEX 2004, Lorient, France, July 6 – 10, 2004.* Lorient: Université de Bretagne Sud, Faculté des lettres et des sciences humaines, s. 847–858.

Kochová, P. – Opavská, Z. et al. (2016): *Kapitoly z koncepce Akademického slovníku současné češtiny*. Praha: ÚJČ AV ČR, v. v. i.

Mžourková, H. (2018): Usage Notes – Cinderella in the Dictionary-Making Process. In: Čibej, J. et al. (eds.): *The XVIII EURALEX International Congress: Lexicography in Global Contexts: 17–21 July 2018, Ljubljana: Book of Abstracts.* Ljubljana: Ljubljana University Press, Faculty of Arts, s. 78–80.

Mžourková, H. – Křivan, J. (2019): Pusťme uživatele do slovníku! Aneb o neprobádané cestě v české lexikografii. *Naše řeč* 1–2/102, s. 36–50.

Prinsloo, D. J. (2013): New Developments in the Selection of Examples. In: Gouws, R. H. – Heid, U. – Schweickard, W. – Wiegand, H. E. (eds.): *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography* (HSK 5.4). Berlin – Boston: De Gruyter Mouton, s. 509–516.

Prinsloo, D. J. – Gouws, R. H. (2000): The Use of Examples in Polyfunctional Dictionaries. *Lexikos* 10, s. 138–156.

Rangelova, A. – Tichá, Z. – Opavská, Z. (1998): Jednojazyčné slovníky při výuce mateřštiny (projekt dotazníkového průzkumu) In: *Varia 7: Zborník materiálov zo 7. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 3.–5. 12. 1997)*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1998, <https://www.lexiko.ujc.cas.cz/index.php?page=14&idStudie=4>.

s. n. (2017): *Připomínky a náměty k Akademickému slovníku současné češtiny (ASSČ)*, interní dokument ÚJČ AV ČR.

Šemelík, M. (2016): Rozhovor s prof. Henningem Bergenholtzem. *Jazykovědné aktuality* 1–2/53, s. 71–75.

Šemelík, M. – Vachková, M. – Michalec, V. (2018): K činnosti lexikografické sekce Jazykovědného sdružení ČR v letech 2015–2018. *Jazykovědné aktuality* 1–2/55, s. 25–29.

Šemelík, M. – Škrabal, M. (2019): Poznámky k poznámkám: Usage notes v českém lexikografickém prostředí, *Naše řeč* 1–2/102, s. 25–35.

Šemelík, M. – Lišková, M. – Kloudová, V. (2020): *Poznámka v heslové stati*, interní dokument ÚJČ AV ČR.

Šemelík, M. – Lišková, M. – Křivan, J. (2023): K modifikované koncepci Akademického slovníku současné češtiny. *Bohemistyka* 2/2023, s. 273–294.

Šemelík, M. – Procházková, B. (2024): K percepci uživatelských poznámek v Akademickém slovníku současné češtiny. Czech language news 1/2024, s. 7–15.

Škrabal, M. – Lišková, M. – Šemelík, M. (2022): On Defining Vocabulary in a Monolingual Online Dictionary. Some Remarks from Lexicographical Practice on Academic Dictionary of Contemporary Czech. In: Klosa-Kückelhaus, A. – Engelberg, S. – Möhrs, Ch. – Storjohann, P. (eds.*): Book of Abstracts of the XX EURALEX International Congress „Dictionaries and Society“.* Mannheim: Leibniz-Institut für Deutsche Sprache, s. 71–73.

Štěpánková, B. – Vodrážková, V. et al. (2019): The Image of the Monolingual Dictionary across Europe. Results of the European Survey of Dictionary Use and Culture. *International Journal of Lexicography* 1/32, s. 92–114.

Štěpánová, V. (2013). Pojetí výslovnosti v českých výkladových slovnících (výzva k diskusi). *Slovo a slovesnost*, 74, s. 279–297.

Tarp, S. (1994): Funktionen in Fachwörterbüchern. In: Bergenholtz, H. – Schaeder, B. (eds.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, s. 229–246.

Tarp, S. (1995): Wörterbuchfunktionen: Utopische und realistische Vorschläge für die bilinguale Lexikographie. In: Wiegand, H. E. (ed.): *Studien zur bilingualen Lexikographie mit Deutsch II*. Hildesheim – New York: Olms, s. 17–62.

Tarp, S. (2013): Lexicographic Functions. In: Gouws, R. H. – Heid, U. – Schweickard, W. – Wiegand, H. E. (eds.): *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography*. De Gruyter Mouton: Berlin – Boston, s. 460–468.

Vachková, M. (2007): *Kapitoly k německo-české metalexikografii I*. Praha: Karolinum.

Vachková, M. (2011): *Das große akademische Wörterbuch Deutsch-Tschechisch. Ein erster Werkstattbericht.* Peter Lang: Frankfurt am Main et al.

Welker, H. A. (2013a): Empirical Research into Dictionary Use since 1990. In: Gouws, R. H. – Heid, U. – Schweickard, W. – Wiegand, H. E. (eds.): *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography* (HSK 5.4). Berlin – Boston: De Gruyter Mouton, s. 531–540.

Welker, H. A. (2013b): Methods in Research of Dictionary Use. In: Gouws, R. H. – Heid, U. – Schweickard, W. – Wiegand, H. E. (eds.): *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography* (HSK 5.4). Berlin – Boston: De Gruyter Mouton, s. 540–547.

Wiegand, H. E. (1985): Fragen zur Grammatik in Wörterbuchbenutzungsprotokollen. Ein Beitrag zur empirischen Erforschung der Benutzung einsprachiger Wörterbücher. In: Bergenholtz, H. – Mugdan, J. (eds.): *Lexikographie und Grammatik. Akten des Essener*

Kolloquiums zur Grammatik im Wörterbuch, 28.–30.6.1984 (Lexicographica. Series Maior 3). Tübingen: De Gruyter, s. 20–98.

Wiegand, H. E. (1987): Zur handlungstheoretischen Grundlegung der Wörterbuchbenutzungsforschung. *Lexicographica* 3, s. 178–227.

Wiegand, H. E. (1996): Über die Mediostrukturen bei gedruckten Wörterbüchern. In: Zettersten, A. – Hjørnager, V. (eds.): *Symposium on Lexicography VII. Proceedings of the Seventh Symposium on Lexicography* , Mai 5–6 , 1994 at the University of Copenhagen. Tübingen: De Gruyter (Lexicographica. Series Maior 76), s. 11–43.

Wiegand, H. E. (1998): *Wörterbuchforschung. Teilband 1.* De Gruyter: Berlin – New York.

Mgr. Martin Šemelík, Ph.D.
oddělení současné lexikologie a lexikografie
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
semelik@ujc.cas.cz

KE GRAMATIKALIZACI Z HLEDISKA KORPUSOVÉ LEXIKOGRAFIE: NOVÁ ČÁSTICE A SPOJKA *HAUPTSACHE*

MARIE VACHKOVÁ

Abstrakt

Cílem tohoto příspěvku je reflektovat gramatikalizaci substantiva *Hauptsache (hauptsache),* které zastává funkci spojky a částice. Autorka ukazuje, že ke zmapování funkce sledovaného výrazu je výhodné použít korpusově analytických metod, které napomáhají k tomu, aby byl výraz v dynamice své funkce zapracován adekvátně do překladového slovníku. Zohledňuje i kontrastivní hledisko, které je z hlediska bilingvální lexikografie užitečné z hlediska překladu.

Klíčová slova: gramatikalizace, korpusově analytické metody, korpusová lexikografie, překladový slovník, kontrastivní pohled

Grammaticalization from the Perspective of Corpus Lexicography: The New Particle and Conjunction *Hauptsache*

Abstract

The aim of this paper is to consider the grammaticalisation of the noun *Hauptsache (hauptsache)*, which functions as a conjunction and particle. The author shows that it is advantageous to use corpus-analytical methods to map the function of the term under investigation, which help to appropriately integrate the term into the translation dictionary in the dynamics of its function. The contrastive aspect, which is useful from the perspective of bilingual lexicography with regard to translation, is also taken into account.

Keywords: grammaticalization, corpus analytic methods, corpus lexicography, translation dictionary, contrastive view

Úvodem

Sledovaným jevem v tomto příspěvku je podstatné jméno *Hauptsache*, které si v některých spojeních sice své gramatické vlastnosti zachovává, ale v některých syntaktických prostředích se chová spíše jako spojka, nebo též diskursní marker či částice. Cílem tohoto stručného příspěvku není řešit terminologické otázky, nýbrž:

a. upozornit zvláště na ty případy, kdy rodilí mluvčí rezignují na psaní velkého písmena, protože je za substantivum zřejmě již nepovažují[61], ale především

[61] Za zmínku stojí i další proces, který se objevuje v psaném jazyce zatím jen vzácně a v substandardním vyjadřování: *hauptsache* se stává někde i adjektivem: srov. např. Die Smartphoneabhängigkeit ist vor Kurzem

b. reflektovat dynamiku gramatikalizace z hlediska míry jejího zohlednění v jednojazyčném i překladovém slovníku.[62]

Gramatikalizací maticové věty *die Hauptsache ist → Hauptsache* se na korpusech mluveného jazyka nedávno zabýval španělský germanista Ferran Robles Sabater[63]. Jeho korpus tvořily mluvené texty plenárních zasedání německého a rakouského spolkového a zemského parlamentu převedené do „učesaných" oficiálních zápisů tak, aby odpovídaly pravopisné normě. Jejich analýzou autor dokázal, že výraz *Hauptsache* se z morfosyntaktického hlediska a z hlediska informační struktury (aktuálního členění větného) velmi těsně přibližuje k prototypickému diskursnímu markeru[64] a že slouží jak k modalizaci, tak k organizaci textu. Kromě pozorování na úrovni textu se mu podařilo na analyzovaném materiálu doložit gramatikalizační proces spějící od zmíněné maticové věty s typickými jevy[65] k větě monolexematické. Studii uzavírají charakteristiky nového diskursního markeru *Hauptsache* s ohledem na jeho formu, význam a diskurzní funkce.

Tento článek by rád výše jmenované postřehy pouze málo doplnil z hlediska korpusové lingvistiky. Úmyslně se zaměřuje na grafematickou variantu *hauptsache,* avšak z perspektivy lexikografky, která vychází pouze z korpusové analýzy za použití analytických metod implementovaných do mannheimského korpusu DeReKo[66] a zároveň porovnává zpracování tohoto výrazu v jednojazyčných německých slovnících.

Zkoumány byly typické výskyty, např.

---

ziemlich **ein** hauptsaches Problem. Denn viele Kinder, die im durchschnitt mehr als 3–4 Stunden pro ..., srov. <https://www.reddit.com/r/WriteStreakGerman/comments/z5zdp1/streak_7_smartphone_f%C3%BCr_kinder/?rdt=38613>, cit. 2. 2. 2025.

[62] Vznikající VNČAS (*Velký německo-český akademický slovník*, resp. jeho databáze), srov. Vachková 2011.

[63] Robles Sabater, Ferran (2021): From matrix clause to discourse marker: the grammaticalization of Hauptsache. *Revista de Lingüística y Lenguas Aplicadas*, 16, s. 185–199. <https://doi.org/10.4995/rlyla.2021.14161>, cit. 7. 1. 2025.

[64] Autorka si je vědoma spornosti termínu gramatikalizace vyplývající z různého chápání pojmu gramatika a přiklání se k argumentaci Auera a Güntherové, kteří volí zlatou střední cestu mezi pojetím užším (gramatika = morfologie a syntax) a velmi širokým pojetím traugottovským (gramatika představující všeobecné principy verbální komunikace), srov. Auer – Günther (2005, s. 335–362). Diskursní marker, který vykazuje větší či menší blízkost k částicím a spojkám, lze jednoduše definovat jako výraz strukturující diskurs v tom smyslu, že vytváří souvislost či přechod mezi tím, co bylo řečeno, a novým výrokem, resp. diskursem. Dává adresátu signál k interpretaci řečeného, resp. naznačuje začátek nového výroku (srov. Bußmann, 2008). Je typický pro mluvený jazyk, proniká ale i do jazyka psaného. Z hlediska terminologie užitečná je informace v Glück – Rödel (2016). V němčině se totiž užívá nejen výrazu *Diskursmarker,* ale i *Diskurspartikel, Gesprächswort*. Všechny tyto výrazy souvisí s termínem *Gliederungssignal*, který je jedním ze základních termínů analýzy diskursu.

[65] Tj. dekategorizaci, skopickou expanzi, subjektivizaci, persistenci, poziční fixaci, fonetickou a/nebo morfosyntaktickou redukci, příklady viz originální text, viz link v pozn. č. 63.

[66] Leibniz-Institut für Deutsche Sprache (2024): *Deutsches Referenzkorpus / Archiv der Korpora geschriebener Gegenwartssprache 2024-I*-RC2 (RC vom 09.01.2024). Mannheim: Leibniz-Institut für Deutsche Sprache. <www.ids-mannheim.de/DeReKo>, cit. 7. 1. 2025). Korpus měl 31. 1. 2025 celkem 61 miliard tokenů. Pro tento příspěvek byly zvoleny veškeré korpusy archivu W i s novými akvizicemi. (*Deutsches Referenzkorpus DeReKo-2024-I*).

2**WDD11/R01.50104: Diskussion:Rap, In: Wikipedia - URL:http://de.wikipedia.org/wiki/Diskussion:Rap: Wikipedia, 2011**
Ich würde sagen, dass es kack egal ist ob ein Reim gut ist oder nicht, **hauptsache** es wird deutlich was erklärt werden möchte, oder? Einen schlechten Reim oder nen Standardreim als Beispiel zu nehmen ist meistens einfach deutlicher als jeder ausgefuchsteste Reim, den man so finden kann, wo dann völlig verschleiert wird was jetzt eigentlich der Reim ist. Just my 10 cents. (nicht signierter Beitrag von Nozderboz (Diskussion|Beiträge) 01:27, 27. Apr. 2010 (CEST))

3**NGACB/B14.17236 Re: XP weiter nutzen?, In: de.comp.os.ms-windows.misc, Usenet 23.6.2014**
Ich setze die Software ein mit der ich zurecht komme, ob die 5, 10 oder 20 Jahre alt ist ist mir doch egal, **hauptsache** der Rechner macht was er soll.

První doklady k variantě *hauptsache* se objevují již od konce 90. let, a to nejen v případě mluvené psanosti či až psané mluvenosti (chatové konverzace, internetové diskuse i některé blogy, kde se to ostatně dalo očekávat), tedy ve „spontánní[m] needitované[m] psaní“[67] ale i menšinově zastoupených novinových textech, kde lze předpokládat respekt k autoritě normy. Příspěvek má dvě části: Bod 1 tematizuje zjištění z korpusových analýz a představuje použité metody, bod 2 je věnován lexikografické aplikaci poznatků.

Autorka se domnívá, že prosazující se změna v grafematice je zatím náznakem poslední fáze sémantického oslabení, o němž svědčí i „embedding“ v rámci dat korpusu DeReKo[68], patrný z kookurenční analýzy (KA, viz zvl. bod 1.1) i z poznatků získaných z experimentálního modulu DeReKoVecs[69] a analýzy Word2vec (viz bod 1.4). Dále chce poukázat na přínos analýzy pomocí SOM (Self Organizing Maps) (viz bod 1.5). Závěrem (bod 2) chce ukázat, že substantivum, novou spojku či částici lze v obou grafematických variantách pojmout v německo-českém slovníku tak, aby byla respektována dynamika gramatikalizace. V současných německých jednojazyčných slovnících pro (staro)novou funkci substantiva *Hauptsache* oporu téměř nenalezneme. Aby se čtenáři ozřejmil i užitek z kontrastivního pohledu, uvádí autorka k některým dokladům již v bodě 1 český překlad.

[67] Jana Hoffmannová (2017): PROJEVY MLUVENÉ A PSANÉ. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.), CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny.
< https://www.czechency.org/slovnik/PROJEVY MLUVENÉ A PSANÉ>, cit. 8. 3. 2025.
[68] Leibniz-Institut für Deutsche Sprache (2024): *Deutsches Referenzkorpus / Archiv der Korpora geschriebener Gegenwartssprache 2024-I*-RC2 (RC vom 09. 01. 2024). Mannheim: Leibniz-Institut für Deutsche Sprache. <www.ids-mannheim.de/DeReKo>, cit. 7. 1. 2025. Korpus měl 9. 1. 2024 celkově 57,6 miliard tokenů. Pro tento příspěvek byly zvoleny veškeré korpusy archivu W i s novými akvizicemi. (Deutsches Referenzkorpus DeReKo-2024-I).
[69] Experimentální platforma DEREKOVECS, srov. <https://corpora.ids-mannheim.de/openlab/derekovecs/>, cit. 7. 1. 2024.

1. *hauptsache* v kookurenční analýze (KA)

KA je nástrojem, který umožňuje na základě prosté vzdálenosti dvou či více prvků v rámci věty, tedy souvýskytu neboli kookurence, zjistit schémata výrazných syntaktických struktur (pod nadpisem *syntaktische Muster* s jejich lexikálním obsazením a poznat pozice rekurentních lexikálních partnerů v definovaných vzdálenostech od sledovaného výrazu a v důležitých relacích k ostatním lexikálním jednotkám: Kromě toho je nutno respektovat složenou hodnotu LLR (Log-Likelihood Ratio), která – zjednodušeně řečeno – vyjadřuje vztah četnosti výskytu (počet dokladů) a stupně koheze prvků *x* a *y,* ale i míru pravděpodobnosti, s níž se tyto prvky objeví právě v té které, a nikoli jiné konkrétní konfiguraci (i s jinými jednotkami) v právě daném, a ne jiném objemu dat.

Základem induktivního procesu je tedy pouhé pozorování souvýskytu znaků, které se potkávají v různých vzdálenostech a konfiguracích v rámci jedné věty (a nemusí být v nějakém vztahu, který popisuje tradiční gramatika, jako kongruence, valence apod.).

Zároveň je KA ideálním nástrojem k izolování typických kolokací a koligací (slovních spojeních na bázi gramatické konstrukce); již po léta je ostatně používána pro detekci syntagmatických a paradigmatických lexikálně-sémantických relací.[70]

1.1. Užitek z KA

Jak uvidíme, dvojí život *hauptsache* (blednoucího) substantiva souvisí s jeho syntagmatikou (syntaktische Muster – syntaktické vzorce) i paradigmatikou (relací kookurenčních profilů [KP], resp. jejich podobností, více o KP na konci této podkapitoly).

Uveďme alespoň jeden vzorek z KA, který demonstruje její přínos:

Na čelných pozicích KA jsou signifikantními kookurenčními partnery výrazu *hauptsache* slova *mir* a *egal,* srov. výběr několika příkladů syntaktických struktur:[71]

a. **Mir** isses **egal, hauptsache** es ist sinnvoll.
b. **Mir** persönlich ist es **egal,** welche Qualifikation mein Gegenüber hat, **hauptsache** seine Argumente sind stichhaltig.
c. **Mir** eigentlich **egal, hauptsache** der Fehler kommt weg.
d. **Mir** ist es **egal, hauptsache** logisch und nachvollziehbar.
e. **Mir egal, hauptsache** die Informationen stimmen.

[70] Fakt, že existuje souvislost mezi podobností kookurenčních profilů (KP) a sémantickou blízkostí slov (Belica 2011), byl již mnohokrát potvrzen na základě zevrubných analýz v oblasti synonymie a antonymie (Vachková et al., 2014, Šemelík, 2016, Vachková, 2018, 2023, *inter alia*)[70] a lze ho výhodně využít nejen v rešerších, ale při lexikografické práci. Nástroj je navíc vhodný pro identifikaci a popis konstrukcí z hlediska konstrukční gramatiky.

[71] DeReKo, cit. 15. 1. 2025.

Z tučně zobrazených kookurenčních partnerů vyplývá souvislost mezi *mir, egal* a *hauptsache*, kde *hauptsache* uvádí nejen novou část výpovědi, ale vyjadřuje vztah, který vyplyne z parafráze (maticové věty), jak je patrno z parafrází vybraných tří příkladů níže. (V mluvenosti dochází mj. i k redukci první maticové věty: *Mir eigentlich egal /Mir egal).* Překladových variant může být samozřejmě více.

Mir ist es **egal, hauptsache** logisch und nachvollziehbar. → Mir ist es egal, hauptsache ist, dass es logisch und nachvollziehbar ist. (Je mi to jedno, hlavně že/když to bude logické a pochopitelné.)[72]

Mir eigentlich **egal, hauptsache** der Fehler kommt weg. → Mir ist es eigentlich egal, hauptsache ist, dass der Fehler wegkommt. (Je mi to vlastně jedno, (ale) hlavně, že/když chyba zmizí /hlavně, že se chyba odstraní / že/když ta chyba bude pryč.)

Mir egal, hauptsache die Informationen stimmen. → Mir ist es egal, hauptsache ist, dass die Informationen stimmen. (Je mi to jedno, hlavní je, že/když informace jsou/budou správné.)

Výraz *hauptsache* má, jak vidíme na dokladech, pozičně[73] „nakročeno" k novému spojovacímu výrazu – konektoru[74]. Českému mluvčímu se při překladu nabízí alternativa s *hlavně že/hlavně když*. Kookurence *Hauptsache* a *wenn* se v dokladech nevyskytuje. Internetových dokladů pro takové spojení je málo, a to ještě sporných. Potvrzuje to i zmiňovaná studie od F. Roblese Sabatera: Výraz *hauptsache* se nevyskytuje v kombinaci s jinými spojkami, pouze s *dass.*

1.2. Pravopis, syntax a interpunkce

Uveďme nyní několik čísel:

[72] Zde je snad užitečné připomenout typickou chybu českých mluvčích, kteří při překladu do němčiny místo *Hauptsache* volí *hauptsächlich* (=převážně) jako domnělý dokonalý protějšek českého „hlavně". Tyto výrazy jsou funkčně odděleny a přibližují se k sobě v minimální míře. Toto lze dokázat i na modelu Contrasting Near Synonyms (kontrastujeme *Hauptsache* s *hauptsächlich*, srov. <https://corpora.ids-mannheim.de/>, cit. 3. 3. 2025.
[73] Robles Sabater (2021, s. 185) dodává: „Seine Platzierung am linken Satzrand ist eher typisch für Konjunktionen und bestimmte Adverbialien mit äußerungskommentierender, modalitätsmarkierender oder gesprächsorganisierender Funktion (Schanen, 1993, s. 153–154; Auer, 1996, 1997; Fuentes, 2007, s. 16–18). Von seiner äußerungsinitialen Position projiziert es Folgehandlungen und kündigt sie als relevante Inhalte für den Textablauf an. " Tímto aspektem se tento text blíže zabývat nebude.
[74] Breindl et al. (2014) se tímto výrazem nezabývá, ač uvádí příkladový materiál, který by pro funkci *Hauptsache* byl ilustrativní. Pokud ale reflektujeme funkci *hauptsache* v širším kontextu, lze s F. Roblesem Sabaterem souhlasit, že sledovaný výraz někdy nastoluje vztah „logického důsledku", někdy „podmínky", někdy jde též o „reformulaci". (Robles Sabater, 2021, s. 185)

a. Z malého korpusu 791 dokladů pro *hauptsache* bylo vyřazeno pro duplicitu či neprůkaznost pouze 9.

b. Ze zbývajících 682 bylo nutno vyřadit 151 dokladů nerespektujících pravidla o velkém počátečním grafému u substantiv (většinou blogy a neformální záznamy diskusí v novinách).

c. Dokladů, které nepocházejí jen z blogů, ale i z novin, kde je psaní počátečních písmen u substantiv dodržováno, je 531.

d. Cenné jsou i 3 případy, kdy pisatel inklinuje k tomu, aby chápal substantivum jako vybledlé podstatné jméno, i když je zachována gramatická správnost spojení *in der hauptsache* v dokladech, které jinak psaní velkých písmen respektují, srov.

> Meines Erachtens nur eine zufällige Termingleichheit und damit nicht erwähnenswert. -- der 20. Juli 1964 war der Jahrestag des Attentats auf Adolf Hitler und dieser Student hat wohl verdeutlichen wollen, daß ein solches "Festival der neuen Kunst" an einem Tag wie diesen nicht stattfinden sollte, um es mal harmlos auszudrücken. Aber die Studenten und Zuschauer – es waren ja in der **hauptsache** Studenten - wollten nur mal eben Rabbatz machen und waren auch deshalb gekommen um sich das anzusehen. -- Thot 1 16:25, 12. Okt. 2006 (CEST) (WDD11/J53.75725 Wikipedia; Diskussion:Joseph Beuys/Archiv/2006/1. Teilarchiv, (Letzte Ãnderung 10.5.2010), 29.10.2011

> Es war in der **hauptsache** eine Angelegenheit der 4. Armee plus dem III.RK. Die aktiven Verbände der 6. Armee werden sehr wohl erwähnt z.B.:
> „setzte am 25. Oktober die bayerische sowie die 3. und 7. Kavallerie-Division, verstärkt durch die Jägerbataillone 4, 9 und 10, zum Angriff auf die Linie Kruiseik - Zandvoorde an. Am 26. Oktober konnte der Weiler Kruiseik genommen werden und bis zum 29. Oktober war es gelungen, bis vor Gheluvelt vorzudringen“ WDD11/E12.09738 Wikipedia; Diskussion:Erste Flandernschlacht, (Letzte Ãnderung 15.4.2011), 29.10.2011

> Außer dem Küfer Matheis Kueffer, dem Müller Melchior Müller (die Mühle selbst gehörte dem Trierer Domkapitel) und dem Hirten Peter Südlingen waren die Bewohner von Ehnen in der **hauptsache** Weinbauern. WPD11/W14.40676 Wikipedia; Wormeldange, (Letzte Ãnderung 11.10.2011), 29.10.2011

Pokud nehledíme na pravopis a zahrneme všechny doklady pro *hauptsache* z DeReKo (682) proto, abychom se soustředili na syntax a interpunkci, lze konstatovat, že

a. v 57 případech ze 682 najdeme kombinaci *aber hauptsache.*
b. Spojení *die hauptsache ist* najdeme v 682 dokladech 5krát, *hauptsache ist* 10krát.
c. Výše uvedené výsledky KA prozrazují např., že se vyskytuje kombinace s částicemi *na ja, hauptsache, wurscht/Wurscht*; *ok, hauptsache* atd. (viz též bod 1.4).
d. Spojení *hauptsache dass* je v 682 dokladech pouze 1krát (např. *Mehr muss es auch gar nicht sein, hauptsache dass der Leser bzgl. seiner Person nicht im Dunkeln bleibt.*)

Robles Sabater (2021) píše, že gramatické vlastnosti substantiva jsou u výrazu *Hauptsache* v jeho korpusu všude zachovány. Výraz uvádí jak bezespojkové věty (asyndetických souvětí je zhruba 44 %), 54 % vedlejších vět je uvedeno *Hauptsache dass.*

V našem korpusu se řetězec *hauptsache ist, dass* vyskytuje pouze 1krát:

> Interessant ist übrigens, dass es nichts ausmacht an was sie glauben, hauptsache ist, dass sie glauben, diese Handlung durchführen. WDD11/G23.15649 Wikipedia; Diskussion: Glaube/Archiv, (Letzte Änderung 29.10.2007), 29.10.2011.)

Spojení *Hauptsache, dass* taktéž pouze jednou, srov.

> NEW09/NOV.00290 NEWS, 19.11.2009, S. 109
>
> <üb-haupt>**hauptsache**, dass es lebt</üb>

Typ beze spojky opět jen jednou, srov.

> Wenn es durchgeht, was ja auch passieren kann, ist es dem Tier glaube ich eher Wurscht, wo es hinrennt, **hauptsache** ist, es kann in eine Richtung davon, wo es nicht der von ihm gefürchteten Gefahr in die Arme rennt. (WDD11/P01.07005 Wikipedia; Diskussion:Pferdegangart, (Letzte Änderung 22.3.2011), 29.10.2011)

Co se interpunkce týče, výraz *hauptsache*, oddělený po obou stranách čárkami, je v korpusu 46krát, s dvojtečkou *„hauptsache:“* 2krát, bez čárky se vyskytuje ve většině příkladů: nedbá se na interpunkci, jsou tolerovány pravopisné chyby, elize, substandardní výrazy atd.

Nejčastějším případem je ta struktura, kde se výraz *hauptsache* vyskytuje v roli spojky, je zleva oddělen čárkou (411krát) či pomlčkou (11krát). Často (94krát) se spolu vyskytnou obě znaménka:

> SOL13/DEZ.01664 SPON, 17.12.2013
>
> <üb-haupt>So viel Urlaub bekommen Angestellte weltweit</üb>
>
> Die schönste Zeit des Jahres kann im Sommer sein oder im Winter – **hauptsache**, man muss nicht arbeiten und bekommt seinen Lohn weitergezahlt. Wer pro Jahr 30 bezahlte freie Tage kriegt, darf sich freuen. Denn in den meisten Ländern gibt es deutlich weniger Urlaub. Die Regelungen im Überblick.

Korpusové doklady svědčí pro značně neformální jazyk diskusí a blogů, redigované texty jsou v menšině.

1.3. Kookurenční profily (KP)

Na blízkost výrazu *hauptsache* ke spojkám či částicím poukazuje podobnost jejich KP.

Kookurenční profil je souhrn[em] všech kvantitativních výsledků analýzy výskytu pro daný objekt analýzy (lexém, slovní spojení atd.), představuje profil výskytu daného objektu, tedy jakýsi „kondenzát“ jeho užití. Zachycuje jak dominantní slovnědruhové struktury, tak jemné variantní jevy v lokálním lexikálním kontextu analyzovaného slova, a poskytuje tak detailní informace o syntagmatickém a paradigmatickém zakotvení objektu v jazykovém užití z preferenčně-relačního hlediska (přeloženo a upraveno dle Belici 2011).

Již na starším, avšak dosud didakticky vhodném modelu kookurenční databanky CCDB (poslední verze 2007), si lze ověřit, že existuje podobnost KP *Hauptsache* s jinými výrazy, jež signalizují stylistickou funkci výrazu *Hauptsache* v roli spojky či částice vyskytující se především v neformálních textech: Vidíme, že je nápadná sémantická blízkost vyplývající z podobnosti níže uvedených vygenerovaných KP ke KP spojek *(aber, trotzdem, wenn…)*, ale i ke KP částic *(eh, doch, na, ja, eben)*, z čehož lze usuzovat na funkci *hauptsache* coby konektoru i částice, srov.

eh, irgendwie, Aber, trotzdem, wenn, wer, sowieso, halt, alles, eben, egal, meistens, wen, super, ja, Mir, solange, froh, vollkommen, doll, mir, wem, letztendlich, solang, kriegen, wann, ich, prima, dann, drüber, sonst, aussehen, leidlich, irgendwas, raus, gar, irgendetwas, zweitens, bescheißen, dir, wahnsinnig, überhaupt, piepen, grooven, beschissen, unheimlich, mitkriegen, scheißen, Lebensmotto, irgendwann, irgendwer, letztlich, dein, Nichts, genauso, doch, siehst, da, Geldverdienen, grad, wirklich, rundherum, so, trendy, Ob, wegschauen, Ach, hundertprozentig, Jetzt, Kotze, essen, Na, was, einfach.

1.4. DeReKoVecs a Word2vec

Modul DeReKoVecs byl vytvořen jako pokročilejší verze Belicovy KA v rámci kookurenční databanky CCDB. Jde opět o experimentální modul,[75] který umožňuje aplikaci analytických metod na aktuálním korpusu DeReKo, tedy daleko objemnějším korpusu než na zastaralé CCDB (viz pozn. 76). Navíc byl nový modul vybaven dalšími grafickými možnostmi.[76] Výchozí materiál současného DeReKo odráží přirozeně i značnou změnu ve skladbě pramenů, především velký nárůst textů z oblasti neformálního psaného projevu.

Následující tabulka ukazuje užitečnost algoritmu *word2vec*. Ten využívá modelu neuronové sítě k určení slovních asociací z velkého textového korpusu. Takový model odhaluje synonyma nebo další slova vyskytující se v další části věty. *Word2vec* reprezentuje každé odlišné slovo určitým seznamem čísel, kterému se říká vektor. Vektory jsou pečlivě vybrány tak, aby zachycovaly sémantické a syntaktické vlastnosti slov; cosinus úhlu mezi vektory poukazuje na stupeň sémantické podobnosti mezi slovy, kterou tyto vektory reprezentují.

[75] Blíže k modulu na <https://corpora.ids-mannheim.de/openlab/derekovecs/>, cit. 25. 2. 2025.

[76] CCDB spočívala na korpusu psaného jazyka s ca 2,2 miliardami tokenů. Na tomto základě byly vypočítány KP k přibližně 220.000 lemmatům. Tento soubor obsahuje ke každému lemmatu výsledky až pěti, dle užití hierarchicky uspořádaných KA. Zahrnuje až 100.000 dokladů užití na lemma a analýzu.

Z dat lze vyvodit, že varianta *hauptsache* je nejčastější v blozích, částečně i odbornějšího rázu (např. ve videohrách), a výrazně reprezentuje psanou mluvenost, resp. až mluvenou psanost, nepřekvapí využívání emotikonů. (Některé zkratky a výrazy vysvětleny autorkou v závorkách).

#	S_{cos}	**similars by w2v**
1	1.000	hauptsache
2	0.685	trotzdem
3	0.685	Hauptsache
4	0.683	scheiss
5	0.682	naja
8	0.649	haha
9	0.647	hahaha
10	0.636	hahahaha
11	0.635	wtf (What the fuck?)
12	0.634	lol (Laughing Out Loud)
13	0.634	wenns
14	0.633	digga (= kámo)
16	0.628	iwie (= irgendwie)
17	0.625	wers
18	0.623	minecraft (název počítačové hry)
19	0.622	omg (Oh my God)
20	0.620	Dner (název videokanálu)
21	0.620	hehe
22	0.619	vorallem
23	0.619	scheisse
24	0.618	paluten (něm. producent videí)
25	0.618	concrafter (název videokanálu)
26	0.617	scheiß
27	0.616	hater
28	0.615	arsch
29	0.613	achja

#	S_{cos}	similars by w2v
30	0.613	jaaa
31	0.612	nunja
32	0.612	sachen
33	0.611	apored (něm. producent videí)
34	0.611	palle (vulg., jemandem auf die Eier gehen)
35	0.611	hahah
36	0.610	jungs
37	0.610	sache
38	0.610	cengiz (jméno tureckého fotbalisty)
39	0.610	aufjedenfall
40	0.606	:D) (smích)
41	0.606	weils
42	0.603	vlt (v chatu zkrác. vielleicht)
43	0.603	schwachsinn
44	0.603	xD (smích)
45	0.602	:'D (slzy štěstí)
46	0.600	xDD (řvu smíchy)
47	0.599	spaß
48	0.595	solang
49	0.593	daumen
50	0.593	mist
51	0.593	boah (výraz úžasu)
52	0.592	Hahahaha
53	0.591	jmd (jemand)
54	0.591	supi (super)
55	0.588	hihi
56	0.587	achso
57	0.586	spass
58	0.586	xd (smích)
60	0.585	tatsache

#	S_{cos}	similars by w2v
61	0.585	ey
62	0.584	vllt (vielleicht)
63	0.583	jaja
64	0.583	vll (vielleicht)
65	0.583	absicht
66	0.583	yt (Verschwörungstheorie)
67	0.583	unsinn
68	0.583	ding
69	0.581	:)))
70	0.581	blödsinn

1.5. SOM (Self Organizing Maps)

Lexikální mapy SOM, které představují clustery KP kumulovaných dle stupně jejich podobnosti, jsou užitečné pro zmapování diskursů, v nichž se objevuje sledovaný výraz. To nám pouhý přehled vektorů (viz výše) neumožňuje. Z těchto map lze tedy vyčíst jak tematické zaměření toho kterého diskurzu (lze identifikovat clustery), tak i pragmatický příznak sledovaného slova. Clustery lze sémioticky[77] interpretovat. Ze zobrazené mapy (https://corpora.ids-mannheim.de/openlab/derekovecs/?word=hauptsache&cutoff=500000&n=100&N=2000) je zřejmé, že *Hauptsache/hauptsache* se liší v použití. Zatímco vpravo převládají clustery s příznačným výrazivem bloggerů se značně neformální komunikací charakterizovanou typickými lexikálními výrazy, vlevo vidíme výrazy spíše poukazující na běžný mluvený jazyk.[78] Aplikace SOM je v modulu Contrasting Near Synonyms v rámci CCDB (viz též pozn. č. 72 k interferenci *hauptsächlich* a *Hauptsache* u českých mluvčích) užitečná v tom smyslu, že graficky vymezí sémantické příznaky dvou porovnávaných slov tak, že ukáže společnou doménu jejich užití, resp. významovou blízkost. Ohraničenost barevných polí je pouze

[77] Návod k sémiotické analýze in Vachková – Belica, 2009, srov. text A na <https://corpora.ids-mannheim.de/IJGLSA.pdf> (cit. 13. 3. 2025), s. 5nn.

[78] Pokud by byla do modulu DeReKoVecs implementována funkce Common Global Contexts (fungující pod CCDB), bylo by možné experimentovat i s dalšími parametry. CCDB variantu *hauptsache* neobsahuje, protože v tehdejších datech není zastoupena ve statisticky relevantním množství.

záležitostí grafickou, ve skutečnosti přechází jeden cluster v druhý.[79] Na obrázku je vidět, že se oba sledované výrazy sice ostře odlišují (oddělení jejich užití naznačují bílá pole), avšak styčné body tu jsou (do úvahy je nutno zahrnout i synsémantika, která jsou volitelně zahrnuta do KA). KP výrazů *meiste, vorwiegend, vornehmlich, größtenteils, zumeist, vorzugsweise, großenteils, meist* jsou synonymy k vazbě *in der Hauptsache.* Jak bylo vysvětleno pod bodem 1.3, i zde je tedy zřejmé, že z podobnosti KP vyplývá sémantická blízkost.[80] Takto generovaná synonyma jsou pak kandidáty pro jejich zapracování do informační nabídky slovníkového hesla (položky v rastru po číslem 16, viz bod 2.2).

2. Aplikace korpusových poznatků v jednojazyčné a překladové lexikografii

Poctivý popis slovníkové položky si žádá zohlednění úzu, nejlépe i v jeho dynamice. Hledisko deskriptivní je pro adresáta slovníku užitečné stejně tak jako hledisko normativní, aktuální varianty (na všech sledovaných jazykových rovinách) řeší pak hledisko proskriptivní, [81] jehož praktičnost ocení korpusová lexikografie. Případ varianty *hauptsache* je nutno – stejně jako všechny grafematické a jiné změny – zanést do databáze jako variantu s markerem „řidčeji" a u finalizovaného hesla sledovat tendence ve frekvenci výskytu.
Dalším hlediskem je reflexe výsledků KA, která nám umožňuje nahlédnout do centrálních vlastností lexému (viz ukázka z KA pod bodem 1).

2.1. Jednojazyčná lexikografie

Korektivem pro zpracovatele dvojjazyčného slovníku je konzultace s výkladovými slovníky současného jazyka. Slovníkové zpracování výrazu *Hauptsache* je podle F. Roblese Sabatera

[79] Zobrazení lze aktivovat na https://corpora.ids-mannheim.de/ poté, co zadáte rámečku Kokkurrenzprofil *Hauptsache*, zvolíte modul CNS vlevo a do okénka zadáte *hauptsächlich.* Mapy jsou dynamické, každé nové zobrazení se propočítává 1000krát. Autorka doporučuje zaktivovat zobrazení vícekrát, protože tak lze snadněji určit stabilní clustery KP a eliminovat statisticky méně významné KP objevující se na znázornění jen vzácně.
[80] Tento kontrast je uchován stabilně: I při variabilním zobrazení je ostrá ohraničenost na lexikální mapě při každém zadání automaticky propočítávána 1000krát.
[81] Termín *proskriptivní* autorka užívá ve smyslu Bergenholtze, 1998: Dle něho byl učiněno dost pokusů k objasnění rozdílu mezi deskriptivní a preskriptivní lingvistikou. Důvodem jsou nejen rozdílné názory na vztah užívání jazyka k jazykovým pravidlům, ale také vztah k empirickému základu popisu jazyka a k účelu jeho popisu zahrnujícího pravidla jazykové produkce, jazykové recepce, jazykové korekce a dokumentační pravidla. Bergenholtz ukazuje, že protichůdné přístupy lze vyřešit a efekty informací deskriptivních (nenapomáhajících jazykové produkci) i extrémně preskriptivních (jež jsou velmi omezenou pomocí při problémech jazykové recepce) lze překlenout volbou střední cesty: Tou je proskriptivní přístup spočívající v uvádění variant, které jsou přesvědčivě doložené v úzu, ale ještě nejsou kodifikované. S tímto jevem se při tvorbě heslových statí setkává slovníkář poměrně často.

(2021, s. 188) v jednojazyčných slovnících (DWDS, LGWDaF, Duden online) nedostatečné, protože nerespektuje fakt, že toto substantivum může hranice slovního druhu překročit, jinými slovy: Mezi údajem o slovním druhu a příklady dokládajícími funkci tohoto výrazu v příkladových větách vidí autor nesoulad; krom toho nejsou respektovány pozice, které může *Hauptsache* ve větě obsadit. Pouze jediný LGWDaF (jak pochvalně zmiňuje i F. Robles Sabater 2021, s. 188), rozlišuje alespoň mezi rolemi substantiva *die Hauptsache* a položkou *in der Hauptsache,* srov.

Haupt|sa|che *die* **1.** das Wichtigste, der entscheidende Punkt in e-r Angelegenheit ↔ Nebensache: *Lassen Sie uns jetzt zur Hauptsache kommen; Die Hauptsache ist, dass Sie hier glücklich sind. / Hauptsache, Sie sind hier glücklich* **2. in der Hauptsache** ≈ hauptsächlich, vor allem: *Dieses Geschäft verkauft in der H. exklusive Modellkleider*
(LGWDaF 2008)

Duden online (<https://www.duden.de/rechtschreibung/Hauptsache>, cit. 8. 3. 2025) uvádí u substantiva *die Hauptsache* následující:

> das Wichtigste; etwas, was in erster Linie berücksichtigt werden muss
> **Beispiele**
> - Geld war für ihn die Hauptsache
> - (umgangssprachlich) Hauptsache, [du bist] gesund
>
> **Wendungen, Redensarten, Sprichwörter**
> - in der Hauptsache (als Wichtigstes, in erster Linie, hauptsächlich: es wurden in der Hauptsache folgende Bücher benutzt: …; Gurken enthalten in der Hauptsache Wasser)

A konečně DWDS (<https://www.dwds.de/wb/Hauptsache>, cit. 8. 3. 2025) podává následující informace:

> **Hauptsache**, die
> *Grammatik* Substantiv (Femininum) · Genitiv Singular: **Hauptsache** · Nominativ Plural: **Hauptsachen**
> *Worttrennung* Haupt-sa-che
> *Wortzerlegung* haupt- Sache
> *Wortbildung* mit ›Hauptsache‹ als Erstglied: Hauptsacheverfahren · hauptsächlich
> *Mehrwortausdrücke* in der Hauptsache / zur Hauptsache
>
> **Bedeutung**

bedeutendster Punkt einer Angelegenheit, das Wichtigste
Beispiele:
die **Hauptsache** fehlt
wir kommen (jetzt) zur **Hauptsache**, besprechen die **Hauptsache**
die **Hauptsache** (dabei) ist, dass …
in der **Hauptsache** *(= vor allem, im Wesentlichen)*

bedeutendster Punkt einer Angelegenheit, das Wichtigste
Beispiele:
die **Hauptsache** fehlt
wir kommen (jetzt) zur **Hauptsache**, besprechen die **Hauptsache**
die **Hauptsache** (dabei) ist, dass …
in der **Hauptsache** *(= vor allem, im Wesentlichen)*

Jak je vidět, věty typu *Hauptsache (du bist) gesund* atd. (viz výše v Duden online) nebyly v případě DWDS zvažovány.
Pro funkci jednojazyčného výkladového (a v případě LGWDaF studijního) slovníku je zpracování všech tří děl dostatečné jen na první pohled, z hlediska deskripce současného úzu ale vyčerpávající není, protože nerespektuje roli gramatikalizovaného substantiva.
Dále lze konstatovat, že LGWDaF sice vhodné příklady uvádí, avšak nedokládá u substantiva *die Hauptsache* plurál, přestože v textech je doloženo mnoho výskytů opozitních dvojic *Hauptsachen/ Nebensachen*. Plurálový význam má u obou slov jak konkrétní, tak i abstraktní rozměr.

2.2. Překladová lexikografie

Věnujme se nyní otázce, do jaké míry vchází či mohou reálně vejít poznatky lingvistických studií a jednojazyčných slovníků do slovníku překladového, kde v zájmu adresáta jsou překladové možnosti (i s variantami) a především upozornění na nebezpečí transferu, tedy uplatnění kontrastivního pohledu (viz pozn. 72).
Pokusme se projít input dat (zde na příkladu VNČAS, resp. Německo-české lexikální databáze), jejichž strukturace je pro českého uživatele relevantní:

1) *člen* die
2) *lemma* Hauptsache
2a) *varianta lemmatu* hauptsache *řidč.*
2b) *dělení slova a přízvuk* Haupt|sa|che
3) *morfologie* -, -en
6) *slovní druh* subst
7) *ekvivalent* A hlavně že, hlavně když

8) *metajazyk* se členem nulovým, ve funkci spojky
11) *příklad* Mir (ist es) eigentlich egal, Hauptsache der Fehler kommt weg.
11b) *překlad* Mně to je vlastně jedno, hlavně že/když chybu odstraní.
11) Hauptsache [man ist] gesund!
11b) Hlavně [,] že jsme zdrávi! / Hlavní je, když jsme zdrávi! / Hlavní je zdraví!/ Hlavně (to) zdraví!
7) *ekvivalent* B to hlavní, hlavní věc
8) *metajazyk* se členem určitým
11) Die Arbeit hat dem Studenten sehr viel Spaß gemacht, und das war für ihn die Hauptsache.
11b) Práce studenta velmi bavila, a to bylo pro něj to hlavní / to byla pro něho hlavní věc/to bylo pro něj podstatné.
11) Sobald sie die Hauptsachen erledigt hat, soll sie sich auf die Nebensachen konzentrieren.
11b) Jakmile udělá hlavní věci/to hlavní, měla by se soustředit na vedlejší věci/méně důležité věci.
7) *ekvivalent* C hlavně, především, většinou, v první řadě
8) *metajazyk* ve spojení
11) in der Hauptsache
11b) hlavně/především/většinou/v první řadě
11) Zielgruppe sind in der Hauptsache Kinder und. Jugendliche.
11b) Cílovou skupinou jsou hlavně děti a mladiství.
11) Die Produkte, die hier produziert werden, sind in der Hauptsache: Milch, Sahne, Butter und Käse.
11b) Vyrábí se zde hlavně/především/většinou/v první řadě mléko, smetana, máslo a sýr.
7) *ekvivalent* D hlavní věc
7) *ekvivalent* D hlavní řízení, vlastní soudní řízení
7) *ekvivalent* D soud v hlavním řízení
7) *ekvivalent* D soud prvního stupně
9) *styl. marker* obč. právo
11) Hauptsache, Gegenstand des eigentlichen Klageverfahrens im Zivilrecht
11b) hlavní věc/hlavní řízení/hlavní předmět/ vlastní soudní řízení v občanském právu
11) Gericht der Hauptsache/des ersten Rechtszuges
11b) soud v hlavním řízení/soud prvního stupně
16) *synonymum* A vor allem
16) *synonymum* B das Wesentliche
16) *synonymum* C hauptsächlich
16) *synonymum* C vor allem
16) *synonymum* C in erster Reihe
16) *synonymum* C meistens
16) *synonymum* C vorwiegend
16) *synonymum* C vornehmlich
16) *synonymum* C größtenteils
16) *synonymum* C zumeist
16) *synonymum* C vorzugsweise
16) *synonymum* C großenteils
16) *synonymum* C meist
16) *synonymum* D Hauptsacheverfahren
17) *antonymum* D Nebensache
17) *antonymum* D Nebensacheverfahren
23) *autor* mv

Z hlediska tzv. pedagogické lexikografie (překladový slovník typu VNČAS se blíží k typu studijního slovníku, srov. Vachková, 2011, s. 24) je takové zpracování pro uživatele nevýhodné, protože v uživatelském zájmu by byla výhodná homonymizace doporučovaná u slovníků studijních[82], u českých uživatelů žádaných pro gramatické i ostatní metajazykové informace. Význam D náležící do právního jazyka by mohl tvořit samostatnou položku. Vzhledem ke zjištění proměnlivosti funkce výrazu *Hauptsache*/*hauptsache* lze argumentovat syntaktickým

[82] Srov. např. analýzu homonym a polysémů u LGWDaF od Zöfgena, 1998.

uplatněním sledovaného výrazu, resp. jeho funkcí: Vzhledem k jeho novější roli částice či spojky je třeba dát adresátům najevo kontrast mezi *die Hauptsache* a *Hauptsache/hauptsache* i proto, že na rozdíl od prvního substantiva se marker/částice *Hauptsache/hauptsache* prosazuje na větné resp. textové úrovni, navíc se oba výrazy vyskytují často v jazyce mluveném, a ten je ve slovnících třeba rovněž zachytit.

Upozorněme napřed pro ilustraci alespoň na dvě výrazné funkce částice/spojky *hauptsache,* pokud se vyskytne mezi dvěma větami. Ve výpovědích zaujímá tato částice periferní pozici, lze ji zařadit před podmět, ale zároveň je postradatelná, jak je vidět na dokladu

> Ob Du es schon gehört hast ist eigentlich unwichtig, **hauptsache** wir Astronomen wissen was wir meinen, wenn wir davon reden. → Ob Du es schon gehört hast ist eigentlich unwichtig. Wir Astronomen wissen was wir meinen, wenn wir davon reden.

Výraz *hauptsache* může ale i odkazovat na další informace, protože se stává strukturujícím prvkem celého sdělení, a navíc může zastoupit víceslovné synonymické výrazy, srov. např.

> Von mir aus können wir auch nicht so gut spielen **hauptsache** wir holen die Punkte. → Von mir aus können wir auch nicht so gut spielen. (Aber/Die) Hauptsache ist/Der Punkt ist/Entscheidend ist, dass wir die Punkte holen.

Doporučovaná homonymizace má tedy své opodstatnění. Je důležité upozornit na skutečnost, že substantivum se členem ([1]Hauptsache) se vyskytuje i v idiomatizovaném spojení *in der Hauptsache* (viz B v rastru výše), ale že se tato dvě užití značně liší. Rozlišnost významu pochopí adresát i z uvedených synonym (pod bodem 16) a antonyma (17).

Doporučovaná homonymizace by tak mohla být aplikována následovně:

1) die
2) **[1]Hauptsache**
2b) Haupt|sa|che
3) -, -en (jen u A)
6) subst
7) A hlavní věc, záležitost
7) A to hlavní
8) *metajazyk* se členem určitým
11) *příklad* Die Arbeit hat dem Studenten sehr viel Spaß gemacht, und das war für ihn die Hauptsache.
11b) *překlad* Práce studenta velmi bavila, a to byla pro něho hlavní věc / a to bylo pro něj to hlavní/podstatné.
11) *příklad* Sobald sie die Hauptsachen erledigt hat, soll sie sich auf die Nebensachen konzentrieren.
11b) *překlad* Jakmile udělá hlavní věci/vyřídí hlavní záležitosti/to hlavní, měla by se soustředit na vedlejší/méně důležité věci.
7) B hlavně, především, většinou, v první řadě
8) *metajazyk* ve spojení
11) in der Hauptsache
11b) hlavně/především/většinou/v první řadě
11) Zielgruppe sind in der Hauptsache Kinder und Jugendliche.

11b) Cílovou skupinou jsou hlavně děti a mladiství.
11) Die Produkte, die hier produziert werden, sind in der Hauptsache: Milch, Sahne, Butter und Käse.
11b) Vyrábí se zde hlavně/především/většinou/v první řadě mléko, smetana, máslo a sýr.
16) A das Wesentliche
16) B hauptsächlich
16) B vor allem
16) B in erster Reihe
16) B meistens
17) A Nebensache
23) mv

Význam substantiva ([2]Hauptsache) z oblasti občanského práva je dostačujícím argumentem pro samostatné lemma. Myslitelné je ale i jeho sloučení s [1]Hauptsache: toto řešení odpovídá zvyklosti, že terminologické položky se umísťují na poslední místo v celé mikrostruktuře. Avšak vzhledem k tomu, že [1]Hauptsache již obsahuje dva heterogenní významy, jejichž rozlišení je podle českého mluvčího rozhodující, považuje autorka za vhodnější založit nové homonymum.

1) die
2) **[2]Hauptsache**
2b) Haupt|sache
3) -, -en
6) subst
7) soud v hlavním řízení
7) soud prvního stupně
9) obč. právo
11) Gericht der Hauptsache (též: Gericht des ersten Rechtszuges)
11b) soud v hlavním řízení (též: soud prvního stupně)
11) Hauptsache, Gegenstand des eigentlichen Klageverfahrens im Zivilrecht
11b) hlavní věc/hlavní řízení, předmět vlastního soudního řízení v občanském právu
16) Hauptsacheverfahren
17) Nebensache
17) Nebensacheverfahren
23) mv

Novou spojku či částici lze pak inventarizovat jako samostatné lemma:

1) (die)
2) **[3]Hauptsache**
2b) Haupt|sache
2c) hauptsache *řidč.*
3) -
6) spojka i částice
7) hlavně že, hlavně když
8) užití s nulovým členem
11) Mir (ist es) eigentlich egal, Hauptsache /hauptsache der Fehler kommt weg.
11b) Mně to je vlastně jedno, hlavně že chyba zmizí/když chybu odstraní.
11) Hauptsache [man ist] gesund!
11b) Hlavně [,] že jsme zdrávi! / Hlavní je, když jsme zdrávi! / Hlavní je zdraví! / Hlavně (to) zdraví!
16) vor allem
23) mv

3. Shrnutí

Cílem článku bylo doplnit studii F. Roblese Sabatera (2021) věnovanou gramatikalizaci maticové věty *Die Hauptsache ist, dass…* a její redukci na jednoslovný výraz *Hauptsache* o některé nové aspekty. Na autentickém materiálu korpusu DeReKo je zastoupena psaná mluvenost i mluvená psanost pronikající někdy i do revidovaných novinových textů: O gramatikalizaci substantiva *Hauptsache* tak svědčí vedle pozičních změn ve větě i pomalu se prosazující změna grafematická *(hauptsache)*. Tato skutečnost by měla lexikografy přimět k tomu, aby zapracovali posun sledovaného výrazu od původního substantiva ke spojce resp. částici do příkladů a jejich překladu tak, aby v zájmu adresáta byla zachycena funkce tohoto slova v živém úzu. Korpusové doklady lze vyhodnotit pomocí analytických metod poskytovaných v rámci modulu DeReKoVecs a evidované změny tak lépe exemplifikovat. To napomáhá i přehodnocení způsobu inventarizace vzhledem k proměnlivé funkci sledovaného slova. U dosavadních německých výkladových slovníků najdeme pouze popis substantiva *Hauptsache,* který dynamiku jeho postupné desémantizace i jeho nové role dostatečně nezachycuje. Autorka se domnívá, že na základě korpusových analýz je optimálním řešením jak pro jednojazyčný, tak pro překladový slovník homonymizace. V souhře s kontrastivním pohledem je totiž prospěšná i z hlediska transferu: český mluvčí někdy inklinuje k tomu, aby zvolil výraz *hauptsächlich* pod vlivem českého *hlavně* i tam, kde je na místě ekvivalent *Hauptsache.* Této záměně by měla zabránit i nabídka příslušných synonym.

Literatura

Auer, P. – Günther, S. (2005): Die Entstehung von Diskursmarkern im Deutschen – ein Fall der Grammatikalisierung. In: Leuschner, T. – Mortelmans, T. – De Groot, S. (eds.): *Grammatikalisierung im Deutschen*. Berlin & New York: de Gruyter, s. 335–362.

Belica, C. (2011): Semantische Nähe als Ähnlichkeit von Kookkurrenzprofilen. In: Abel, A. – Zanin, R. (eds.): *Korpora in Lehre und Forschung*. Bozen-Bolzano University Press. Freie Universität Bozen-Bolzano, s. 155–178, <https://corpora.ids-mannheim.de/SemProx.pdf>, cit. 24. 2. 2025.

Bergenholtz, H. (1998): Deskriptiv, proskriptiv og præskriptiv leksikografi. In: Fjeld, R. V. – Wangensteen, B. (eds.): *Normer og regler: festskrift til Dag Gundersen 15. Januar 1998*, s. 233–246.

Breindl, E. – Volodina, A. – Waßner, U. H. (2014): *Handbuch der deutschen Konnektoren 2, Halbband 1.* Berlin/München/Boston: Walter de Gruyter GmbH.

Bußmann, H. (2008): *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Kröner.

Glück, H. – Rödel, M. (ed.) (2016): *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart: J. B. Metzler.

Hoffmannová, J. (2017): Projevy mluvené a psané. In: Karlík, P. – Nekula, M. –Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. <https://www.czechency.org/slovnik/PROJEVY MLUVENÉ A PSANÉ>, cit. 8. 3. 2025.

Robles Sabater, F. (2021): From matrix clause to discourse marker: the grammaticalization of Hauptsache. *Revista de Lingüística y Lenguas Aplicadas*, 16, s. 185–199. <https://doi.org/10.4995/rlyla.2021.14161>, cit. 7. 1. 2025.

Šemelík, M. (2016): Noch zu *Ge-...(-e)* vs. *-(er)ei*. Eine korpuslinguistische und lexikographische Betrachtung. *Deutsche Sprache*, 2016, č. 44, s. 235–260.

Vachková, M. – Belica, C. (2009): Self-Organizing Lexical Feature Maps. Semiotic Interpretation and Possible Application in Lexicography. *Interdisciplinary Journal for Germanic Linguistics and Semiotic Analysis* 13/2. Berkeley, s. 223–260.

Vachková, M. (2011): *Das große akademische Wörterbuch Deutsch-Tschechisch. Ein erster Werkstattbericht.* Berlin: Peter Lang.

Vachková, M. – Šemelík, M. – Kloudová, V. (2014): K výzkumu slovotvorné antonymie na základě Kookurenční databanky CCDB. In: *Radost z jazyků. Sborník příspěvků k 75. narozeninám prof. Františka Čermáka*. Praha, Ústav Českého národního korpusu / Nakl. Lidové noviny, s. 74–88.

Vachková, M. (2018): Methoden zur korpuslinguistischen Erforschung von semantischen Relationen. In: Engelberg, S. – Kämper, H. – Storjohann, P. (eds.): *Wortschatz: Theorie, Empirie, Dokumentation*. Berlin: De Gruyter, s. 237–266.

Vachková, M. (2023): Adjektivische Wortbildungssynonyme in mehreren Perspektiven. In: Czajkowski, L. – Poethe, H. – Seiffert, A. (eds.): *Wörter und Phraseme. Theoretische und praktische Exkurse. Festschrift anlässlich des 80. Geburtstags von Irmhild Barz* (Leipziger Studierende forschen 2). Leipzig, Open Access (Qucosa), s. 123–135. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bsz:15-qucosa2-865767>, cit. 3. 3. 2024.

Zöfgen, E. (1998): Homonymisierung und Polysemierung in Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. In: Wiegand, H. E. (ed.): *Perspektiven der pädagogischen Lexikographie des Deutschen I.* Tübingen: Niemeyer (Lexicographica. Series Maior), s. 297–312.

Korpusy

Experimentální platforma DEREKOVECS, <https://corpora.ids-mannheim.de/openlab/derekovecs/>, cit. 19. 3. 2025.

Leibniz-Institut für Deutsche Sprache (2024): *Deutsches Referenzkorpus / Archiv der Korpora geschriebener Gegenwartssprache 2024-I*-RC2 (RC vom 09.01.2024). Mannheim: Leibniz-Institut für Deutsche Sprache. <www.ids-mannheim.de/DeReKo>, cit. 7. 1. 2025.

Slovníky

Duden online (s. d.), <https://www.duden.de/>, cit. 19. 3. 2025.

DWDS (s. d.) = *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart*, hrsg. v. d. Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften, <https://www.dwds.de/>, cit. 19. 3. 2025.

LGWDaF (2008) = *Langenscheidt Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*, hrsg. von Götz, D. – Haensch, G. – Wellmann, H., Berlin und München: Langenscheidt KG.

doc. PhDr. Marie Vachková, Ph.D.
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Ústav germánských studií
marie.vachkova@gmail.com

II.

ZPRÁVY A RECENZE

ZPRÁVA ZE ČTRNÁCTÉHO ROČNÍKU STUDENTSKÉ GERMANISTICKÉ KONFERENCE PRAGESTT 2025

PETRA HANÁKOVÁ – LUCIE ZACHRDLOVÁ

Ve dnech 21.–22. března 2025 proběhl na půdě Filozofické fakulty Univerzity Karlovy čtrnáctý ročník studentské germanistické konference PRAGESTT *(Prager Germanistische Studierendentagung)*.

Mezinárodní konference PRAGESTT, která je již od roku 2011 pořádána studenty germanistiky při Ústavu germánských studií FF UK, nabízí mladým germanistům možnost prezentovat výsledky svých bakalářských, magisterských a disertačních prací či jiných výzkumných projektů z oblasti synchronní a diachronní lingvistiky, translatologie, didaktiky a literární vědy. Prostřednictvím prezentací a následných diskusí si mohou účastníci konference rozšířit povědomí o možnostech germanistického bádání na dalších evropských univerzitách a zároveň mohou navázat nové kontakty. Pro letošní ročník bylo vybráno 37 přednášejících z 15 zemí a 29 univerzit. Příspěvky byly rozděleny do 12 tematických sekcí.

Úvodní projev přednesli ředitel Ústavu germánských studií FF UK Mgr. Štěpán Zbytovský, Ph.D., děkanka Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Mgr. Eva Lehečková, Ph.D., rakouská velvyslankyně Dr. Bettina Kirnbauer a zástupkyně německého velvyslanectví Petra Dachtler.

Konferenci zahájila **Mag. Dr. Lena Hintze** (Innsbruck) s přednáškou *Durch-/Lässigkeit. Die Romanwelten von Joshua Groß*. Na příkladu díla tohoto pozoruhodného bavorského spisovatele ukázala přednášející, jak moderní technologie ovlivňují poetiku literárních děl – např. přejímáním konceptů, které byly doposud vyhrazeny především světu počítačů a počítačových her – tzv. *glitches*. Jeho dílo zároveň může sloužit jako zrcadlo naší společnosti, která se s velkými globálním výzvami současnosti vyrovnává spíše eskapismem, místo aby se jim snažila efektivně a aktivně čelit.

V rámci lingvistické sekce zaznělo celkem 17 příspěvků, rozdělených do šesti tematických bloků. V prvním bloku s názvem *Eine andere Kultur verstehen* se referenti věnovali mluvené komunikaci a překladu. První příspěvek *Verständlichkeit – Mündlichkeit – Aussprache* přednesla **Adriána Tarajová** (Banská Bystrica), která se zabývala srozumitelností v mluvené komunikaci, zejména významem správné výslovnosti pro porozumění a efektivitu komunikace. **Krystian Miś** (Varšava) ve svém referátu *Maschinelle Übersetzung und Fachsprache: Qualität, Grenzen, Möglichkeiten* analyzoval kvalitu, limity a možnosti strojových

překladových systémů v odborném kontextu. **Anežka Klimentová** (Brno) ve svém příspěvku *Lieder des frühen deutschen Minnesangs in der tschechischen Übersetzung* zkoumala překladatelské metody a strategie na základě analýzy vlastních překladů.

V druhé sekci *Sprachliche Vielfalt: Dialekte und Medien* zaměřené na dialekty a média vystoupil jako první **Simone Gallo** (Osnabrück), který se v příspěvku *Der Konjunktiv II im Südtiroler Dialekt. Eine Umfrage* zaměřil na rozdíly v používání konjunktivu v bavorsko-rakouském dialektu oproti standardní němčině. **Viktoria Bell** (Salzburg) ve své práci s názvem *Österreichische Dialekte in den Sozialen Medien: Dialektverwendung in den Kommentarspalten von österreichischen Tageszeitungen* zkoumala používání rakouských dialektů v komentářích na sociálních sítích. V přednášce *Von Suppe bis Zucker: Eine kontrastive Analyse kulinarischer Phraseologismen im Deutschen und Serbischen* porovnávala **Aleksandra Stevanovic** (Bělehrad) jazykové, kulturní a sémantické rozdíly frazeologismů s kulinářskými motivy v němčině a srbštině.

Následující blok *Deutsch in der Schule* byl věnován výuce němčiny jako cizího jazyka. **Patrícia Ďuranová** (Brno) se ve svém příspěvku *Nicht das Ziel, sondern der Weg: Über formative Beurteilung im DaF-Unterricht* promluvila o dopadu strategií formativního hodnocení ve výuce němčiny jako cizího jazyka. **Viktória Lantos** (Szeged) ve své přednášce *Deutsch als L3 nach Englisch als L2 in schriftlicher Textproduktion ungarischer Lernenden* poukázala na vliv angličtiny jako druhého jazyka (L2) na osvojování němčiny jako třetího jazyka (L3) u maďarských studentů. **Ingrida Revajová** (Bratislava) se v rámci tématu *Das frühe Fremdsprachenlernen im slowakischen Vorschulkontext* zabývala ranou výukou cizích jazyků, jejími výzvami a efektivními metodami, jako je například komunikativní výuka či učení hrou.

Sekci zabývající se didaktikou cizích jazyků *Neue Perspektiven auf/in Fremdsprachenunterricht* otevřela **Lotti Kádár** (Debrecen) příspěvkem *Authentizität im Fremdsprachenunterricht*, v němž vyzdvihla roli autenticity ve výuce cizích jazyků a její vliv na motivaci studentů. V příspěvku *Didaktisierung literarischer Texte in Lehrbüchern und Handbüchern zum Erlernen der deutschen Sprache als Fremdsprache* zkoumala **Djurdjina Glodjevic** (Belgrad) metody a strategie začlenění literárních textů do výuky němčiny jako cizího jazyka a jejich vliv na motivaci studentů. **Petra Reviczki** (Debrecen) se ve svém výzkumu *Die Förderung emotionaler Ausdrucksmittel im Sprachunterricht* zdůraznila význam emocionálního vyjadřování ve výuce jazyků.

V části *Lexikografie* se referentky věnovaly lexikografii a lexikologii. V příspěvku *Der Adressat – ein entscheidender Faktor für Wörterbuchautoren* ukázala **Lucie Zachrdlová** (Praha) na příkladech z terminologie chovu koní a jezdectví, jak požadavky adresátů ovlivňují koncepci

slovníku, a vyzdvihla klíčovou roli cílového uživatele při jeho tvorbě. **Petra Dordevic** (Belgrad) porovnala v práci *Lexikografische Äquivalente in allgemeinen deutsch-serbischen bzw. deutsch-kroatischen Wörterbüchern am Beispiel von Konkreta* na příkladu sedmnácti konkrétních výrazů čtyři německo-srbské a německo-chorvatské slovníky. **Iveta Plottová** (Praha) se ve svém příspěvku *Germanismen im Tschechischen gestern und heute* zaměřila na vnímání pejorativních germanismů v češtině z hlediska různých generací.

Poslední lingvistická část *Zwischen den Sprachen* byla zaměřena na jazykové interference a jazykovou politiku. Ve svém referátu *Sprachinterferenzen in den Texten von Autorinnen und Autoren mit türkischem Migrationshintergrund* tematizoval **Karel Mika** (Praha) jazykové interference v literárních textech autorů a autorek s tureckým migračním původem. Sekci uzavřel příspěvkem *Deutsch sprechen or rather not: Erkenntnisse aus einer Umfrage unter Einwanderern* **Blaž Gudelj** (Split), který představil změny v německé jazykové politice v souvislosti s migrací, zejména po roce 2000.

Literárněvědných příspěvků zaznělo celkem 20. První páteční sekce s názvem *Frauenbilder im Spiegel der Literatur* se věnovala feministické kritice a ženským postavám v moderní literatuře. Sekci zahájila **Anna Elisa Praet** (Gent) s příspěvkem „*Und sie lebte vergnügt": Selbstliebe in Barbara Köhlers Deutsches Roulette – Eine Analyse zwischen poetischer Praxis und feministischer Theorie,* v němž se zaměřila na vztah mezi formálními a obsahovými prvky těchto básní. Následovala **Alica Jarošová** (Würzburg) s příspěvkem *Elfriede Jelineks Liebhaberinnen als „Tradwives": Zur aktuellen Wiederkehr traditioneller Frauenbilder auf Social Media und ihren literarischen Vorläufern*, v němž vztáhla kritiku rakouské autorky na dnešní sebeprezentaci mladých žen na sociálních sítích. **Maria Kassewalder** (Stockholm) ve svém příspěvku *Zwiscken Erschöpfung und Rebellion: Frauen und ihre Flucht ins Vergessen in Fräulein Else und My Year of Rest and Relaxation* vyzdvihla paralely mezi těmito dvěma na první pohled odlišnými díly. Sekci zakončila **Alina Camerer** (Wien) s referátem na téma *Marlen Haushofer und die Liebe zur Fragilität des Lebens.*

Druhá sekce *Tradition – Revolution – Kontinuität* představila příspěvky ze starší literatury. **Stephanie Zima** (Salzburg) ve svém vystoupení na téma *Privatbibliotheken als Quellen zur niederösterreichischen Literaturrezeption im 19. Jahrhundert* představila jinou – v českém prostředí spíše opomíjenou – stranu literární vědy. **Judith Kerschbaumer** (Innsbruck) navázala s velmi podnětnou analýzou Büchnerova díla: *Zwischen Revolution und Religion. Theologische Argumentationsstrategien im Hessischen Landboten*. Poslední příspěvek *„got grus ewch jungfrawen alle 30" – Das spätmittelalterliche und frühneuzeitliche Rechenbuch zwischen Narration, Fiktion und Didaktik* od **Franzisky Putz** (Innsbruck) uvedl i následující sekci

Helden, Mythen und Moral, která byla věnována výhradně středověké literatuře. Zde zazněly příspěvky **Antonína Ryšavého** (Olomouc), *Die Figur von Wieland dem Schmied in der germanischen Mythologie,* **Cassandry Artacho Rodríguez** (Porto – Luxemburg – Mohuč – Palermo) *Das Gute, das Böse und (Anti-)Helden: Der Rolandsliedstoff im Spannungsfeld von Tugenden, Sünden und politischreligiösen Narrativen* a **Stefanie Leeb** (Klagenfurt) *„got herre vater, wie sol ich gebâren und gewerben?" – Strategien mittelalterlicher Konfliktlösung am Beispiel von Konrad von Würzburgs Engelhard.*

První sobotní literárněvědná sekce s názvem *Literatur zwischen Ordnung und Chaos* se zaměřila na nové teoreticko-metodologické přístupy k literární vědě. Panel zahájil **Simon Prahl** (Frankfurt am Main). Ve svém příspěvku *Hybride Räume, oder: Der Raum im Raum im Raum* se zaměřil na analýzu středověkých textů pomocí kategorie prostoru. Následovala **Chiara Maciocci** (Praha – Řím), která promluvila na téma *Genealogien und Diffraktionen. Für eine ökofeministische und ökomaterialistische Perspektive auf Annette von Droste-Hülshoffs und Ulrike Draesners Naturlyrik* a představila tím teoretickou část své disertační práce. **Sarah Schwedes** (Curych) představila originální aktualizaci antických satirických žánrů ve svém příspěvku *Wilde Mischungen. Ludwig Tiecks Die verkehrte Welt und Prinz Zerbino als menippeische Satiren gelesen.* Sekci zakončila **Magda Jaglewicz** (Lublin) s analýzou vyrovnávání se s holokaustem ve třetí generaci přeživších pomocí literatury: *Historisches Erbe und die Sehnsucht nach Zugehörigkeit. Traumata in Johanna Adorjáns Eine exklusive Liebe.*

V druhém sobotním panelu *Literarische Stimme aus und über Prag* představili výsledky svého bádání **Michael Power** (Salzburg), *Wer spricht und für wen? Eine zoopoetische Untersuchung der Tiererzählungen Kafkas,* **Pintai Fan** (Praha), *Julius Maders Konzeption der deutsch-tschechischen Kulturbeziehung in der Zeitschrift Wahrheit* a **Paul Cassalette** (Kiel) *„Ich muss mich besinnen, was es heißt". Zur Symbolik in Bertolt Brechts Trommeln in der Nacht*.

Poslední sekce *Literatur der DDR* se věnovala právě různým způsobům literárního vyrovnávání se s komunistickou minulostí v bývalém Východním bloku. Své příspěvky k tomuto tématu přednesly **Paulina Floriane Ebmeier** (Jena), *Sprach-Mauer(fall). Transgenerationelles Sprechen über die DDR in der deutschsprachigen „Nachwendekinderliteratur"*, **Chiara Viceconti** (Praha – Řím), *Frauen, Science Fiction und Ideologie in der DDR. Ein Vergleich mit der Sowjetunion* a **Tereza Frantová** (Brno), *Humor als soziale Handlung in den Wenderomanen von Thomas Brussig.*

Nedílnou součástí konference je doprovodný program. V pátek večer proběhlo ve spolupráci s Rakouským kulturním fórem v Praze (RKF) promítání rakouských krátkých filmů. Úvodní slovo pronesl zástupce RKF Sebastian Halbauer. Vybrány byly celkem tři filmy – *Dirndlschuld,*

Hardly working a *Triumph des Schauspielers*. V sobotu se uskutečnila tradiční literární procházka, vedená Kristinou Boučkovou, s názvem *Nicht nur das Traumcafé einer Pragerin.* Jak již název napovídá, procházka byla zaměřena na pražské kavárny a kulturní a společenský život německy píšících spisovatelů v Praze. Název byl inspirován významným textem Lenky Reinerové, poslední představitelky pražské německojazyčné literatury.

Konferenci oficiálně zakončil prof. Manfred Weinberg, který ve svém projevu zdůraznil význam budování a posilování mezinárodních vztahů v nejisté době. Poukázal také na důležitost mezikulturního dialogu o globálních výzvách, neboť jen tak lze zachovat demokracii a základní hodnoty společnosti. Právě proto jsou studentské platformy, jako je PRAGESTT, nepostradatelné pro podporu a dlouhodobé udržování těchto vazeb.

Organizátorky konference děkují za podporu Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, DAAD, BTHA, LandesEcho, Rakouskému kulturnímu fóru v Praze a nakladatelstvím Hueber a Fraus-Klett, jejichž přispění pro uskutečnění této akce bylo klíčové.

Mgr. Petra Hanáková a Bc. Lucie Zachrdlová
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Ústav germánských studií
Hanakovpet@gmail.com a lucie.zachrdlova@seznam.cz

SBORNÍK K ŽIVOTNÍMU JUBILEU JIŘÍHO ZEMANA

MAGDALÉNA LAPÚNIKOVÁ

V roce 2023 vyšlo suplementum časopisu Jazykovědné aktuality nazvané *Kontext – komunikace – dialog*[83]. Tmelem tohoto souboru čítajícího na sedmnáct odborných studií z různých oblastí lingvistiky je osobnost jazykovědce Jiřího Zemana, na jehož počest byl sborník prací sestaven a vydán.

Zatímco odborné články čtenáře postupně zavedou do různých oblastí vědeckého zájmu oslavovaného jubilanta, díky textu Jana a Jany Bílkových zařazenému v závěru sborníku se seznámíme také s osobním životem Jiřího Zemana, který je s jeho profesním a vědeckým životem úzce spjat, jak už tomu u velkých akademiků bývá. Publikační činnost jubilanta od roku 1980 do roku 2022 můžeme sledovat v závěrečném soupisu bibliografie, který sestavily Eva Hrachová a Jana Papcunová.

Gros sborníku tvoří odborné texty tematicky zastřešené pojmy *kontext*, *komunikace* a *dialog*. Sedmnáct lingvistů z různých pracovišť u nás, na Slovensku a v Polsku vzdalo svými články hold jazykovědné i pedagogické práci Jiřího Zemana. Články se vztahují k oblastem lingvistiky, v nichž tento jazykovědec zanechal výraznou stopu. Řeč je především o různých aspektech mluveného jazyka.

Tak jako název festschriftu prozrazuje jeho ambiciózně široké tematické zaměření, podobně velkoryse se zde přistupuje k jazyku v celé jeho kráse a komplexnosti. Jednotlivé příspěvky se dotýkají všech jazykových rovin od té zvukové přes gramatickou a lexikální až po stylistickou a pragmatickou. Některé články míří za hranice lingvistiky k souvisejícím didaktickým či obecně společenským tématům. A právě podle tohoto klíče zde postupně představím jednotlivé texty.

Zvukovou rovinou nejen češtiny se zabývá Lucie Jílková v článku ***Slogany Michala Bukoviče – zvuková podobnost české a původní verze (*Mám styl Čendy / I'am still standing*)***. Definici písňového sloganu přejímá autorka článku z prací Jiřího Zemana a Jiřího Nekvapila (1987, 1993) stejně jako klasifikaci překladů písňových sloganů na základě zvukové a obsahové shody. Autorka aplikuje klasifikaci z 80. let na Bukovičovy překlady/převody především anglických písňových textů do češtiny a zároveň ji rozšiřuje, a to např. o detailnější rozlišování souhláskové

[83] Bílek, J. – Bílková, J. – Vondráček, M. (eds.): *Kontext – komunikace – dialog.* Jazykovědné actuality. Suplementum, ročník LX, 2023. ISSN: 1212-5326.

shody či o identifikaci mezijazykové homonymie, jež je ostatně patrná už v názvu jejího příspěvku.

Veronika Štěpánová svým příspěvkem ***Sedm, sedmdesátka, sedmdesátník*** příhodně odkazuje nejen k jubileu Jiřího Zemana, ale explicitně také na jeho *Základy české ortoepie*. Výslovnost číslovky sedm a jejích odvozenin nahlíží jednak optikou dotazů zaslaných do jazykové poradny ÚJČ AV ČR, jednak na základě nahrávek na portálu *forvo.com*. Ačkoli v dotazech kladených jazykové poradně zaznívají poměrně radikální názory na tento výslovnostní jev, starší ani současné analýzy včetně té, která je prezentována v tomto článku, nepotvrzují jednoznačnou tendenci ať už k častější realizaci s vkladným vokálem *u*, tj. jako [sɛdum], nebo se slabikotvornou sonorou *m*, tj. jako [sɛdm̩].

Miloslav Vondráček ve svém článku ***Partikule jako fenomén mluvené komunikace*** přispívá k teorii slovních druhů jednak vymezením částic vůči jiným slovním druhům na základě funkce výrazu, jednak vnitrodruhovým funkčním rozlišením partikulí. Na základě analýzy mluveného (ORAL v1) a psaného (SYN2020) korpusu autor formuluje tendence užívání partikulí v obou jazykových formách. V tomto směru autor zdůrazňuje stírání rozdílů mezi formálními a neformálními psanými texty a s ním související proměny v užívání partikulí. V závěru svého příspěvku autor spolu s Jiřím Zemanem a dalšími uznávanými odborníky na analýzu mluvené komunikace zdůrazňuje neopominutelné paralingvální prostředky, zejména intonaci.

K analytickým vývojovým tendencím současné české gramatiky se vyjadřuje Jindřich Kesner ve svém článku ***Nesklonný prepozitivní přívlastek na Univerzitě Hradec Králové***. Autor sesbíral a klasifikoval nesklonné prepozitivní přívlastky vyskytující se v dokumentech UHK, jejich typologii založil na syntaktických vlastnostech a také na skutečnosti, zda cizojazyčný nesklonný přívlastek koexistuje s českým překladem (např. *welcome balíčky / uvítací balíčky*) či opisným vyjádřením (např. *Erasmus mobility / mobility v rámci programu Erasmus*). Autor svůj článek uzavírá konstatováním, že k možné nelibosti některých českých mluvčích jsou slovní spojení s nesklonným prepozitivním přívlastkem, jakkoli pro český jazykový systém netradičním, všeobecně oblíbeným, ekonomickým a funkčním prostředkem.

Mluvená čeština je tradičně oblastí zájmu Jany Hoffmannové, která do sborníku přispěla článkem ***Diskurzní markery* ale tak, tak ale *v mluvené češtině***, čímž navázala na předchozí výzkumy své i jiných lingvistů včetně Jiřího Zemana. Článek neopomíjející ani zvukový aspekt zkoumaných diskurzních markerů ukazuje společné i rozrůzněné funkce obou kombinací diskurzních markerů a rovněž formuluje závěry stran frekvence jejich užívání.

Na mluvenou češtinu se zaměřuje také Jana Bílková ve svém článku ***Ilokuční sloveso* ptát se *v neformální mluvené komunikaci***. Zejména performativní užití daného slovesa autorka

analyzovala v mluvených korpusech ORAL v1 a ORTOFON v2 a typizovala několik situací, kdy mluvčí performativně užívají tvar *ptám se*. Jde např. o opětovně formulovaný dotaz, o ujištění mluvčího o interogativní funkci výpovědi a ve spojení s partikulí *jen / jenom* o zdůraznění čistě interogativní funkce a zároveň o popření případné jiné funkce.

Anglicky psaný článek Vojtěcha Veselého ***Modal verbs and the feature of (non-)agentivity: a case study on the use of the Czech modal verb*** **muset *'must, have to'*** si klade za cíl prověřit předpoklad, že se bezagentní slovesa mohou kombinovat pouze s epistemickými modálními slovesy. Ani rozsáhlý analyzovaný materiál užití slovesa *muset* z korpusu SYN v8 však nepřinesl jednoznačnou odpověď na výzkumnou otázku – autor za jeden z významných limitů označuje nedostatek kontextu, který má badatel při zvolené metodě k dispozici.

První z článků zaměřených na lexikální rovinu jazyka je příspěvek Kristýny Dufkové s názvem ***Expresiva na plátně:*** **„Díky, chlapče, jsi zlatý!“** Autorka se v něm věnuje úskalí titulkování filmů, jež demonstruje na převodu expresiv, zvláště vulgarismů v makedonském filmu *Година на мајмунот* (*Rok opice*). Tento film je charakteristický vícejazyčností, překladatel se zde musí popasovat jak s tradičními problémy při titulkování, jako je nedostatek místa a převod mluvené formy do psané, tak také s výrazy v osmi jazycích a několika jazykových varietách. Všechna jazyková a kulturní specifika, která autorka důkladně popisuje a zanáší do přehledné tabulky, přímo nutí byť jen okrajově komparativně založeného čtenáře film zhlédnout.

Lexikem spjatým s uměleckými texty se zabývá také Jiří Jelínek v příspěvku ***Saruman, Viktorka, Hurvínek: literární onyma v komunikaci***. Autor zkoumá možné posuny ve vnímání známých literárních postav při užití jejich jmen coby apelativ v běžné komunikaci. Zejména zužování původní charakteristiky postavy na jednu nebo několik základních vlastností autor článku dokládá na příkladech z mluveného korpusu ORAL v1. Zatímco posun charakteristiky postav při apelativizaci byl prozkoumán a potvrzen, autor se v závěru článku zamýšlí také nad opačným procesem, tedy nakolik běžné užívání všeobecně známých onym limituje schopnost následně interpretovat literární postavu v její komplexnosti.

Další z lexikálně orientovaných článků se soustředí na konkurenci univerbizátů a příslušných souslovných názvů. Ivana Kolářová popisuje ***Univerbizované a souslovné názvy z oblasti školství v mluvených a psaných textech***. Na materiálu z korpusů ORAL v1 a SYN2020 potvrzuje, že univerbizáty jsou frekventovanější v mluveném projevu a také že mluvené projevy snesou univerbizáty s vyšší mírou expresivity než projevy psané.

Patrik Mitter přispěl do sborníku článkem ***Zkratky pojmenování současných politických subjektů v České republice***. Autor popisuje kromě tradičně tvořených zkratek také současný trend přidávání číslic a speciálních znaků do zkratek politických subjektů, ať už jde o vyjádření

relevantnosti pro 21. století číslovkou 21 či odkaz k digitalizaci přidáním internetové domény ke zkratce.

Polsky psaným článkem ***Zasada pozytywnego wartościowania Sacrum w stylu religijnym*** do sborníku přispěla Marzena Makuchowska. Autorka se věnuje principu kladného hodnocení posvátného v náboženském stylu, a to v různých typech liturgických textů.

Uměleckému stylu a jeho proměnám v čase ve věnuje Petr Mareš v příspěvku nazvaném ***Mluvená komunikace v literární stylizaci (John, Zábrana, Vostrá)***. Autor se zaměřuje na prvky mluvené češtiny u vybraných děl tří autorů 20. století. Na tomto materiálu průřezově ukazuje vývoj stylizované mluvenosti od „řeči obyčejných lidí" u Jaromíra Johna přes uvolněné a nedbalé vyjadřování u postav Jana Zábrany po nekultivované a jen s obtížemi formulované promluvy v díle Aleny Vostré. Otázkou je, jakým směrem se ubírá a bude ubírat tato literární stylizace v době „psané mluvenosti" 21. století.

Kamila Mrázková nazvala svůj příspěvek **„Díky, Jirko, že pomáháte…"** ***Spojení rodného jména a vykání v komunikaci českých uživatelů Twitteru***. Autorka na materiálu příspěvků uživatelů Twitteru demonstruje funkce, které může oslovení rodným jménem v kombinaci s vykáním při komunikaci plnit. Tyto funkce mohou být jak pozitivní povahy (zmenšení sociální distance mluvčího a adresáta), tak povahy negativní (přehnaná zdvořilost coby známka ironie). Autorka se v závěru svého článku ztotožňuje se současným přístupem ke zkoumání zdvořilosti, a sice s přesvědčením, že reciprocita je základním kritériem pro hodnocení zdvořilosti, a to jak v online, tak v offline prostředí.

Na oblast rétorických žánrů se zaměřuje příspěvek Aleny Bohunické nazvaný ***Digitálna rétorika a jej žánrové neologizmy (politický vlog ako rétorický žáner)***. Autorka aplikuje terminologii klasické rétoriky na nový digitální žánr a porovnává užité postupy s tradičními agitačními politickými projevy. Politický vlog lze dle autorky s úspěchem zařadit k existujícím řečnickým žánrům, autorka jej ale považuje za parazitický útvar, protože jejich tvůrci využívají oblíbený formát k propagandistickým účelům.

Čistě lingvistickou oblast svým příspěvkem ***Lingvistika a didaktika – jak se to rýmuje?*** opouští Oldřich Uličný. Autor vypočítává aktuální výzvy současné didaktiky češtiny jako jazyka mateřského a volá po opětovném sblížení lingvistiky a didaktiky.

Výčet autorů sborníku v mém podání uzavírá Oľga Orgoňová, která v příspěvku nazvaném ***Od inkluzívnej komunikácie liberálnej spoločnosti 21. storočia k participatívnej lingvistike*** otevírá široké téma sociální inkluze v současné Evropě. Projevem tohoto fenoménu je např. inkluze v pedagogice či psychologii, ale třeba také hojně diskutovaný inkluzivní jazyk. Autorka se ve svém článku soustředí především na otázku laicizace vědy. Podrobně popisuje vlastní

příspěvek na poli tzv. participativní lingvistiky na Slovensku, a to spolupráci s nelingvisty při vytváření *Slovníku policajných profesionalizmov* (2021).

Věřím, že autorům článků se podařilo udělat Jiřímu Zemanovi radost ať už explicitními gratulacemi a jinými osobními zmínkami v textech, či prostřednictvím odkazů na jeho vědeckou práci. Takový dárek, jakým je vydání 270stránkového svazku, svědčí o jubilantově významu nejen odborném, ale i lidském. Kterému vědci by takový dárek neudělal radost?

Mgr. Magdaléna Lapúniková, Ph.D.
Ústav bohemistiky a knihovnictví
Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské Univerzity v Opavě
magdalena.lapunikova@fpf.slu.cz

III.

ČINNOST KMF

Semináře a přednášky KMF v roce 2024

Seminář

Výuka češtiny a slovenštiny pro překladatele: zkušenosti, výzvy, příležitosti (ve spolupráci s univerzitou v Prešově). Praha 16. 5. 2024:

1. **Magdaléna Bilá:** Koncepcia translatologického základu v študijnom programe pripravujúcom prekladateľov a tlmočníkov.
2. **Alexandra Berendová:** Čeština v právním překladu: cesta k interpretaci smyslu. Praha
3. **Jana Pešková:** Role češtiny při výuce odborného překladu pro studenty filologických oborů na FF JU.
4. **Kamila Mrázková:** Stylistika, pragmatika, textová lingvistika jako součást výuky češtiny pro překladatele.
5. **Alena Kačmárová:** Teória a prax profesionálneho používania jazyka.

Seminář

Den neologie a slangu (ve spolupráci s Ústavem pro jazyk český AV ČR, v. v. i.). Praha 6. 9. 2024

1. **Martin Kavka:** 16 věcí, co jsem se naučil za 16 let Češtiny 2.0.
2. **Martina Kutková:** Judeošpanělština „stokrát jinak“ aneb proč používat tento terminologický neologismus.
3. **Jana Králová:** Neneologizace v překladu (na materiálu češtiny a španělštiny)
4. **Michaela Lišková, Michal Škrabal:** Neomat vs. Čeština 2.0: kdepak, ty úze, hnízdo máš...?
5. **Tomáš Koblížek:** Slurs: Urážky a jazykové ponižování z hlediska analytické filozofie jazyka.
6. **Lucie Radková, Michal Místecký, Jarmila Mádrová:** Kvantifikace sociolektismů v mluvě seriálových kriminalistů.
7. **Radka Mudrochová, Anne-Caroline Fiévet, Alena Němcová Polická:** Tvoje bitchiz a moje hoes(ky): identitární neologie na příkladě apropriace vulgarismů.

Přednášky

České Budějovice

1. **Aliaksandr Parshankou:** Evropský humanista František Skorina a evropská role Prahy. 28. 2. 2024
2. **Tomáš Hoskovec:** Jazyková pestrost současné Evropy: právo, politika a netušené možnosti... 17. 4. 2024
3. **Josef Prokop:** Dumasův d'Artagnan, Gutierův Fracasse, Rostandův Cyrano: opravdoví fanfaróni? 14. 11. 2024
4. **Ondřej Pešek:** Moderní lingvistika a klasická rétorika. 12. 12. 2024
5. **Veronika Krajíčková:** Virginia Woolfová jako procesuální filozofka. 17. 10. 2024

Ostrava

6. **Alexey Tymbay:** Political Debate as the Linguists Goldmine. 17. 10. 2024
7. **Zénó Vernyik:** Arthur Koestler: Jewish Writer? 17. 10. 024

Hradec Králové

8. **Bohuslav Mánek:** Han Kang a její prózy. 19. 11. 2024
9. **Bohuslav Mánek:** Amy Lowellová a imagismus. 3. 12. 2024
10. **Bohuslav Mánek:** Christina Georgina Rossetti, život a dílo. 26. 11. 2024
11. **Květuše Kunešová:** Žena a emancipace v kontextu současné francouzské prózy. 10. 12. 2024

XXIX. ročenka Kruhu moderních filologů Obnovená edice – 2010

© Kruh moderních filologů, z. s. Marie Vachková (ed.) Vydal Kruh moderních filologů, z. s., nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

Vydání první. Praha 2025. ISSN 0577-3768 (platné pro všechna čísla Ročenek KMF)

ISBN 978-80-11-06671-0